tarihin ironileri

ISAAC DEUTSCHER

KURAMSAL DİZİ

TARİHİN İRONİLERİ

Sovyetler Birliği'ndeki gelişimleri yakından izleyen yazılarıyla otorite sayılan Isaac Deutscher *Tarihin İronileri*'nde Stalin sonrası geçiş dönemine ışık tutuyor. Bu dönem bizde ayrıntılarıyle pek bilinmez. Genellikle kategorik değerlendirmelerle geçiştirilir. Deutscher bu dönemi, Sovyet devrimi tarihinin bütünselliği içinde ele alıyor. *Troçki* ve *Stalin* biyografileri klasikleşmiş olan Deutscher'in eleştirel nesnel perspektifi bu yazılarda da sergileniyor.

BELGE YAYINLARI : 132
Birinci Baskı : Temmuz 1991

TARİHİN İRONİLERİ / *Ironies of History,* Oxford University Press, 1966 Londra / Russia, China and the West, 1953-1966, Penguin 1970 / Baskıya Hazırlayan: R. Zaralı / Kapak Düzeni: Yusuf Aslan / Dizgi-Baskı: Yaylacık Matbaası / BELGE ULUSLARARASI YAYINCILIK, Başmusahip Sokak Talas Han 16/302 Cağaloğlu - İSTANBUL / Tel : 511 63 20

Isaac Deutscher

Tarihin ironileri

Stalin'den Brejnev'e Sovyetler Birliği

Derleyen ve çeviren: **Yavuz ALOGAN**

Deutscher'in 1956-1966 yıllarında kaleme aldığı bu makaleler, Ironies of History, Essays on Contemporary Communism *(Oxford University Press, 1966 Londra) ve* Russia, China, and the West, 1953-1966 *(Penguin, 1970 adlı kitaplardan derlenmiştir.*

İÇİNDEKİLER

Stalin Üzerine Kruşçev 7
Stalinsizleştirmenin Anlamı 26
Geçiş Döneminde Rusya 37
Kruşçevizmin Başarısızlığı 69
SSCB'de Kentleşmenin Gelişmesi 80
Kruşçev'in Düşüşü 97
1. Kruşçev Aradöneminin Sonu 98
2. Kruşçev'in Düşüşünün Sonuçları 103
Kruşçev Sonrası Rusya'nın Politikaları 109
Brejnev ve Kosiygin'in Politikaları 117
1. Kosiygin'in Ekonomik Karşı-Reformu 118
2. Yirminci ve Yirmi Üçüncü Kongreler Arasında SSCB 123
3. 1965'te Sovyet Dış Politikası 131
4. Yirmi Üçüncü Kongre: Gizli Stalinistler Başlarını Kaldırıyorlar 135
Stalinizm'de Tarihin İronileri 141

STALİN ÜZERİNE KRUŞÇEV[1]

N.S. Kruşçev'i bir kürsüde konuşurken veya insanlarla tartışırken gören ve işiten hiç kimse, onun Sovyet Komünist Partisi'nin Yirminci Kongresi'nde yaptığı gizli konuşmanın Dışişleri Bakanlığı* tarafından yayımlanan metninin güvenilirliğinden kuşku duymayacaktır. Metinde muhtemelen atlamalar var; kopye ya da çeviri bazı yerlerde kusursuz olmayabilir. Gene de bunlar, neredeyse Stalin kadar kendisinden de dolaylı olarak söz eden gerçek Kruşçev'in sözleridir.

Üslup, konuşanın kendisi gibi, eğitilmemiş, tahrik edici, tutarsız, neredeyse karmakarışık, özellikle de dinamik ve gerçekçidir. Burada, Stalin döneminin Marksist açıklamasını yapan veya analitik fikirler ve genellemeler sunan bir teorisyen veya tarihçi yoktur, Bu bakımdan Kruşçev, kendisinden önce Stalin'i teşhir eden büyük Bolşevik eleştiricilerin, Trotskiy, Buharin veya Rakovskiy'in ölçülemeyecek kadar aşağısındadır. Ancak, büyük bir farkla, Stalin döneminin ya da onun son aşamasmın ve fazladan Stalin'in bizzat kendisinin en canlı görünümünü verir. Bizi, elinde lâmba ocağa indiren bir madenci gibi Rusya'nın yakın geçmişinin karanlık koridorlarına ve galerilerine sokar; ve bir madencinin sert elleriyle aşağıdaki Stalinizm kayalarımn dibine dinamit koyar.

---

1 Haziran 1956'da yazıldı ve ilk basımı (Fransızca, Almanca, İtalyanca ve Japonca) yapıldı.

* ABD Dışişleri Bakanlığı -ÇN.

Kruşçev'in performansı Stalin dönemine dair klişelerin ve basitleştirmelerin tacirleri için oldukça şaşırtıcı olmalı. Nasıl oluyor da, böylesine çetin karakterli, bağımsız kişilikli ve böylesine ateş püsküren, öfkesiyle başedilmez bir adam Stalin yönetimi altında ve Stalinist hiyerarşinin en tepesinde yaşayabildi, diye soruyor olmalılar. Kruşçev kendisini denetlemeyi, düşüncelerini kendisine saklamayı ve Stalin'e duyduğu yakıcı nefreti gizlemeyi nasıl başardı? Diktatör ona, dişlerinin arasından, «Gözlerin bugün neden bu kadar hilekâr bakıyor?» dediği zaman, onun araştırıcı nazarları altında nasıl davranıyordu?

Stalin döneminde Kruşçev gibi adamları zihinlerinin nasıl çalıştığını çözümlemenin yeri burası değil. Bunu bir başka yerde, örneğin *Russia After Stalin* adlı kitabımda yapmaya çalıştım. Fakat burada fazlası söylenebilir: bu madencinin ve madenci oğlunun şimdiki pozisyona yükselişinde, insan, yeraltından Çar'ın tahtını oyan bir zamanların Rus işçisini karakterize eden, dirençli, sabırlı, ancak dikkatli ve kurnaz ruh halinden bir şeyleri hâlâ hissedebilir. Kruşçev'i seyreden biri (hattâ onu belirli bir önyargıyla seyrederken ben bile) onun belki de hâlâ o Rus (ya da Ukraynalı Rus) işçisi, Stalinist deli gömleği içinde bile kendi gerçeğini hâlâ içten içe koruyan, yıllarca güç toplayan, önemi artan ve deli gömleğini atacak kadar büyüyen o Rus işçisi olduğunu düşünür. Denebilir ki, Rus işçi sınıfının bastırılmış eski sosyalist geleneği Kruşçev sayesinde Stalinizm'den, uzun süre ertelenmiş, şeytanca bir öç alıyor.

Ancak Kruşçev görkemli bir özgüvenle rolünü oynarken, karıştığı bu büyük, karmaşık ve kasvetli dramda kendi yerinin pek farkında olmayan bir aktör izlenimini de veriyor. Uzun, saldırgan monologu, Rus devriminin ve Bolşevik Parti'nin trajedisine dair, yürekten kopan bir çığlıktır; ancak, trajedinin sadece bir parçasıdır bu. Bu çığlığı kendisi de beklemiyordu. Gizli konuşmanın birkaç gün öncesine kadar böy-

le bir konuşma yapacağını bilmiyordu; ya da her halde ne söyleyeceğini bilmiyordu. Konuşmasının kompozisyonu bile oldukça hazırlıksız konuştuğunu gösterir: neredeyse hiç dikkat etmeden konudan konuya atlar; farkında olmadan konu dışına çıkar; geçmişte olanlar, gizlilik gerektiren şeyler, aklına ne gelirse söyler gibidir. 25 Şubat'ta kongrenin kapanış oturumunda yapılan bu konuşmanın dağınıklığı, on gün önceki açılış oturumunda yine Kruşçev'in yaptığı resmî konuşma ile garip bir karşıtlık içindedir. Bu iki konuşma içerik bakımından da çarpıcı bir karşıtlık oluşturur. Açılış konuşmasında Kruşçev, örneğin şöyle der:

«Partimizin birliği yıllar ve on yıllar boyunca oluştu. Pek çok düşmana karşı mücadele içinde gelişti ve sağlamlaştı. Trotskistler, Buharinistler, burjuva milliyetçileri ve öteki en aşağılık *halk düşmanları*, kapitalist restorasyonun şampiyonları, partimizin Leninist birliğini içerden bozmak için umutsuzca çaba gösterdiler ve partimizin birliği karşısında hepsinin başları ezildi.»

Bu sözcükler Stalin'in ağzından da çıkabilirdi. Fakat on gün sonra Kruşçev şöyle der:

«'Halk düşmanı' kavramını icat eden Stalin'dir. Bu terim birinin ya da birilerinin ideolojik hatalarının bir tartışma içinde kanıtlanmasını gereksizleştirdi; bu terim... Stalin ile herhangi bir biçimde anlaşmazlık içinde olan herhangi birine karşı... en ağır zulmün uygulanmasını olanaklı hale getirdi.»

Daha sonra Kruşçev ,Trotskistlerin, Buharinistlerin ve sözde burjuva milliyetçilerinin, hataları ne olursa olsun halk düşmanı olmadıklarını; onları yok etmek gerekmediğini; partinin «Leninist birliği» karşısında değil de Stalin'in despotluğu karşısında «başlarının ezildiği»ni söyleyerek devam eder.

Kongrenin 25 Şubat günü dinlediği konuşmacı on gün önce dinlediği adamdan çok farklı biriydi. O on gün içinde bu adamı böylesine radikal biçimde de-

ğiştirecek ne oldu? Bu süre içinde dramatik, ancak henüz açıklanmamış bir olay gerçekleşmiş olmalı; Kruşçev'e artık çitin üzerinde oturamayacağını, Stalinizm ile anti-Stalinizm arasındaki savaşta ya bir tarafa ya da öteki tarafa inmek zorunda olduğunu gösteren bir olay. Belki de, Stalin'in toplama kamplarından enkaz halinde çıkan ve konferans salonuna şeref misafirleri olarak getirilen küçük eski Bolşevikler gurubu kongrenin vicdanını sarsan bir protesto gösterisi düzenlediler. Yoksa, Kruşçev'in Stalin üzerine ilk belirsiz imalarından sonra sabırsızlanan (ve Mikoyan'ın daha açık ifadelerinden sonra daha da fazla), onu açıklığa ve boğayı boynuzlarından yakalamaya zorlayanlar, Stalin kültü içinde yetiştirilen genç delegeler miydi?

Her ne olduysa Kruşçev hemen oracıkta bir yanıt vermek zorunda kaldı ve yanıt Stalin hakkında bir iddianame idi[2]. Yeni tavrını haklı çıkarmak için Kruşçev, kuşkusuz Prezidyum'un onayı ile, Lenin'in vasiyetnamesinin delegelere dağıtılmasını emretti. Uzun süre saklanan vasiyetnamede Lenin, Stalin'i Genel Sekreterlik görevinden alması için partiyi zorluyordu. Anti-Stalinist muhalefet vasiyetnamenin yayımlanması ve yerine getirilmesi için yıllarca feryat etmişti.

Kruşçev'in açıklamalarında Sovyet içişlerini bilen biri için gerçekten yeni olan pek az şey vardı. Bir Stalin biyografisi yazarı bunlarda, bilinen noktalarda biraz daha fazla örnek bulur. Kruşçev, hayatının sonuna doğru Lenin'in Stalin ile ilişkileri hakkında Trotskiy'in yaptığı değerlendirmenin her ayrıntısını doğrular. Batı'da sadece Komünistler'in değil, tutucuların, liberallerin ve sosyalistlerin de bir zamanlar doğrulu-

---

2 Bu sözcükler yazıldıktan sonra, bu konuda Kruşçev'in Merkez Komite'nin, daha doğrusu Merkez Komite çoğunluğunun onayına sahip olduğunu, Stalinist tutuculardan oluşan büyükçe bir azınlığın ise Kruşçev'in açıklamalarda bulunmasına karşı çıktığını öğrendik.

ğuna inanmayı tercih ettikleri, Stalin'in kollektifleştirme yöntemi, temizlik hareketleri, Trotskici ve Buharinci «beşinci kollar» hakkında, eski Stalin eleştiricilerinin söyledikleri her şeyin doğru olduğu da kanıtlanır. Stalin'in son savaştaki rolü, yanlış hesaplamaları ve hataları hakkında Kruşçev'in yaptığı açıklamalarda da tarihçi için şaşırtıcı bir şey yoktur[3].

Fakat tarihçinin bakış açısından Kruşçev'in performansı hakkında hüküm vermek doğru olmaz. Kruşçev bilginlere değil, yeni bir Komünist kuşaktan kadın ve erkeklere konuşuyor ve sözleri onlara muazzam bir şok olarak, derin bir zihinsel -ve ahlaksal- altüst oluş olarak etki ediyor..

Sadece Kruşçev'in aceleyle fakat olağanüstü canlı biçimde Stalin'in kişiliği hakkında çizdiği taslağın Stalin kültü içinde yetiştirilen Komünistleri nasıl etkilediğini bir düşünün. Orada bulunanlar şimdi onu, «Halkların Babası»nı, Kremlin duvarlarının arasında, hayatının son yirmi beş yılında bir Sovyet köyünü -yeni kollektifleştirilmiş köyü- görmeyi reddederken; bir fabrikaya gitmeyi ve işçilerle yüz yüze gelmeyi reddederken; cepheyi ziyaret etmek şöyle dursun, Başkomutan'ı olduğu orduya bir göz atmayı bile reddederken; hayatını istatistikler ve yalan propaganda flimlerinin yarı gerçek yarı hayali dünyasında geçirirken; toplanması mümkün olmayan vergiler planlarken; cephe hatlarını ve saldırı hatlarını masasının üzerindeki bir küreden izlerken; her köşe bucaktan kendisine doğru sürünerek yaklaşan düşmanlar görürken; kendi politbürosunun üyelerine rezil uşaklarıymış gibi davranır, bir Voroşilov'un toplantılara katılmasını reddeder, Andreyev'in yüzüne kapıyı çarpar veya Molotov ile Mikoyan'ı azarlarken; muhataplarım «moral ve fizik olarak boğarken»; büyük temizlik mahkemelerini per-

3 Örneğin, bk. *Stalin* başlıklı kitabımda s. 453-9 (I. Deutscher, *Stalin*, c. II, Ağaoğlu Yayınevi, Haziran 1969, Türkçesi: Selahattin Hilav, s. 241-247).

de arkasından yönetirken; hüküm giyen binlerce parti üyesinin isimlerinin yer aldığı 383 karalisteyi bizzat inceler ve imzalarken; yargıçlara ve NKVD'nin adamlarına temizlik hareketlerinin kurbanlarına işkence yapma ve itiraflar alma emri verirken; bütün halkları sürgüne göndermeyi «planlarken» ve Ukrayna halkı sürgüne gönderilemeyecek kadar kalabalık olduğu için öfkeye kapılırken; Jukov'un askerî şöhretini kıskanmaktan hasta olurken; Tito'ya «küçük parmağını oynatırken» ve bu yüzden onun derhal devrilmesini beklerken; bir afyon bağımlısı gibi kesif öfke bulutları ile kuşatılmış hep daha fazlasını isterken; yaltaklanmak için yazılmış kendi resmî biyografisine ve tarih kitaplarına kendi «dehasını» öven -ve ne kadar mütevazı olduğunu anlatan- bölümleri kendi eliyle eklerken; kendisini gösteren, korkunç derecede çirkin, fil büyüklüğünde dev anıtları bizzat tasarlarken; Enternasyonal marşının yerini alan yeni ulusal marşa kendi adını bizzat yazarken, görüyorlar. Böylelikle Kruşçev, Komünistlerin yarım yüzyıldan fazla bir süre karşısında yerlere serildikleri, görkemli, gaddar, kaprisli, hastalıklı, insan kılığındaki canavarı partinin önünde teşhir etmiş oldu.

Ve Kruşçev şunu da ekler: «Stalin, düşmanların komplolarına ve emperyalist kampın saldırılarına karşı işçi sınıfının çıkarlarını savunmak için bütün bunların gerekli olduğuna inanıyordu.» En yakınında olanların bile kendi fobilerini ve kuşkularını paylaşmadıklarını sezdiği zaman Stalin ellerini umutsuzluk içinde oğuştururdu: «Ben olmasam ne yaparsınız?» diye söylenirdi. «Tavuklar gibi körsünüz!» Kruşçev kongreyi bir kez daha temin eder: «O bunu işçi sınıfının... sosyalizmin ve komünizmin çıkarına uygun buluyordu. Bütün bunların beyinsiz bir despotun işleri olduğunu söyleyemeyiz. Bütün trajedi işte burada yatıyor!»

Ancak trajedinin asıl nedeni Kruşçev'den saklı kalmaya devam eder. Bütün konuşması kahramanlık kültünün suçlanması ile doludur; fakat bu, kahramanlık

kültünün tersine çevrilmesinden başka bir şey değildir. Tek ve yegâne tema, «kendisini partinin ve kitlelerin üzerine koyan», gaspeden kişinin iktidarı, insanüstü gücüdür. Birbirini izleyen paragraflarda Kruşçev, Komünist Parti'nin, Sovyet halkının ve uluslararası işçi hareketinin bunca zamandır maruz kaldığı bütün kötülüğün bu tek «birey»den kaynaklandığını ortaya koyar. Ve sonra bize pek çok paragrafta, gerçekte tek bir kişinin tarih üzerinde böylesine büyük bir etki yapabileceğini düşünmenin tamamen yanlış olduğunu anlatır; zira Sovyet tarihinin gerçek yapıcıları, kitleler, halk ve Lenin'in yetiştirdiği, esin verdiği «militan Bolşevik Partisi» olmuştur.

O halde bu «militan parti», Stalin «kendisini onun üzerine koyduğu» zaman neredeydi? Bu partinin militanlığı ve Leninist ruhu neredeydi? Despot, kendi iradesini kitlelere neden ve nasıl empoze edebildi? Ve «bizim kahraman halkımız» neden pasifçe boyun eğdi?

Marksist *Weltanschauung*'u (dünya görüşünü) böylesine tıkayan bütün bu soruları Kruşçev yanıtsız bırakır. Ancak, tarihin ilâhlar tarafından değil de kitleler ve toplumsal sınıflar tarafından yapıldığı kabul ediliyorsa, bu özgül ilâhın yükselişini açıklama zorunluluğu vardır; ve bu ancak Sovyet toplumunun durumu, Bolşevik Partisi'nin çıkarları ve bu partinin liderliğinin ruh hali ile açıklanabilir. Yakın Sovyet tarihinin bu derinliğine birlikte inişimizin üzerinden çok geçmeden Kruşçev'in lâmbası söner ve bir kez daha karanlık ve nüfuz edilemez dumanlarla sarılırız.

Sovyet rejiminin politik evrimi geniş biçimde üç bölüme ayrılır. Birincisinde, Lenin'in yönetiminde Bolşevikler kendi iktidar tekellerini, tek parti sistemini kurdular. Hükümetlerini korumanın, Ekim Devrimi'ni iç ve dış düşmanlara karşı savunmanın tek yolunu bu sistemde gördüler. Fakat bütün diğer partileri sindirirken Bolşevik Partisi'nin kendisi tam bir düşmanlıkla karşı karşıya gelen çeşitli hiziplere bölün-

dü. Tek parti sistemi kendisi ile çelişkiye düştü: tek parti en az üç partiye bölünüyordu.

İkinci bölümde tek partinin yönetimi Stalin'in önderlik ettiği tek bir Bolşevik hizbin yönetimi ile yer değiştirdi. «Monolitik» parti ilkesi açığa vuruldu. Ancak kendi içinde ortaya çıkacak ayrı fikir akımlarına izin vermeyen, Stalin'in savunduğu gibi bir parti kendi iktidar tekelini koruyabilir. Ne var ki, tek hizip yönetiminin de hayali olduğu ortaya çıktı. Muzaffer hizip tam hâkimiyeti bir kez sağladığında, tıpkı ondan önceki muzaffer parti gibi iç rekabetler ve bölünmelerle parçalandı.

Üçüncü ve son bölümde tek hizbin yönetimi, bütün sürecin yapısı nedeniyle kendi otoritesine yönelik potansiyel bir meydan okumaya hoşgörüsüz olması gereken tek liderin yönetimine, onun sürekli korumasına, sürekli kuşkusuna ve zorlayıcı iradesine teslim olur.

Bolşevik Partisi 1921 yılına kadar bütün diğer partileri baskı altına alırken kendi içinde hâlâ özgürdü ve demokratik olarak yönetiliyordu. Fakat parti ötekileri özgürlükten yoksun bırakırken kendi özgürlüğünü kaybetmekten kurtulamazdı. Stalin hizbine de daha sonra aynı şey oldu. 1923 ile 1930 arasında Stalinist hizip kendi muhalifleri için «parti içi demokrasi»yi yıktı; fakat kendisi hâlâ az çok demokratik olarak yönetiliyordu. Ne var ki sonunda bütün özgürlüğünü kendi liderine teslim etmek zorunda kaldı.

İktidar tekeli her aşamada biraz daha daraldı. Bu daralmanın daha şiddetli ve daha özenli savunulması gerekirken, yasaklamalar ve kısıtlayıcı etkiler daha az ve daha zayıftı. İlk Bolşevikler kendi saflarının dışında Stalinist şiddet benzeri yöntemlerle tartışmaya konulan yasağı güçlendirmek için, kendi saflarında tartışmayı çok üstün tutarlardı. Stalin'e yenilmeden önce Stalinist hizip bile kendi muhaliflerini sadece ihraç etti ve sürgüne gönderdi; büyük temizlik mahkemelerinin kanlı *akıbetini* hayalinde bile canlandıra-

madı. Katliamı sahnelemeden önce Stalin kendi hizbini sindirmek zorunda kaldı.

Bu evrimin her aşaması amansızca kendisinden bir öncekini izledi; tek liderin yönetimi tek hizbin yönetimini, tek hizbin yönetimi tek partinin yönetimini. Bütün bu gelişmeye momentini, kasılmalı ve çetin karakterini veren, önce yedi yıl süren savaş, devrim ve iç savaşta yıkıma ve açlığa uğrayan ve sonra zorunlu sanayileşme ve kollektifleştirme atılımından geçen ve mahvedici bir savaşa ve silâhlanma yarışına çekilen bir ulusun toplumsal gerilimleri idi. Bütün bunlar, büyük fedakârlık, katı disiplin, muazzam zorlama gerektirdi ve Stalin'e iktidar tekelini kullanması ve istismar etmesi için gerekçeler ve bahaneler sağladı.

Demek ki Stalin gökten inmedi. Oysa Kruşçev onu gökten inmiş gibi gösterir. Stalin'e neden böyle baktığını kavramak zor değildir. Kruşçev ve meslektaşları Stalin hizbini ya da yirmi yıldan fazla baskı altında tutulduktan sonra bu hizipten geri kalanı temsil ederler. Bu yirmi yıl öncekinden farklı bir hiziptir. Dünyanın ikinci sanayi gücünü oluşturan farklı bir ülkeyi yönetir. Farklı bir «sosyalist kamp»a, insanlığın üçte birini kapsayan bir kampa önderlik eder. Deneyim ve öngörü bakımından daha zengindir. Kendisine ne olduğunu anlamak için sabırsızlanmakta ve huzursuzluk içinde kendi gizemli geçmişini araştırmaktadır. Ancak bu, eski baltasını bilemeye çalışırken ve kendi deneyimlerinin ve geleneksel ama artık savunulamaz görüşlerinin ağına yakalanmış haliyle hâlâ Stalinist hiziptir.

Kruşçev, Prezidyum üyelerinin, Sovyetler Birliği'ni yöneten ve onun geniş, ulusallaştırılmış ekonomisini (dünyanın en büyük tek sanayi şirketi!) çekip çeviren bu adamların, NKDV arşivleri üzerinde çalışarak, bir zamanlar temizlik hareketini yöneten ve itirafları toplayan görevlileri sorguya çekerek ve geçmişin uzun kâbusunu zihinlerinde canlandırarak za-

manlarını nasıl geçirdiklerini betimlemiştir. Ancak bu Prezidyum üyelerinin, özellikle yaşlı olanlarının ulaşabildikleri anlayışın, kolayca aşamayacakları, tarihsel olarak biçimlenmiş sınırları vardır. İşlerin nerede ve neden «kötüye gittiği»ni göremezler. Onlar, mümkün olsa, öykülerinin son bölümünü, Stalin'in kendisini izleyenleri sindirdiği ve onlara «ihanet ettiği» bölümünü silmek isterler. Gene onlar ilk bölümlerde yapılanların haklı ve yararlı olduğunu, son bölümdeki yıkım ve utanca gitmenin gerekli olmadığını düşünmek isterler.

Herşey olup bittikten sonra tek lider yönetimini suçlarlar, fakat tek parti yönetiminde köklenen tek hizip yönetiminde yanlış bir şey görmezler. Stalin'in yokluğunda ve ona karşı, Stalinistler olarak kalmak, 1920'lerin «makul» ve «masum» Stalinizminin, henüz ellerini Eski Bolşevik Muhafızlar'ın kanına, köylü ve işçi kitlelerin kanına bulaştırmamış o Stalinizm'in ruhunu yeniden yakalamak isterler. Son günlerdeki «çıldırmış» Stalinizm'in, başlardaki «makul» Stalinizm'den kaynaklanmış olduğunu ve bundan sadece Stalin'in kaprisli ve sert kişiliğinin sorumlu olmadığını anlamazlar.

Bu yaklaşım Kruşçev'in akılyürütmesinin tamamına hâkimdir; yaptığı açıklamaların alanını ve yapısını dikte eder. Kruşçev, Stalin'in «ihanet ettiği» eski Stalinist hizbin durumunu mazeret gösterip savunduğu için Stalin'e karşı yaptığı tanıklık büyük boşluklar içerir ve kullandığı dilin pervasızlığına ve anlattığı gerçeklerin şok edici karakterine rağmen çoğu kez açık değildir.

Stalin'in karşısmda Kruşçev kendi durumunu üç olgu üzerinde inşa eder: Lenin'in vasiyetnamesinde Stalin'in «kabalık ve sadakatsizlik» gösterdiğini açıklaması; Stalin'in temizlik hareketlerindeki rolü; ve savaşta liderlik eden Stalin'in hataları. İddianamenin her maddesinde, kanıtı, Stalinist hizbe karşı olmaktan

çok Stalin'e karşı çevirmek için, olguları seçerek işler.

Lenin'in hayaletini çağırır, çünkü Stalin'e tapınmayla geçen otuz yıldan sonra ancak yanına çektiği bu müttefik sayesinde Stalin'in hayaletini yere sermeyi umar. Lenin'in vasiyetamesinden doğrudan Stalin'i hedef alan bölümleri aktarır, fakat Lenin'in Trotskiy ve Buharin lehine söylediklerini sessizce geçiştirir. Eski parti kavgalarını şimdi «objektif olarak ve tarafsızlıkla» değerlendirdiği konusunda bizi temin eder, ancak gene de Trotskiy ve Buharin'i, artık «halk düşmanları» olmasalar da «Leninizm'in düşmanları» olarak etiketler. Lenin'in vasiyetnamesinin ışığında Trotskizm ve Buharinizm, Leninizm'in ürünleri olarak, en azından erken Stalinizm kadar meşru görülebilir. Öncelikle bu nedenle vasiyetname Rusya'da yayımlanmadı; sadece Yirminci Kongre delegelerine dağıtıldı[4]. Ve gizli konuşmasında bile Kruşçev vasiyetnameyi fazla kapsamlı kullanmaktan korkar.

Kruşçev'in temizlik hareketi üzerine anlattığı öyküdeki boşluklar daha da belirgindir. Terörü bir çığ gibi harekete geçiren olay, Kirov'un 1934'te öldürülmesi. hakkında karanlık imalarla başlar. Stalin'in cinayete suç ortaklığını ifade eder, fakat hiçbir şeyin kesin olmadığını ekler ve olaydaki gizemi aynı derinlikte bırakır. Sonra 1937 ile 1940 arasında yok edilen Eikhe, Postyişev, Kossior, Chubar, Mezhlauk ve Rudzutak'ın gizlice temizlenmeleri ve 1950'de Voznesenskiy'in temizlenmesi hakkında oldukça ayrıntılı ve dehşet verici bir hesap çıkarır. Fakat bütün dünyayı şaşırtan 1936-1938 temizlik mahkemeleri hakkında açık seçik hiçbir şey söylemez. Bu mahkemelerdeki davalılar dünya çapında şöhrete sahip, Bolşevizm'in, Kızıl Ordu'nun, Sovyet diplomasisinin ve Komünist Enternasyonal'in tanınmış liderleri idi. Kruşçev, Zinovyev, Ka-

4 Daha sonra, *Kommunist* ve Lenin'in *Works*'ünde yayımlandı.

menev, Buharin, Radek, Rakovskiy, Pyatakov ve Tuhaçevskiy'in uğratıldıkları temizliğin iç öyküsü hakkında hiçbir şey açıklamaz. Stalin ve Beria'nın kışkırtması ile Trotskiy'in katledilmesi konusunda sessiz kalır. Eikhe, Postyişev ve Chubar diğerlerine kıyasla önemsiz kişilerdi: isimleri, sadece dış dünya için değil, genç Sovyet kuşağı için bile az şey ifade ediyor ya da bir şey ifade etmiyordu. Ancak bunlar Stalinist hizbin adamları idiler; ve Kruşçev aracılığıyla bu hizip kendi martirleri olarak onlarla onur duyar.

Stalinist hizbin kendi adamlarının itibarlarını iade etmesi, onlara martir unvanı vermesi, kendi liderinden çektiği eziyeti göstermesi anlaşılabilirdir. Bu hizbin ancak en bayağı düşmanı ortaya çıkan görünüm karşısında sevinebilir veya Kruşçev'in konuşması boyunca yankılanan trajik vurguyu önemsemezlik edebilir. Kruşçev, Stalin'in kendi taraftarları üzerinde uyguladığı programın iğrençliğini açığa vurdu. 1934'te toplanan Onyedinci Kongre delegelerinin başlarına gelenler üzerinde bu kadar çok durması sebepsiz değildi. O toplantıda Stalinist hizip bütün hasımlarına karşı kazandığı son zaferi kutladı. Bu kongre parti kayıtlarına «Zaferler Kongresi» olarak geçmiştir. Kongre'de hazır bulunan 2000 delegenin, bu «galipler»in, yaklaşık % 60'ı, Kruşçev'e göre, «karşı-devrimci cinayetler suçlamasıyla tutuklandı (çoğu 1937-38'de).» Merkez Komite'nin o zaman seçilen 139 üyesinden «98 kişi, yani % 70 tutuklandı ve kurşuna dizildi (çoğunlukla 1937-38'de).» Demek ki sadece o yıllarda Stalin kendi hizbinin öncü kadrolarının % 60 ile % 70'ini imha etti; ve daha alt saflarda bilinmeyen sayıda kurbanlar vardı.

Rusya dışındaki kamuoyu son yıllarda terörün anti-Stalinist kurbanlarının uğradıkları akıbetin farkına vardı. Bu kamuoyunun Stalinist kurbanların uğradıkları akıbetin de farkına varması gerektiği, doğrudur. Fakat Kruşçev ve ortakları sadece kendi Stalinist martirleri üzerinde yoğunlaşmalarının ahlak

dışı olduğunu hissetmiyorlar mı? Bir Trotskiy, bir Zinovyev, bir Buharin, bir Tuhaçevskiy ya da bir Rakovskiy'in ve sözü edilmeyen diğerlerinin unutulacaklarını ve bir Eikhe ile bir Postyişev'in unutulmayacaklarını gerçekten düşünüyorlar mı?

Kruşçev'in Stalin iddianamesinin tamamı bir kendini beraat ettirme motifi taşır. Sanki mahkeme salonunda oturduğumuzu, sanık sandalyesinde oturan adamın üzerine suçlamalar yağdırırken, bir tanık olarak da kendisinin (yani savcının ve arkadaşlarının) davalının suçlarını her zaman paylaşmış olduğunu hatırlaması gereken bir iddia makamını dinlediğimizi hissederiz. Davalının suçlu olduğuna isteyerek inanırız, ancak savcının kendini beraat ettirme çabasında fazla ileri gittiğini düşünmeden de edemeyiz. Savcının kendisini temize çıkarmak için davalının kişiliğini şurada veya burada fazla koyu bir gölgeyle resmetmiş olabileceğine dair sinsi bir kuşku bile duyarız.

Kruşçev sürekli tekrarlar: «Her şey tek bir adamın inatçılığına bağlıydı.» Öyleyse, «yoldaşlar bize sorabilirler: Politbüro üyeleri neredeydiler...? Neden kendilerini ifade etmediler... bu neden şimdi yapılıyor?» Bu nedenler Kruşçev'in kulaklarında kötü niyetli yabanarıları gibi vızıldar ve Kruşçev biraz öfkeyle onları kendisinden uzaklaştırmaya çalışır. «Tek bir adamın inatçılığı»ndan çok daha fazlasının söz konusu olduğunu farkında bile olmadan kanıtlar. Stalin sadece Kruşçev ve benzerleri onu liderleri olarak tanıdıkları ve onun iradesini kabul ettikleri için kendi inatçılığına bu kadar geniş alan bulmuştu.

Kruşçev başlangıçta hepsinin Stalin'e nasıl güvendiklerini, öteki Bolşevik hiziplere karşı mücadelede onu nasıl kararlılıkla izlediklerini ve kendilerini tamamen güçsüz düşürecek kadar onu güçlendirdiklerini hatırlar. Ona karşı çıkabilecek durumda oldukları zaman bile harekete geçmek istemediklerini gösterir. Kruşçev, 1941'de Kızıl Ordu Hitler'in ilk saldı-

rısı karşısında bozguna uğradığı zaman Stalin'in sinirsel bakımdan çöktüğünü, umutsuzluğa kapıldığını ve içine kapandığını anlatır. Parti liderlerinin ondan kurtulmaları için bunun bir fırsat olduğu görülebilir. Bunu yapacakları yerde işleri yeniden ele almasını rica etmek için Stalin'e bir heyet gönderdiler. Böylece kendilerini ve ülkeyi bir on iki yıl daha terör ve itibar kaybına mahkûm ettiler. 1927 kadar erken bir tarihte olayların yön değiştirdiğini gören ve (meşhur «Clemenceau Tezleri»nde) bir kriz durumunda savaşı daha etkin sürdürmek ve muzaffer bir sonuca ulaşmak için Stalin'i devirmenin parti liderlerinin görevi olacağını söyleyen Trotskiy'in güveni ve cesareti onların hiç birinde yoktu.

1941'deki Politbüro savaşın ortasında liderliği değiştirmenin çok tehlikeli bir moral şok yaratmasından korktu ve kendisine zulmedenin yönetimi altında yeniden toplandı. Belirtilmeli ki, böyle bir durum ilk kez olmuyordu. Dokuz yıl kadar önce, kollektifleştirmenin en yüksek noktasında Politbüro, kederli ve küskün bir Stalin'i tam da aynı tarzda eğere bindirmişti. Büyük acil durumlarda Politbüro «güçlü el»e ihtiyaç duydu ve her defasında güçlü elinden yıllarca acı çektiği Stalin'e döndü. Onun otoritesini göklere çıkarmışlardı ve böylece, bir kriz anında onu yerinden almaya yetecek otoriteye sahip olmadıklarını hissettiler. Sovyetler Birliği tarihi ardarda gelen acil durumlardan ve krizlerden oluşurken Stalinist hizip daima bir çıkışsızlık durumunda idi. Bu çıkışsızlık hizbin pek çok liderine ve üyesine mezar oldu, ama hizip yine de bu çıkışsızlıktan kurtulamadı.

Bütün bu yıllar boyunca hâkim gurubun bazı üyelerinin bu kâbusu yok etmek için bir girişimde bulunup bulunmadıkları sorusu ister istemez akla geliyor. Stalin'e karşı kendi çevresinde hiç bir komploda bulunulmamış olması doğal olmazdı. Eğer Kruşçev ve meslektaşları gerçekten «her şey tek bir adamın inatçılığına bağlıydı» şeklinde düşünüyor idiyseler (Trots-

kiy, Zinovyev ve Kamenev asla böyle düşünmediler), bazıları çıkış yolunun bu tek adamı tasfiye etmek olduğu sonucuna varamıyorlar mıydı? Kruşçev bize, Postyişev, Rudzutak ve diğer önde giden Stalinistlerin aslında Stalin'e karşı olduklarını söyler. Ancak burada da pek çok şeyi söylemeden geçer; ve böylece Stalin'e karşı Stalinist muhalefetin öyküsü kapalı kalır.

Tarihçi, Kruşçev'in yaptığı tanıklıkta, Trotskiy'in Stalin değerlendirmesi ile ortaklığı olan açık bir çelişki bulur. Gene de Kruşçev'deki çelişki çok daha kabadır. Kruşçev, Stalin döneminin başarısızlıkları kadar kazanımlarını da vurgular. Kazanımlar için -endüstriyel gelişme, eğitimde ilerleme, planlı ekonomi, savaşta zafer-, kitleleri, halkı, partiyi, Leninist doktrini ve hattâ Merkez Komite'yi, Stalin döneminin yılmış, yumuşak başlı Merkez Komitesi'ni över. Hatalar için sadece Stalin'i suçlar. Bu övgü ve suçlama dağıtımı ikna edici olamayacak kadar düzgündür. Sovyet hayatının karanlık yanlarma Stalin'in yaptığı katkının olağanüstü ağırlığı tartışma götürmeyecek kadar açıktır. Peki kitlelerin apaçık geriliklerinin ve kayıtsızlıklarının, parti içindeki ahmaklığın ve körlüğün de başarısızlıklarda bir rolü var mıydı?

Söz gelimi Sovyet ordusunun 1941-42'de uğradığı felâketlerden tek bir adamın nitelikleri sorumlu idiyse, bu nitelikler 1943-45'te kazanılan zaferlerden de bir ölçüde sorumlu değil miydi? Politika ve strateji konusunda belli başlı bütün kararlar, Kruşçev'in dediği gibi tek başına Stalin tarafından alınıyor idiyse, Stalin'in ortaya çıkan bütün sonuçlara yaptığı katkıyı inkâr etmek en azından mantıksızdır.

Kruşçev'in argümanı zaman zaman Tolstoy tadındadır: *Savaş ve Barış*'ta Tolstoy, imparatorların, generallerin ve «büyük adamlar»ın tasarladıkları bütün fikirlerin, planların ve kararların anlamsız ve değersiz olduğunu; ve sadece isimsiz halk kitlelerinin, sayısız, kendiliğinden ve eşgüdümsüz eylemlerinin tarihi biçimlendirdiğini savunur. Fakat Tolstoy tutar-

lıdır: iyilikten çok kötülük getireceği için, «büyük adamlar»a tarih üzerinde özel bir etki atfetmez. Oysa şimdiki Sovyet yönetici gurubu Stalin'in hayaleti ile, yazı mı tura mı, oynar gibidir.

Stalin kültüne karşı bir tepki olarak bu, kaçınılmaz ve belki de sağlıklıdır. Puta tapma ayinini putkırıcılığınm izlemesi tarihte ilk kez olmuyor. Bir bakıma, kendi idolünü ezen adam, önünde yerlere kapandığı şeyin üzerine çıkar; kavrayışı gerçekliğe daha bir yaklaşır. Ancak bu hâlâ olumsuz ve sınırlı bir kavrayıştır. Stalin sonrası Rusya'nın kendi geçmişi hakkında varmak zorunda olduğu daha yüksek kavrayış kuşkusuz hem puta tapmayı hem de putu kırmayı aşacaktır.

Kruşçev kendisinin ve şimdiki yönetici gurubun mazeretlerini ne kadar güçlü biçimde savunursa savunsun, ortaya koyduğu sadece eksik bir mazerettir. Bu özel savcı davalının suç ortağı olmadığı konusunda bizi ikna edemez; en iyi durumda bizi, baskı altında tutulan bir suç ortağı olduğuna inandırır. Beria'dan, «sayısız cesedin üzerine basarak hükümete tırmanan hain» diye söz eder. Çok doğru! Peki Beria yalnız mıydı? Stalin'in yönetimi altında hükümete yükselenlerin hangisi kendi yoldaşlarının cesetlerine basarak tırmanmadı? Halk açık bir mahkemeden yararlandırılmış olsaydı Beria kendisini savunurken Kruşçev'in argümanlarını kullanır mıydı, kullanmaz mıydı? Bu bir merak konusudur. Acaba gizli duruşmada Beria bu argümanları kullandı mı?

Gene de çok uzağa gitmemize gerek yok. Kruşçev 1937-38 temizliklerinin hazırlanmasına ve itirafların toplanmasına katılan eski bir görevlinin kişiliğini dehşet içinde betimler. Prezidyum'un önüne getirilip sorguya çekilen bu adam, Kruşçev'in sözleriyle, «kuş beyinli, ahlâk bakımından tamamen dejenere, aşağılık bir kişi»dir. Burada da betimlemenin gerçekliği hakkında kuşku duymamız gerekmez: adamın nitelikleri yerine getirdiği işleve tamamen uygun.

Peki bu iğrenç karakterin Kruşçev'in savunmasında işi ne? Kruşçev'in anlattığına göre adam kendisini savunurken, yukardan gelen emirlere göre hareket ettiğini, parti üyesi olarak bu emirleri yerine getirmeyi bir görev olarak anladığını, başka türlü yapamayacağını, söyler. Kruşçev bu mazereti değersiz bularak öfkeyle reddeder. Ancak, neredeyse bir solukta aynı mazereti kendisi ve Politbüro'nun öteki üyeleri için kullanır: Stalin'in yönetimi altında, der, «kimse kendi düşüncesini ifade edemezdi.»

Çağdaş Rusya'nın trajedisi, ulusun bütün *élite*'inin, entelijansiyasının, kamu görevlilerinin ve bütün politik düşünceli insanlarının şu ya da bu ölçüde Stalin'in suçunu paylaşmalarıdır. Bugün için Moskova'da kendisini Stalin'in savcısı ve yargıcı olarak ortaya koyacak hiç kimse kendi mazeretinin doğruluğunu kanıtlayamazdı. Stalin'i bütün ulus, bu ulusun bütün eğitim görmüş ve aktif unsurları, Stalin'in suç ortakları yarattı. Ona boyun eğmeyi reddedenler uzun süre önce sadece birkaç istisna ile yok edildiler.

Gerçekleştirilmekte olan Stalinsizleştirmenin elverişsiz geriplanı budur. Gerçekleştirilmekte olanın Sovyetler Birliği için ne ölçüde bir ihtiyaç haline geldiği apaçık ortadadır. Fakat Stalinsizleştirmenin başlatıcıları ve ajanları kaçınılmazcasına bizzat Stalinizm ile lekelenmişlerdir. Elde hazır bir başka insan malzemesi yoktur ve olamaz. Tanınmış bir Bolşevik'in sözleriyle, Stalin sonrası toplumun yapısı zorunlu olarak Stalinist Rusya'dan kalan biriketler ile inşa edilecektir.

Kruşçev ve ortaklarına karşı ne söylenirse söylensin, Stalin'e indirilen darbe taktik bir manevradan ve kendisini selefinin değerine yükseltmek isteyen bir diktatörün hareketinden daha fazla bir şeydir. Kruşçev sadece Stalin'i değil Stalinizm'i de, sadece tek bir adamı değil, onun yönetme yöntemini de teşhir etti; ve bu, aynı yöntemin sürdürülmesini veya canlandı-

rılmasını neredeyse imkânsız kılıyor. Kruşçev sadece Stalin'e karşı Stalinist hizbin davasını ortaya koymak için yola çıktı ve Stalinist hizbin davasını yok etti. Dahası, kendisini yalnızca Stalinist hizbin itibarının iadesi ile sınırlamayı başaramadı. Kullandığı argümanın mantığı onu istemeye istemeye anti-Stalinizm'in martirlerinin itibarlarını iade etmeye götürdü. Lenin'in ve Krupskaya'nın mektuplarım okudu ve parti, Bolşevizm'in kurucusuna en yakın adamların Stalin ve Molotov değil, Kamenev ve Zinovyev (Kruşçev daha birkaç gün önce onları «halk düşmanları» olarak betimlemişti) olduklarını bu mektuplardan öğrendi. Kruşçev, partinin içişlerini Stalinist değil de Leninist bir tarzda yürütmüş olması halinde, bu «halk düşmanları»na karşı onların görüşlerini onaylamasa bile hoşgörülü davranabileceğini, ekledi.

Bunlar sadece geçmişte olup biten şeyler değildi. Kruşçev de sadece dökülen kanlar için ağlıyor değildi. İster istemez, içindeki her şeyin bir örnek olması gereken monolitik parti ve monolitik devlet fikrini çürüttü. Bir tarihsel revizyona uygun terimlerle, fikir çokluğunu, görüş ayrılıklarını ve tartışmayı yasallaştıran yeni bir ilkeyi ilan etti. Stalin'in, hükümete terörün ahlâkî bahanesi olarak hizmet eden teorisini, Rusya sosyalizm yolunda ilerledikçe sınıf çatışmalarının giderek daha keskinleşeceği ve «sınıf düşmanları»nın daha tehlikeli hale geleceği teorisini ısrarla reddeden Kruşçev, böylelikle, bu yeni tavrı önemli ölçüde gerekçelendirdi ve sağlamlaştırdı. Stalin'in bu teorisine karşı Kruşçev, sınıf çatışmalarının giderek yumuşadığı ve sınıf düşmanlarının daha az, daha zararsız ve daha az saldırgan hale geldikleri ve bu nedenle onlara karşı şimdiye dek savaşıldığı gibi savaşılmasına gerek olmadığı konusunda ısrar etti.

Yirminci Kongre bu görüşü alkışlarken Stalin'in miras bıraktığı terörist yönetim sistemini dağıttı. Aynı zamanda, tek partiden tek lidere ve iktidar tekelin-

den düşünce tekeline giden eğilimin ters çevrilmesine yeni bir güç kazandırdı.

Kruşçev, yarattığı şokun etkisini azaltma endişesi içindedir. «Bu meselenin parti dışına çıkmasına, özellikle basında yer almasına izin veremeyiz,» diyerek kendisini dinleyenleri uyarır. «Meseleyi burada, Kongre'nin kapalı oturumunda ele almamızın sebebi budur. Sınırları bilmeliyiz; düşmana malzeme vermemeliyiz; kirli çamaşırlarımızı onların gözü önünde yıkamamalıyız.»

Ne var ki, bu davada Kruşçev ve öteki parti liderleri anti-Komünist dünyadan, düşmandan pek korkmuyorlardı. Hattâ insan, Dışişleri Bakanlığı'nın Kruşçev'in ilk yayıncısı gibi davranmasına izin veren boşboğazlığın Moskova'da hoşnutsuzlukla karşılanmadığından kuşkulanabilir. Kruşçev'in konuşması şimdiye kadar Sovyet halk kitlelerinden gizlenmiştir. Gerçek onlara ancak dikkatle dengelenmiş ve uygun dozlarda aktarılmıştır.

Sovyet halkı Stalin döneminden bu çıkışa sinirli, hattâ ürkütücü biçimde tepki gösterebilirdi, eğer bu çıkış çok şiddetli olsaydı. Fakat bir kâbustan uyandığında halkın alışılagelmiş minnet duygusunu gösterebilmesi de mümkündür ve bir kâbustan ne kadar sert uyamlırsa o kadar iyidir. Ne var ki, bir yabancı, Sovyetler Birliği'ndeki durumu kolayca değerlendiremez. Bu zorluğun ve bu yararlı operasyonun yükünü taşıyanlar kendi halklarının psikolojisini doğru biçimde değerlendirmiş olabilirler.

Bununla birlikte, «kirli çamaşırların yıkanması» uzun süre Sovyet halkının arkasında gerçekleştirilemez. Bu işin kısa bir süre sonra Sovyet halkının önünde ve gün ışığında yapılması gerekecektir. Ne de olsa «kirli çamaşırlar» halkın terine ve kanına batırılmıştır. Ve uzun bir süreyi alacak yıkama işlemi belki de bu işi başlatan ellerle değil, daha genç ve daha temiz ellerle tamamlanacak.

STALİNSİZLEŞTİRMENİN ANLAMI[1]

«Stalinsizleştirme Sovyet toplumunda liberal bir eğilimin belirtisi midir, yoksa sadece geçici bir önlem mi?» Bugünlerde entelijansiyanın belkide en fazla tartıştığı soru budur. Sorunun bu basit formülasyonunun gerisinde insanın, konuyla ilgili gerçeklerden olağanüstü bir uzaklık hissedebileceğini söylersem belki beni bağışlarlar. Stalinsizleştirmenin, iktidar için verilen dar bir mücadele sırasında Kremlin'deki birkaç adam tarafından gerçekleştirilen bir «geçici önlem» veya kurnazca düşünülmüş bir manevradan ibaret olduğu görüşü, Stalinizm'e karşı tepkinin bütün gücüyle ortaya çıkmasından önce, 1953 veya 1954 yılında dıştan bakıldığında belki akla uygun geliyordu. 1956'da ise bu görüş açıkça anakronik ve savunulamazdır. Şimdi Stalinizm'den kopuş Sovyet hareketinin ve düşüncesinin her yönünde hissediliyor: iç ve dış politikada, eğitimde, felsefe yazınında, tarih araştırmasında ve gerçekte Sovyet hayatının bütün atmosferinde. Meydana gelen değişikliklerin çapı ve alanı, insanlığın dev bir bölümünün varoluşunda çok yanlı organik ve bazen kasılmalı bir altüst oluşa tanık olduğumuzu gösterir.

Burada Yirminci Kongre ve Kruşçev'in konuşması gibi yakın zamanda meydana gelen olaylar üzerinde durmayacağız; bunların önemi aşikârdır. Bunlar ve benzer olaylar, Stalin'in ardıllarına esasen sa-

1 *Partisan Review*'un sorularına yanıt, güz 1956.

dece taktik kaygılar rehberlik etmiş olsa bile, gerçekleştirdikleri hareketin yarattığı etkilerin bütün taktikleri fazlasıyla aştığını göstermiştir. Stalin'in miras olarak bıraktığı otokratik hükümet sistemi dağılmıştır. MVD'nin, siyasî polisin belkemiği kırılmıştır. *Univers concentrationnaire* (toplama kampları) dağılıyor. Stalinist monolitik birörneklik, yavaş, acılı, ancak şaşmaz biçimde belirli bir görüş farklılığına izin vermeye başlıyor. «Liberal eğilim» hükümetin zorlayıcılığında radikal bir azalma ve onaya dayanarak yönetme çabası olarak tanımlanırsa, bu durumda söz konusu eğilim Sovyet toplumunda aşikâr ve hattâ göze çarpıcı biçimde işlemektedir.

Bence bu politik eğilimden daha önemli olan, onun, Batılı yorumcuların ve uzmanların pek fazla dikkat etmedikleri dip akıntısıdır. Stalinizm'in en amansız ve vahşi baskılarıyla geçen yirmi yıldan sonra eşitlikçi arzular geri geliyor, güç kazanıyor ve hattâ resmî politikayı doğrudan etkiliyor. Yer darlığı Sovyet çalışma ve ücret politikasında yakın zamanda meydana gelen gelişmeleri çözümlemek bir yana, özetlemeye bile izin vermiyor. Bu değişikliklerin kümülatif etkisi Stalin döneminin muazzam eşitsizliklerini azaltmakta. Bu eşitsizliklerin toplandığı Stakhanovizm'e sessiz bir cenaze töreni yapıldı. «Artan oranlı parça başına ödeme» (kendisine verilen normun üzerinde üreten bir işçinin çıktı fazlasına göre artan oranlarda ücret aldığı bir ödeme yöntemi) çoğu durumda eskimiş ve toplumsal bakımdan zararlı olarak ilân edildi. (Stalin zamanında «artan oranlı parça başına ödeme» kutsal kabul ediliyordu!) Şimdi uygulanmakta olan yeni ücret sistemi, Marx'ın tipik kapitalist ödeme biçimi olarak tanımladığı ve Stalin'in teşvik edici bir sosyalist sistemin özü olarak ilân ettiği parça başına ücretten çok zamana göre ücreti temel alıyor. Trotskiy yirmi yıl kadar önce *İhanete Uğrayan Devrim* ve diğer yazılarda parça başına ücretin Stalinist anti-eşitlikçi politikada oynadığı vahim rolü betim-

ledi. Trotskiy'in argümanı daha sonra vulgarize edildi ve Stalinizm'in bütün solcu ve pek çoğu da solcu olmayan eleştirmenleri tarafından *ad nauseam* (bıktıracak ölçüde) tekrarlandı. Aynı eleştirmenlerin bu canalıcı noktada Stalin'in politikasında yapılan değişikliğe dikkat etmeyi başaramamaları bu nedenle gariptir. Benzer biçimde, anti-Stalinistler sürekli ve haklı olarak, otuzlu yıllarda başlatılan paralı orta ve yüksek öğretim uygulamasını toplumsal eşitsizliği arttıran bir önlem olarak gösterdiler - hattâ bazıları bunda SSCB'de bir toplumsal karşı devrimin belirleyici eylemini gördüler. Bu nedenle, söz konusu kişilerin, paralı öğretimin tamamen kaldırılması ile Stalin'in ardıllarının eşitsizliğe şiddetli bir darbe indirdiklerini anlamamaları en azından mantıksızdır. (Batı'da yurttaşlarına bütün basamaklarda parasız öğretim sağlayan hiç bir ulus, en zenginleri de dahil, yoktur!)

Stalinsizleştirme ve «liberalleşme» sadece politikayla sınırlı kalsaydı ve yeniden doğan bir sosyalist eşitlikçilik ile desteklenmeseydi sahtekârlık olarak görülebilirdi. SSCB'de özgürlük eşitsizlik arttıkça azaldı ve bastırıldı; şimdi ancak eşitsizlik azaldıkça gelişebilir. Kuşkusuz Sovyet toplumu yüksek düzeyde tabakalaşmıştır ve bir süre daha böyle kalacaktır. Bir kuşağın hayatını aşan sürede gelişen ayrıcalıklar ve toplumsal farklılıklar bir anda yok edilmiyor ve yok edilemez. Eşitsizliğe karşı mücadelenin sert ve uzun süreli olacağı görülüyor. Fakat şimdilik en büyük öneme sahip olan, uzun bir aradan sonra mücadelenin yeniden başlamış ve eşitlikçi eğilimin ilk ve oldukça etkili kazanımlarını -şaşırtıcı bir kolaylıkla!- sağlamış olmasıdır. Önem bakımından bu olgu «totaliter bir sistemde reformun imkânsızlığı» üzerine ciltler dolusu soyut politik teorileştirmeye ağır basar.

Otuz yıldır süren totaliterizmin, şimdiki durumu ağır baskı altında tuttuğunu belirtmek gereksiz. Stalinizm'in köklendiği toplumsal geriplan büyük çapta

dönüştürüldü, fakat tamamen değil. Stalinsizleştirme dialektik çelişkiler içinde sürüyor. Tek lider yönetimi reddedildi; fakat Stalin otokrasisinin içinden çıkıp geldiği tek hizip yönetimi (tek parti yönetimi tartışma konusu bile değil) reddedilmedi. Parti liderliğinin yanılmazlığı ilkesi terk edildi; fakat parti üyelerinin eleştirme ve yanılmaz liderleri geri alma özgürlükleri hâlâ, partili olmayan insanlarınki kadar reddediliyor. Yönetimdekiler bir Marksist düşünce çerçevesi içinde serbest ve açık tartışmanın gerekliliğini ilân ediyorlar; ancak bu tür tartışma gelişirken korkuya kapılıyor ve idari emir ile tartışmayı kısa kesmekten çekinmiyorlar. («Tüketimci» ve «üretimci» düşünce okulları arasındaki önemli tartışmada bu oldu.) Öte yandan, son savaşta Sovyet işlerinin yönetimi, gerçeklere dayanan tarih yazıcılığının yeniden başlatılması tartışmaları, şimdiki ve gelecekteki politikaları yakından etkileyecek tartışmalar hâlâ sürüyor. Stalinist disipline ve düşünsel birörnekliğe karşı tavır değişimi geneldir ve geri çevrilemez; fakat bu değişim yeterince pozitif olmadı ve topluma yeni, verimli bir bakışaçısı kazandırabilecek ve toplumu politik olarak eklemleyebilecek yeterli derecede büyük ve açık fikirlerden esinlenmedi. Stalinist teokrasinin ilkeleri ve pratikleri derinlemesine itibar kaybediyor; fakat onun zihinsel alışkanlıkları tekrar ve tekrar kendini ortaya koyuyor. Stalin kültü ölmüştür; fakat Lenin kültü, öz ve biçim bakımından daha akılcı olsa da, politik düşünceyi karartmaya devam ediyor.

Bu çelişkileri -ve daha pek çok var- sıralamak, bütün bu sürecin, bazılarının düşündüğü gibi yapaylığını değil özellikle gerçekliğini bir kez daha kanıtlamak için yeterlidir. Bu çelişkiler olmaksızın Stalinsizleştirme tam bir yapmacık, bir sahneleme, hokus-pokus, veya duygusuz bir «siyaset bilimci»nin imal ettiği cansız bir karışım olurdu. Stalinsizleştirme bu çelişkilerle birlikte neyse odur-otantik bir tarihsel gelişme.

Stalinizm, Marksizm'in, esas olarak sanayi öncesi, yani, sadece sosyalist öncesi değil burjuva öncesi bir toplumun yarı-barbarca ve tam barbarca gelenekleri ve ilkel büyüsü ile meydana getirdiği bir alaşımı temsil ediyordu. Gene de Stalinizm altında Rusya dünyanın ikinci sanayi gücü konumuna yükseldi. Rusya'nın sanayileşmesini ve modernleşmesini teşvik etmek suretiyle Stalinizm kendi elleri ile kendi köklerini söktü ve kendi «sönümlenişini» hazırladı. Ancak burada bir kez daha durumun karmaşık dialektiği «politik filozof» ve ahlâkçının mantıklı soyutlamaları ve basitleştirmeleri ile alay ediyor. Geniş anlamda konuşursak, Sovyet toplumunun kendisini Stalinizm'in prangalarından kurtarmasını sağlayan ve onu bunun için zorlayan, üretici güçlerin hızlı gelişmesidir. Fakat aynı zamanda, Stalinizm'in ağır tortusunu var olma durumunda tutan da aynı üretici güçlerin göreli azgelişmişliğidir.

Kent nüfusu sadece otuz yıl içinde elli beş altmış milyon kadar artan, aynı süre içinde yıllık çelik çıktısı beş milyon tondan elli milyon tona yükselen, sanayi aygıtı, Avrupa'nın bütün eski sanayi uluslarının önüne geçerek nükleer teknoloji sorunlarının başarıyla üstesinden gelen bir ulus, artık bir «yükselen Güneş» ve bir «Halkların Babası» tarafından yönetilemez ve esasen uygarlığın çok erken ve alt bir aşamasına ait olan Stalinist totem ve tabular seti ile korku içinde tutulamaz. Üretim araçları üzerinde sağlamca kurulan kamu mülkiyeti ile, sağlamlaştırılmış ve yaygınlaştırılmış planlı ekonomi ile ve nihayet bir sosyalist devrimin halkın bilincinde canlı kalan gelenekleri ile Sovyetler Birliği eşitlik ve sosyalist demokrasi yönünde ilerleyişini sürdürmek üzere Stalinizm'den kopuyor.

Ne var ki bu ilerleyiş Sovyet üretici güçlerinin göreli yetersizliği ile doğrudan engellenir. Bu üretici güçler yeterli ölçüde geliştirilmemiştir veya halk kit-

lelerine şimdikinden daha yüksek bir hayat standardını, insan ilişkilerinde sürekli rekabete, birbirine karşı mücadeleye son veremeyecek, sosyalist işbirliği ve dayanışma ruhunun nüfuz ettiği bir hayat standardını güvence altına alamayacak kadar tek yanlı geliştirilmiştir. Göreli tüketici malları kıtlığı (özellikle konut!) eşitlikçi ve demokratik reforma sınırlar koyan belirleyici *objektif* faktördür.

Bu kıtlık sadece SSCB'nin iç ekonomik durumu bağlamında görülmemeli. Bunu dünya durumunun SSCB'ye Birleşik Devletler ile bir ekonomik ve politik güç yarışını empoze eden ve bir noktaya kadar Sovyet yöneticilerini doğrudan tüketici çıkarları pahasına ağır sanayinin gelişmesini acilen sağlamaya zorlayan geriplanı açısından görmek gerekir. Çin'in ve kısmen Doğu Avrupa'nın sanayileşme gerekleri de aynı etkileri taşır. Sovyet işçisi azgelişmiş Komünist ülkelerin sanayileşmesini tam bir içtenlikle «finanse etmeye» başladı; bu ülkeleri, aksi halde kendi hayat standardını yükseltmek için kullanabileceği kaynaklar ile «finanse ediyor.» Bunun, Stalinsizleştirmenin sürekli gözden kaçırılan fakat olağanüstü önem taşıyan bir diğer özelliğini ortaya koyduğunu geçerken belirtelim. (Stalin, en azından savaştan hemen sonraki yıllarda öteki Komünist ülkeleri Rusya'nın ekonomik gelişmesini «finanse etmeye» zorladı!) Aslında Stalinsizleştirmenin buradaki iki özelliği -Rusya'nın iç reformu ve Rusya'nın bütün Sovyet bloku ile ilişkilerinde reform- birbiriyle aktüel zıtlaşma içinde görülebilir. (Sovyet işçisinin azgelişmiş Komünist ülkelerin sanayileşmesini kendi zararına «finanse etmesi» olgusu, kuşkusuz, mümkün olan en büyük sonucu sağlayabilecek bir tarihsel yeniliktir. Bu olgu, kapitalistlere fazla kâr güvencesi veren, aynı zamanda emperyalist ulusların işçilerinin hayat standartlarını sömürge halklarının zararına yükselten emperyalizmin pratiğine taban tabana zıttır. Sovyet blokunda bunun tam tersi bir gelişme meydana geli-

yor. Belki de bu, Dördüncü Madde* programlarının Asya'nın maskarası haline geldiğinden söz eden Batı'nın tavrını da açıklar. Ne var ki, Rusya'nın öteki komünist ülkelere yeni taahhütleri Rusya içindeki reformist eğilim üzerinde bir fren olarak da iş gördü.)

Stalinsizleştirmenin insanî ve psikolojik, *subjektif* faktörlerinin çelişkin karakteri daha az çarpıcı değildir. Stalinist eylem ve düşünce alışkanlıklarını canlı tutan ataletin gücü Yirminci Kongre'de denetimden geçtikten sonra bile azımsanmamalı. Bu güç kesinlikle tükenmedi. Ayrıcalıklı bir azınlık kendi ayrıcalıklarını mutlaka savunacak. Mutlak anlamda yönetme alışkanlığına sahip bir bürokrasi üstünlüğünü korumak için çabalıyor. İşçi aristokrasisi veya bu aristokrasinin bir kesimi, bu «aristokrasi» ile işçi kilesi arasındaki sosyal açılmayı daraltan politikaları onaylamayabilir. Ancak bütün bu grupların yeni politikalara direnişlerinin sanıldığından daha zayıf, çok daha zayıf olduğu ortaya çıktı. En vahim çelişki Stalinsizleştirmenin Stalinist ortodoksluğun eski gardiyanlarından başkaları olmayan aslî unsurlarının karakterinde yatar. (Kruşçev'in gizli konuşmasından üç yıl önce bu paradoksal gelişmeyi öngördüğüm zaman, eleştirmenlerim, özellikle ABD'dekiler, benim bir «iflâh olmaz kuruntulu düşünür», dahası bir «Stalinist apolojist» olduğumu ilân etmek için ne kadar da çok mürekkep harcadılar!)

Bu paradoks rastlantısal değildir. Stalinsizleştirme bir toplumsal gereklilik haline geldi; ve gereklilik elde hazır bulunan insan malzemesi ile karşılanır. Eski Bolşevik Muhalifler'den biri -Trotskist, Zinovyevist ve Buharinist- bugüne kadar yaşamış olsaydı, Kruşçev, Bulganin, Voroşilov beyler ve ortakları kuşkusuz

---

* Başkan Truman'ın 1949'da, Marshall programından esinlenerek az gelişmiş ülkeler için yürürlüğe koyduğu yardım programı -ÇN.

çoktan iktidardan alınmış ve etkilerini kaybetmiş olurlardı ve anti-Stalinistler Stalinsizleştirmeyi, içtenlikle, tutarlılıkla, akılcılıkla ve tam dürüstlükle gerçekleştirirlerdi. Fakat eski Muhalifler toptan imha edildiler ve yeniler, Stalin'in yönetimi altında kendilerini biçimlendiremediler ve gelişemediler. Yerine getirilmesi, otantik anti-Stalinistlerin tarihsel hakkı ve ayrıcalığı olması gereken görev, böylece, bu işi ancak gönülsüz ve ikiyüzlülükle gerçekleştirebilecek olan Stalinistlere kaldı. Bu Stalinistler hayatları boyunca yaptıkları işi kendilerini mahvetmeyecek şekilde bozmak zorunda kaldılar. Koşullar Malenkov ve Kruşçev'i *bir noktaya kadar* Trotskiy'in politik vasiyetnamesinin uygulayıcıları gibi davranmaya zorladı. Rollerini, kötü ve hattâ anormal derecede kötü oynamaları değil, hiç oynamamaları garip olurdu!

Performansları ne kadar sürebilir? Stalinizm'in epigonları Stalinist vasiyeti tasfiyede ne kadar ileri gidebilirler? «Yukardan reform» totaliter sistemi yok edebilir mi veya bu sistemin ne kadarı geriye kalır ve bir sosyalist demokrasi dereceli olarak bu sistemin yerini alabilir mi? Yoksa böyle bir demokrasinin gelişmesi aşağıdan bir devrimci ayaklanma olmaksızın düşünülemez mi? Peki böyle bir tehdit karşısında şimdiki yönetici gurup panik içinde reform yolundan geri dönmez mi?

Bu sorulara verilecek yanıt «reform» ya da «devrim» için bir teorik tercih meselesi değil (beni Stalin sonrası Rusya için bir tür «kaçınılmaz aşamalılık»ı övmekle suçlayan eleştirmenlerimin düşündükleri gibi) şimdiki durumun olguları ile ilgili bir meseledir. Stalinizm'den kopuş şimdiye kadar yukardan reform yolu ile gerçekleştirildi. Stalin sonrası yılların bütün tarih kaydı yönetici guruptan gelen şaşırtıcı ölçüde etkin bir reformist inisiyatifi göstermektedir. Kuşku yok, bu inisiyatif aşağıdan gelen, yönetici gurubun Sovyet toplumunun yeni yapısı ile Sta-

linist «üstyapı»nın bağdaşamayacağını farketmesini sağlayan çeşitli baskılar ile uyarılmış olmalı. Fakat aşağıdan gelen baskılar en iyi durumda sadece yarı-eklemleme oldu. Sovyet yönetici gurubunun dışında kalan hiç kimse bunları belirli bir kesinlikle değerlendirebilecek veya tanımlayacak pozisyonda olmadı. Şimdiye dek hiç bir durumda bilinçli ve etkin politik inisiyatif aşağıdan gelmedi - ne kendiliğinden kitle hareketi, ne yeni politik örgüt, program, fikir, hattâ slogan. (Kuşkusuz sadece SSCB'den söz ediyorum; barada Doğu Avrupa'daki farklı ve bazı bakımlardan çok daha karmaşık durumu çözümleyemem.) Doğru, Vorkuta kamplarındaki ve diğer yerlerdeki siyasi tutuklular kendi haklarını savunmak için grev yaptılar; ve Gürcü öğrenciler... Stalin'in anısını savunmak için gösteri yaptılar. Fakat bunlar ve aşağıdan politik eylemin benzer ve farklı, ancak sadece semptomlar olarak anlamlı diğer mümkün dışavurumları politik hayatın kıyılarında kaldı ve «reformist» veya «devrimci», aşağıdan gelen bir ulusal politik harekete dönüşmedi. Görünüşte böyle bir hareketin yokluğu yukardan reform olgusunu daha göze batar hale getiriyor.

Bu içişleri de rastlantısal olmadı; otuz yılı aşkın bir süre yaşanan olaylarm ulusun politik bilincinde yarattığı kopukluğu yansıtır. Stalinizm'in Sovyet halkının politik düşüncesini «atomize» ettiği ve şekilsizleştirdiği, sık tekrarlanan, herkesçe bilinen bir gerçektir. Ne var ki, bu gerçeği tekrarlamak, bunun kaçınılmaz sonuçlarını çıkarmaktan daha kolaydır. Politik bilinci atomize edilmiş ya da şekilsizleştirilmiş bir toplumda belli başlı her politik değişim, eğer bunun için yaygın bir toplumsal ihtiyaç varsa, ancak yönetici guruptan gelebilir. Özellikle Rusya'da olan budur. Stalin'in epigonlarından ne kadar nefret edilirse edilsin, onların reform ihtiyacına genelde umulandan çok daha duyarlı bir yanıt verme yeteneklerini kanıtladıkları kabul edilmelidir.

Ne var ki, şimdiki dönem bir geçiş dönemidir ve ancak Sovyet halkının politik bilincinde tarihsel olarak oluşmuş kopukluk köprülenene veya doldurulanana kadar sürebilir. Liberalleştirmenin şimdiki derecesi yeni politik düşünce ve fikir oluşturma süreci için aydınlar ve işçi sınıfı içinde bir alan açmaya muhtemelen yeterlidir. Yapıları gereği bunlar, olgunlaşmak için zamana ihtiyacı olan moleküler süreçlerdir. Fakat bir kez olgunlaştıklarında komünizmin bütün moral ve politik iklimini derinlemesine dönüştürecekleri ve bu dönüştürmeyi bir sosyalist demokrasi ruhu içinde yapacakları kesindir.

Ancak Sovyet kitlelerinin ve Sovyet aydınlarının politik bilinçlerindeki kopukluk ortadan kaldırıldığı zaman Stalinsizleştirme, Stalin'in epigonlarının pek ulaştıramayacakları nihaî sonuca ulaştırılabilir. Politik iklimdeki bu değişiklik bir ölçüde bir kuşak değişimi ile aynı zamana rastgelmektedir. Stalin sonrası fikir oluşturma sürecinin sonuçlar vermesinden, yeni fikirler öne sürecek ve yeni programlar formüle edecek insanların öne çıkmasından önce birkaç yılın geçmesi gerekiyor. Bu arada, Kruşçev, Bulganin ve ortaklarının kuşağı mutlaka sahneden çekilecek. İşin başına geçerek bu eski kuşağın yerini, en iyi yıllarını Stalinzm altında geçirmiş ve kısmen boşa harcamış orta kuşaktan insanlar değil, ancak şimdi politik olgunluğa ulaşan çok daha genç insanlar rahatlıkla alabilirler.

Yönetici grupların ve kuşakların değişimlerinin ve yer değiştirmelerinin dereceli ve barışçı olarak mı, yoksa şiddetli altüst oluşlar ve uzlaşmaz çatışmalarla mı süreceği, çözümlenmesi gereken ve *a priori* çözümlenmesi zor bir sorundur. Bütün bu gelişme önceden tam olarak kestirilemez; ve denklemlerde çok fazla bilinmeyen vardır. Olsa olsa, değişimin ya da değişim dizilerinin hangi koşullar altında görece barışçı ve reformist bir tarzda kendi çizgisini izleyebileceği ve reformist aşamanın hangi koşullar altın-

da şiddetli karışıklığın sadece bir başlangıcı olarak görülebileceği analiz edilebilir. Konu bu yazıda üstesinden gelinemeyecek kadar geniş, karmaşık ve spekülatiftir. Bundan başka, tarihsel gelişmenin değişkenliği ne olursa olsun, buradaki esas öngereklilik değişmez: ne monolitik bir kalıbın dayatması ile sakatlanacak ne de totaliter mitler tarafından tahrif edilecek yeni ve gerçek bir politik bilincin oluşması.

GEÇİŞ DÖNEMİNDE RUSYA[1]

I

Sovyet toplumunun Stalin döneminden, taşlaşmış bir hareketsizlik durumunda, zayıflamış, iç hareket ve değişim yeteneğini kaybetmiş olarak çıktığını bugünlerde kim iddia edebilir? Ancak kısa bir süre kadar önce ortak kabul gören fikir buydu; ve buna karşı çıkan, aksini gösteren bütün belirtilere rağmen Sovyet evreninin harekete geçtiğini iddia eden bir yazarın sadece inanç ve arzularını dile getirdiği düşünülüyordu. Evet, Sovyet evreni harekete geçiyor; bazen, bir eksenin çevresinde hâlâ kararsız dönen bir nebula -içsel bozulmaların sarsmtısıyla gürleyen, denge ve biçim arayan, oluşum halinde bir dünya- gibi görünüyor.

SSCB totaliterizmin günbatımını yaşıyor. «Siyaset bilimciler» totaliter yönetime yenilen bir toplumun kendi çabası ile kendisini kurtaramayacağını, «totaliter Sovyet iktidar yapısı»nın (tarihin bunun bir benzerini daha önce asla görmediği söyleniyordu!) ancak savaşta vurulabilecek zorlu darbelerle, dışardan yıkılabileceğini kimbilir kaç kez bize anlattılar. Ancak, Stalinizm'in yıkılmakta ve çözülmekte oluşu Sovyet toplumu içindeki gelişmelerin bir sonucudur; ve bizzat Stalinistler kendi ortodoksluklarının yıkıcılarıdırlar.

---

1 *Universities and Left Review*'un ilk sayısı için Aralık 1956'da yazıldı.

SSCB yaklaşık dört yıldır bir otokrat tarafından yönetilmiyor. Stalin'in ardıllarının hiç biri «Stalin'in yerine» geçmedi. Komite hükümeti tek diktatör hükümetinin yerini aldı. Meydana gelen değişime hâlâ bir ölçüde güvensizlik duyan bir Fransız yazar, Roma'da bir Sezar öldüğü veya katledildiği zaman başının heykellerden koparıldığını, fakat «Sezar'ın gövdesi»nin yeni bir baş konulana kadar dokunulmadan bırakıldığını hatırlatır. Ancak Moskova'da Sezar'ın gövdesinin üzerine bir değil pek çok baş konuldu; ve muhtemelen «gövde» bile artık eskisi değil. Bir ulus için, bir otokratın tiranlığı veya bir «kollektif liderlik» altında yaşamanın farketmeyeceğini öne sürmek saçmadır. Kollektif liderliğin özü yetkinin dağılması ve yaygınlaşması ve bu nedenle iktidarın sınırlanmasıdır. Hükümet tek elden birçok ele geçtiği zaman daha önce uygulanan sert ve ilkesiz tarzı artık sürdüremez; denetimlere ve dengelere maruz kalır[2].

Ortadan kaybolan sadece Sezar'ın başı değildir. Onun uzun kolu olarak kullanılan siyasi polisin gücü de kırılmıştır. Siyasî polis korkusu artık halkı felç etmiyor. Onca insanı onca sahte suçlama ile bunaltan ve onca sahte suç itirafını zorla alan o heybetli terör makinesi, Stalin'in icat ettiği bir cehennemî *perpetuum mobile* (sonsuza dek işleyecek) gibi görünen o makine işlemez hale getirildi. Onu bizzat Stalin'in ardılları durdurdu; kendileri bile ona yakalanabilirlerdi. İsteseler bile o makineyi artık zor harekete geçirebilirler; çünkü moral rezaletin pası onun çarklarına ve dişlilerine derinlemesine nüfuz etmiştir.

---

2 Bu yazı kaleme alınırken Kruşçev kendisini muhaliflerinin ve rakiplerinin karşısında başarıyla kanıtladı ve onları Prezidyum'dan tasfiye etti. Böylece hükümet «birçok el»den bir ele geçmiş olsa da Kruşçev'in yönetimi yeni bir «otokratın tiranlığı» olarak betimlenemez. Bu yönetimin çok uzun sürmesi de beklenemez: «Kruşçev dönemi», Stalin dönemi gibi bir şey olamaz; ancak bir ara dönem olabilir.

Stalinist *univers concentrationnaire* (toplama kampları), on yıllar boyunca Rusya'nın isyancı ruhunu ve düşüncesini, ulusu entellektüel bakımdan yoksul, moral bakımdan duyarsız bırakarak emen, özümleyen ve yıkıma uğratan köle çalışma kamplarının o acımasız dünyası da hemen hemen dağıtılmıştır. 1930'ların Büyük Temizlik Hareketi'nden sağ çıkan ve itibarı iade edilenler sürgün yerlerinden döndüler. Ne yazık ki, onlardan geriye kalan az, çok az kişi var. Bazıları tamamen çökmüş ve tükenmiş olabilir. Ancak, ne kadar az ve ne durumda olurlarsa olsunlar, Stalin sonrası toplumun zihninde bir mayadırlar. O toplumun rahatsız vicdanı için bir leke ve bir mücadele çağrısı oluşturuyorlar. Çok sayıda diğer sürgünün kamplardan ayrılmalarına, kuzey ve doğudaki uzak eyaletlerde «özgür işçiler» olarak çalışmalarına izin verildi. Rusya'nın kitlesel sürgün kâbusunu yaşamasına geçici ya da nihaî olarak son verildi.

Ulusun zihni yeni bir aktivite kazandı. Bütün Sovyetler Birliği'nin Lider'in önünde diz çöktüğü, aynı sihirli efsunları monoton bir makamla okumak, aynı garip efsanelere inanmak ve düşüncelerini kuşku ve eleştiri dürtülerine sıkıca kapalı tutmak zorunda olduğu günler geride kalmıştır. Kuşkusuz halkın düşüncede birörneklikten kurtulması, kendisi için düşünmeyi ve düşüncelerini ifade etmeyi yeniden öğrenmesi yavaş ve acılı oluyor. Ancak, on yıllardır bilinmeyen fikir farklılığı kendini şaşmaz biçimde ve pek çok alanda göstermeye başladı. Konferans salonlarında ve üniversite seminerlerinde yeni bir rüzgâr esiyor. Öğretmenler ve öğrenciler, engizitör denetim ve doğmatik yasaklamadan göreli özgürlük içinde kendi sorunlarını nihayet tartışıyorlar. Bilimde Stalinist vesayet Devlet'in bakışaçısından bile öylesine barbarca ve tahrip ediciydi ki, zaten uzun süre korunamazdı. Bu nedenle, bilimcilerin yeniden özgürlük kazanmaları şaşırtıcı değildir. Daha şaşırtıcı ve poli-

tik bakımdan önemli olan, insanların Sovyetler Birliği'nin yakın tarihini araştırma özgürlükleridir - hâlâ sınırlı ama gerçek bir özgürlük. Stalin zamanında bu en sıkı korunan tabu idi, çünkü Stalin efsanesi devrimin ve Bolşevik Parti'nin kayıtları, özellikle kendi anılarında bunun panzehirini bulamayan gençlikten gizlendiği ve mühür altında tutulduğu sürece yaşayabilirdi.

Kayıtlar şimdi bile ayrım gözetilmeksizin ortalığa saçılmış değil. Mühürler tek tek ve dikkatle sökülüyor. Tarihçiler ellerindeki malzemeyi ancak dereceli olarak ve küçük dozlarla ortaya koyuyorlar. (Ekim Devrimi'nin tarihi hâlâ Trotskiy'in dev figürü çıkarılmış olarak anlatılıyor; sadece gölgesinin zaman zaman devrim sahnesinin kenarında görünmesine izin veriliyor. Fakat Hamlet hâlâ Danimarka Prensi olmadan oynanıyorsa da, oyun metni gittikçe daha otantik hale geliyor, çünkü Stalin zamanında Prens hain olarak atıldığı için oyunun tamamı uydurma idi.) Tarihsel gerçeğin arşivlerden sökülüp alınan her küçük parçası, sadece Stalin miti için değil, ortodoksluğun Stalin'in epigonları tarafından endişeyle korunan unsurları için de yıkıcı birer politik dinamittir. Günümüzde orta yaşlı bir Rus'un bile hakkında hiçbir şey bilmediği eski Bolşevikler'in aykırılıkları ve bunları yazanlar, Stalin döneminin hayalî dönekleri ve hainleri, ansızın yeni bir ışıkta görülüyorlar: aykırılıklar meşru Bolşevik düşünce akımları, Rusya'nın devrimci mirasının esas kısmı olarak ve hainler devrimin büyük, belki de trajik figürleri olarak görülebiliyorlar.

Geçmişteki aykırılığın kısmen de olsa itibarının iade edilmesi şimdiki ve gelecekteki aykırılığın toptan mahkûm edilmesine karşı işliyor. Bu durum ortodoksluğun özünü öylesine tahrip ediyor ki, hâkim gurup sonuçlardan korkuyor. Fakat hâkim gurup Rusya'nın tarih eğitimi sürecini durdurabilecek bir po-

zisyonda değil artık. Bu eğitim şimdi Rusya'nın politik eğitiminin özünü oluşturuyor[3].

Stalin sonrası dönemin entellektüel mayalanmasını daha fazla tartışmanın yeri burası değil[4]. Başlangıç aşamalarında Stalinsizleştirmenin entelijansiyanın işi olduğunu ya da öncelikle onun işi olduğunu belirtmek yeterli. Yazarların, sanatçıların, bilimcilerin ve tarihçilerin öncüleri vardır. Onların talepleri, en azından kısmen, parti liderliği içindeki yönetici grupların ve etkili çevrelerin ihtiyaçları ve arzuları ile çakıştı. Bu, gerçekleştirilen reformların kendine özgü sınırlı, yönetsel-ideolojik karakterini açıklar. Ancak, bu yüzyılın her defasında olduğu gibi entelijansiya bir kez daha *burevestnik,* fırtına kuşu, olarak davrandı. Onun huzursuzluğu, çok daha geniş toplumsal güçleri harekete geçirmesi muhtemel bir altüst oluşun yakınlığını haber veriyor.

II

Zorunlu sanayileştirmenin eritme potasından çıkan yeni işçi sınıfı Rusya tarihinde şimdiye dek bilinmeyen potansiyel bir politik güçtür. Şimdiki durumda SSCB'de devrim öncesinden ya da 1920'lerin sonundakinden dört ya da beş kat daha fazla sanayi işçisi vardır. O zaman geniş ölçekli sanayi en fazla üç milyon kadar ücretli işçi istihdam ediyordu. Şim-

3 Tarihin ve politikanın şimdi SSCB'de olduğu kadar birbirine geçtiği bir ulusu tarihin herhangi bir zamanında bulmak güçtür. Sovyet tarihçilerinin Yirminci Kongre'den hemen önceki tartışmaları, Kruşçev ve Mikoyan'ın Kongre'deki açıklamalarını haber veriyordu; Kongre'de Kruşçev'den bile önce en çarpıcı açıklamaları Profesör Pankratova'nın yapması rastlantı değildi.

4 Bk. *Heretics and Renegades* adlı kitabımda, «Post-Stalinist Ferment of Ideas» başlıklı makale (1955).

di ise en az on beş milyon işçi istihdam ediyor (nakliye işçileri, devlet çiftliklerindeki emekçiler, orta ve yüksek teknik personel vb. hesaplanmış değil). İşçi sınıfı sadece büyüklük bakımından gelişmedi; yapısı ve bakışaçısı da değişti. Onlar olağanüstü politik coşkuyu teknolojik gerilik ve yarı cehalet ile bir arada tutan eski Rus işçileri değiller. Kendi alanlarında hırsla yeni beceriler kazanan ve genel bilgiyi özümleyen yüksek derecede ileri bir işçi sınıfı söz konusu. Sanayiye yeni katılan gençlerin çoğu orta öğretimden geçmiş durumda. Aşağıdaki kıyaslama değişimi canlandırabilir: yaklaşık çeyrek yüzyıl önce ağır sanayide çalışan işçilerin % 75 kadarı kalifiye olmayan ve sadece % 25'i kalifiye olarak sınıflandırılıyordu. 1955'te bu oran tam tersine döndü: % 75 kalifiye ve sadece % 25 kalifiye olmayan işçi. Aradaki ilişki kesinlikle öteki ülkelerdeki gibi değildir: ağır sanayi ekonominin en ileri sektörünü temsil eder. Fakat, ağır sanayi, sanayi işgücünün yaklaşık üçte birini istihdam ettiği ve SSCB'nin toplam sanayi çıktısının yaklaşık yarısını verdiği için bu sektördeki durum çok önemlidir.

Sovyet bürokrasisinin gücü esasında işçi sınıfının zayıflığında köklenir. Rus proletaryası 1917'de bir toplumsal devrim yapacak, burjuva rejimini yıkacak, Bolşevikler'i iktidara yükseltecek ve iç savaşları muzaffer bir sonuca ulaştıracak kadar güçlü idi. Fakat aynı proletarya gerçek proletarya diktatörlüğünü kuracak, iktidara yükselttiklerini denetleyecek ve kendi özgürlüğünü onlara karşı savunacak kadar güçlü değildi. Sovyet rejiminin daha sonraki evriminin veya «dejenerasyon»unun kilidi aslında buradadır. 1920-21'de devrimi gerçekleştiren küçük işçi sınıf neredeyse yarı yarıya azaldı. (Sanayi işgücünde kalanların sayısı 1,5 ile 2 milyondan fazla değildi.) Geri kalanların pek çoğu iç savaşlarda yok olmuştu; diğerleri komiser veya kamu görevlisi olmuşlardı. Bir kısmı da açlık yüzünden kentlerden kırsal kesime sürüldüler

ve bir daha dönmediler. Fabrikaların çoğu boşaldı. Bu fabrikaların işçileri üretken çalışma ile geçimlerini sağlayamayınca karaborsada ticaret yaptılar, fabrikalardan mal çaldılar ve *déclassé* oldular (sınıfsızlaştılar). Eski toprak sahibi sınıf ve burjuvazi ezildiğinde, köylülük ulusal liderlik konusunda yapısından dolayı yetersiz durumda olduğu, sanayi işçi sımfı da yarı dağılmış yarı demoralize olduğu için bir toplumsal boşluk oluştu. Yeni bürokrasi bu boşluğun içindeki yegâne aktif, örgütlü ve örgütleyici unsur durumundaydı; politik boşluğu doldurdu ve kendi üstünlüğünü kurdu.

O sıralarda, 1920'lerde, işçi sınıfı yeniden birleştirildi ve tertiplendi; ve zorunlu sanayileştirme yıllarında, 1930'larda, sayısı hızla arttı. Ne var ki, bu kez de işçiler yeni Leviathan* devletin karşısında güçsüzdüler. Bürokrasi pozisyonunu sıkıca sağlamlaştırdı, güç ve imtiyazları kendi elinde topladı ve ulusu gırtlağından yakaladı. İşçi sınıfı sayıca büyümesinden gelen gücünü kullanamıyordu. Bu büyüklük, tam aksine, bir zayıflık kaynağı haline geldi. Yeni işçilerin çoğu, zorla kırsal kesimdeki köklerinden koparılmış, şaşkın, sanayi hayatının alışkanlıklarından, örgütlenme kapasitesinden, politik gelenekten ve öz güvenden yoksun köylüler idi. İkinci Dünya Savaşı ve onu izleyen karışıklık sırasında toplum bir kez daha dengesini kaybetti. Ancak şu son on yıl içinde, 1950'lerde, genişleyerek büyüyen işçi sınıfı, bir kent-sanayi geleneği kazanarak, kendi bilincine vararak ve güven kazanarak, modern bir toplumsal güç olarak biçimlenmekte ve güçlenmektedir.

Bu yeni işçi sınıfı, Stalinizm'e karşı politik zorlama sırasında entelijansiyanın özgürlük talebine kesinlikle sempati duymuş olsa bile onların çok gerilerinde kaldı. Ne var ki, işçiler Stalin sonrası refor-

---

* Leviathan: Tevrat'ta geçen ve karşısına çıkan her şeyi yutan su canavarı -ÇN.

mun yönetsel-ideolojik sınırları ile yetinmek durumunda kalamazlar. Er geç entelijansiya taleplerinin ötesine geçecekleri ve şimdiki demokratikleşme fikirlerine ve sloganlarına ayırtedici bir proleter anlam ve öz kazandıracakları kesindir. İşçilerin düşünceleri ve politik arzuları, toplum içindeki sözde ve gerçek pozisyonları arasındaki çelişki üzerinde gittikçe daha fazla yoğunlaşıyor. İşçiler sözde ulus içindeki yönetici gücü oluştururlar. Kırk yıl boyunca bu fikir durmaksızın ve ısrarla onların zihinlerine işlendi. Bu fikir ile eğitilmiş, yüceltilmiş, hattâ yaltaklanılmış olduğu duygusundan kendilerini alamıyorlardı. Şimdi de yönetici güç olabileceklerini, olmaları gerektiğini ve buna zorunlu olduklarını hissetmekten kendilerini alamıyorlar. Ancak, gündelik deneyim onlara yönetici gücün kendileri değil, bürokrasi olduğunu söylüyor. Bürokrasinin güçlü kolu onlara Stalinist iş disiplinini zorla dayattı. Ekonomi politikasının çizgisini, Beş Yıllık Planlar'ın hedeflerini, üretici ve tüketici malları arasındaki dengeyi ve ulusal gelirin dağılımını tek başına bürokrasi belirliyor. Farklı ücret derecelerini, alt ve üst katmanlar arasında bir uçurum yaratan ücret oranlarını tek başına bürokrasi saptıyor. Stakhanovcu kampanyaların ardındaki ipleri bürokrasi tutuyor, sosyalist yarışma adına işçileri birbirinin karşısına koyarak dayanışmalarını tahrip ediyor. Ve Stalin'in emirleri ile, kitlelerin içgüdüsel eşitlikçiliğine karşı çılgın ve amansız bir haçlı seferini yürüten de, işçi aristokrasisinden yardım gören bu bürokrasi idi.

Yakın zamana kadar bizzat bürokrasi Stalin.in kaprisli terörüne maruzdu ve bu terör ona işçi sınıfından bile daha fazla acı verdi. Bu durum proletarya diktatörlüğünün teorik nosyonu ile bürokratik yönetimin pratiği arasındaki karşıtlığı bir noktaya kadar gizledi. Lider'in önünde yere kapanmakta işçi ve bürokrat eşit görünüyordu. Stalinsizleştirmenin başlangıcında işçi ile bürokratın gerçek pozisyonla-

rındaki bu karşıtlık daha güçlü biçimde açığa çıktı. Başlangıçta Stalinsizleştirme bürokrasinin kendi kaderini tayin etme hareketi idi. İlk yararlananlar kamu görevlisi ve menacer idi: Lider'in despotik vesayetinden kurtulup rahat nefes almaya başladılar. Bu, işçilerin kendi aşağı durumlarını keskin biçimde farketmelerini sağladı. Ne var ki bürokrasi Stalinsizleştirmeden uzunca bir süre sadece kendisi için yararlanamazdı. Bürokrasi kendisini eski terörden kurtarırken, duraksayarak, bir bütün olarak toplumun üzerindeki baskıyı da hafifletti. İşçiler de çalışma kampı korkusundan kurtuldular. Bu korku Stalinist çalışma disiplininin esaslı bir parçası olduğu için, bunun ortadan kaybolması bu disiplinin sonunu getirdi. Malenkov'un hükümeti Stalinist çalışma yasasının eskidiğini ilân etti. Bu Dragonik yasa proleterleşmiş köylü kitlelerine sanayide çalışmanın düzenli alışkanlıklarını aşılama rolünü oynamıştı; ve ancak bu şaşkın ve çaresiz kitlelere uygulanabilirdi. Yeni işçi sınıfı karşısında bu yasa gittikçe daha yararsız ve etkisiz hale geliyordu. Fabrikada daha özgür bir ortam, aslında, emek üretkenliğinde sürekli bir artış ve daha yüksek sanayi etkinliği için öngereklilik halini aldı.

İşçi sadece fabrika disiplininin gevşemesi ile yetinemezdi. Yeni kazandığı özgürlüğü menacer gruplarının ve bürokrasinin üstün konumlarını protesto etmek için kullanmaya başladı. Stalin sonrası dönemin açık farkla en önemli olgusu, işçi sınıfının uzun süre baskı altında tutulmuş eşitlikçi arzularının gözle görülür biçimde yeniden canlanmasıdır.

Bu açıdan işçilerin Stalinsizleştirmeye yaklaşımları entelijansiyanın yaklaşımından ayrılmaya başlıyor. Entelijansiya içinde yer alanlar etkin olarak politik «liberalleştirme» ile ilgilendiler, fakat toplumsal bakımdan tutucudurlar. Stalin döneminin eşitsizliklerinden yararlananlar onlardır. Entellektüel bakımdan kendi imtiyazlı pozisyonlarının ve bölgesel bakış açılarının üzerine çıkabilen bireyler ve küçük gurup-

lar dışında entelijansiya bu eşitsizliklere son verilmesini, Sovyet toplumunun farklı gurup ve sınıfları arasındaki mevcut ilişkilerin altüst olmasını pek isteyemez. Onlar toplumsal *status quo*'yu koruma eğilimindedirler. Öte yandan, işçiler kitlesi için Stalinizm'den kopuş ilk bakışta Stalinizm'in teşvik ettiği eşitsizliklerden kopuş anlamına gelir.

Kitlelerin yeniden doğan eşitlikçiliğinin politik olarak eklemlendiği hayal edilmemeli. Bu eşitlikçilik ulusal çapta açık ve belirgin bir ifadeyi henüz bulmuş değil. Sendika ya da işçi toplantılarında imtiyazları protesto eden ve eşitlik çağrısında bulunan, onaylanmış hiç bir karar metni bilmiyoruz. İşçiler henüz bu tür talepleri seslendirebilecek ya da seslerini duyurabilecek kadar özgür olmadılar. Özerk sendika ve politik faaliyete alışık insanlar gibi talep formüle edemeyebilirler. Fikir oluşturmaya ve formüle etmeye, bunları mitinglerde öne sürmeye, bunlar için harekete geçmeye, başkalarının görüşlerine karşı çıkmaya, oy vermeye, yenmeye veya çoğunluğa uyarak yenilmeye son vermelerinin üzerinden otuz yıldan fazla süre geçmiştir. Bir sınıf olarak kendilerine ait gerçek bir politik hayat yaşamaya son vermelerinden bu yana da otuz yıldan fazla bir süre geçti. İktidarda bulunanlar engellemeseler bile işçiler bütün bunları bir gece içinde yeniden oluşturamazlar. Sonuç olarak yeni eşitlikçilik kendisini ancak yerel, kesintili ve tutarsız olarak ifade ediyor. Eşitlikçilik yarı-eklemlenmiştir ve fabrika düzeyinde yapılan baskıyla işlemektedir; dışavurumları parçalı ve dağılmıştır. Gene de Stalinsizleştirme içinde bir düşük tonlu toplumsal ses, hacım ve güç bakımından büyüyen bir ses olarak kendisini hissettirmektedir.

Resmi politikadan yakın zamanda gelen pek çok hareket bu aşağıdan yükselen eşitlikçi baskıyı net olarak yansıttı. 1931'den beri ilk kez hükümet ücretlerde temel bir reform işini ele aldı; reform henüz nihai şeklini almış olmasa da, anti-eşitlikçi eğilimin

tersine döndüğü daha şimdiden açık biçimde ayırtedilebiliyor. Şimdiye kadar parça başına oran bütün ücret sisteminin temelini oluşturdu: bütün sanayi ücretlerinin en az % 75'i, yakın zamana kadar, parça başına göre belirlendi, zira bu oranlar, aşırı farklılaştırmaya, çalışma süresine göre ücretten çok daha kolay uyum sağlıyordu. Bu sistemde, sözde ilerici parça başına oran özellikle bir ödeme yöntemi olarak tercih edildi. Bu yöntemde çıktı normunun % 20, 30 ve 40 üzerinde üreten Stakhanovcu, sadece taban ödemenin % 20, 30 ve 40 fazlasını değil, % 30, 50, 80, hattâ daha da fazlasını kazanıyordu. Stalin zamanında sosyalizmin üstün kazanımı olarak yüceltilen bu ödeme yöntemi bu kez sanayinin ve aynı şekilde işçilerin çıkarları bakımından zararlı olarak ilân edildi. Muazzam reklâmı yapılan Stakhanov «hareketi» sessizce gömüldü. Süreye göre ücret bir kez daha temel ödeme biçimi haline geldi. Bunda sosyalizmin bir zaferini görmek abes olur. Gerek parça başına gerekse çalışma süresine göre ücret -birincisi ikincisinden daha fazla olmak üzere- esas olarak kapitalist ödeme biçimleridir; çalışma süresine göre ücrete dönüşün ilerleme olarak görülmesi sadece Stalin'in emek politikasının bazı yönlerinin geri karakterinin bir ölçüsüdür. Gene de ilerleme görülüyor. Bu, işçilerin, sınıf dayanışmalarını bozan bireysel açgözlülüklerine yönelik kaba Stalinist başvuruya artık karşılık vermediklerini, hükümetin de bunu dikkate almak zorunda kaldığını gösteriyor.

1956 yılı emek politikasında iki önemli harekete daha yol açtı: maaş ve ücretlerin daha alt kategorilerinde yaklaşık 1/3 oranında bir artış; ve emekli maaşı oranlarını düşük kazançlı işçiler ve çalışanlar lehine kesin bir revizyondan geçiren yeni bir emekli maaşı projesi. Stalin döneminde bu konuda alınan hemen her hükümet kararının amacı alt ve üst kazançlar arasındaki açıklığı arttırmak ve genişletmek-

ti. Oysa yeni alınan kararın amacı bu tür açıklıkları azaltmak oldu.

Yeniden uyanan eşitlikçilik hükümetin eğitim politikasını da etkiledi. 1956-57 öğretim yılının başında bütün öğretim ücretleri kaldırıldı. Hatırlanmalı ki, bu ücretler daha önce devrim sırasında, Lenin'in hükümeti parasız eğitim taahhüdünde bulunduğu zaman, kaldırılmıştı. Yoksulluk, kültürel gerilik ve eğitim araçlarının olağanüstü yetersizliği parasız öğrenim hakkını ulaşılamaz hale getirdi. Bununla birlikte, daha önce verilen taahhüt ulaşılmak istenen önemli bir amaç olarak kalmaya devam etti. O zaman Stalin orta ve akademik öğretim ücretlerini yeniden yürürlüğe koydu. Sadece bürokrasi ve işçi aristokrasisi parayı ödeyebilirdi. Böylece öğretim neredeyse cüretkârca imtiyazlıların çocukları için bir imtiyaz olarak ayrıldı. Paralı öğretim genç kuşağın saflarına, Stalin'in emek politikasının anne ve babaları arasında teşvik ettiği toplumsal farklılıkları yaydı. Bu zeminde Stalin'in komünist eleştirmenleri, özellikle Trotskiy onu yeni bir burjuvaziye yol açmakla suçladılar. Şimdi bütün öğretim ücretlerinin kaldırılmış olması bütün bunlardan daha önemlidir. Stalin'in ardılları tarafından yapılan bu parasız öğretim taahhüdü Lenin'in taahhüdünden çok daha büyük pratik değer taşır, çünkü çok büyük ölçüde yaygın, hâlâ da yaygınlaşmaya devam eden bir okul sistemi ile desteklenmektedir. Gene de Sovyet toplumunun öğretimde gerçek eşitliği kazanması için uzun bir yol katetmesi gerekli. Sadece kasabalarda bütün çocukları almaya yeterli orta okullar var - ülke çapında bu okullar en erken 1960'a kadar yeterli olmayacaklar. Her şeye rağmen okul ücretlerinin kaldırılması yöneticilerin yeni eşitlikçiliğe katkısıdır.

Günlük hayata dair öyküler ve Sovyet basınında betimlenen sokak sahneleri bazen bir yabancının bile, anlık olarak ve beklenmedik biçimlerde yüzeye vuran bu yeni ruh halini görmesini sağlıyor.

Örneğin yakın zamanlarda *Trud*, Moskova'da, Kızıl Meydan'da olan bir olayı aktardı. Bir işçi bir Yüksek Sovyet üyesine yaklaşmış ve hiç bir işçinin satın alamayacağı «böyle pahalı elbiseler giydiği» için onu azarlamıştı. «Bir bakışta anlayabiliyorum,» demişti işçi, «hayatında bir gün bile fabrika tezgâhında çalışmamışsın.» Bu «sokak serseriliği» örneğine öfkelenen *Trud*, okurlarına, Yüksek Sovyet üyesinin aslında ömrünün çoğunu fabrika işçisi olarak geçirdiğini, ona yanaşan adamın ise karşısındaki daha kimliğini açıklamadan kalabalığa karışıp kaybolduğu için korkakça davranmış olduğunu anlatıyor.

Neredeyse sembolik bir anlamı bile olmayan, bu görünüşte önemsiz öyküde küçük bir ayrıntı var. Stalin zamanında bir işçinin bir Yüksek Sovyet üyesine yaklaşıp konuşmaya cesaret etmesi, üstelik bunu Kremlin duvarının hemen dışındaki Kızıl Meydan'da yapması düşünülemezdi. Burası bütün Sovyetler Birliği'nin en sıkı korunan yeri olmuştur - polis ajanları ile doludur ve işi olmayan sıradan yurttaş oraya girmekten kaçınır. Fakat işçinin yeni cesaretinin iyi tanımlanmış sınırları var. Büyük adamı azarlarken kimliğini saklı tutmayı, hemen uzaklaşıp kalabalığa karışmayı tercih ediyor. Zamanlar değişti, fakat bir işçinin «onlar»ın pahalı elbiseleri ve «onlar»ın imtiyazları hakkında hissettiklerini ceza görmeden ifade edebileceğine inanacağı kadar değil. «Onlar»ın pek çoğunun işçi sınıfından çıkıp yükseldikleri, kuşkusuz, doğru; ama bu, ezilenin haksızlık duygusunu azaltmaz. İşçinin seçtiği özel protesto biçimi «sokak serseriliği» izlenimi verebilir. Fakat bir kural olarak, insanlar duygularını daha meşru biçimlerde ifade edemedikleri zaman bu biçimde ifade ederler. Ancak bu şekilde patladığına göre bu adamın içinde eşitsizliğe ne büyük bir öfke birikmiş ve bu ne büyük bir acı veriyor olmalı!

Protestocu kendisini iş arkadaşları arasıında kesinlikle Kızıl Meydan'da olduğundan daha güvenli

hisseder; ve burada, fabrikada veya kantinde bürokrasinin veya işçi aristokrasisinin imtiyazları yeniden bir günlük konuşma konusu haline gelmiştir. Bu konuların en eskisidir; ancak Stalin döneminin uzun ve kasvetli sessizliğinden sonra nasıl da alışılmadık bir şeydir. Burada, kendi aralarında işçiler devrimden sonraki kırk yıldır içinde bulundukları durumu tekrar gözden geçiriyorlar ve yeni kollektif eylem için olgunlaşıyorlar. Aynı adamın Kızıl Meydan'a döneceği gün çok uzak olmayabilir; fakat bir kodamana lâf atmak ve gizli öfkesini açığa vurmak için değil. Başı dik, çevresinde bir çok insanla, o eski ve büyük eşitlik haykırışını bir kez daha dile getirmek için.

III

Bir keresinde, Stalin'in, tıpkı Büyük Petro gibi Rusya'dan barbarlığı kovmak için barbarca araçlar kullandığını söylemiştim. Stalin'in ardıllarının da Stalinizm'i Rusya'dan Stalinist yöntemlerle kovdukları söylenebilir.

Stalinsizleştirmenin prosedürleri, belirsizlik, dolambaçlılık ve yanıltmaca ile karakterize ediliyor. Başlangıçta bu sadece «kişi kültü»nü kaldırma, Lider'in aşırı derece övülmesine son verme meselesi idi. 1953 baharında, sorun ilk kez ortaya konulduğunda kültün objesi olmuş «kişi»nin ismi bile geçmiyordu; ve Yirminci Kongre'ye, yani Şubat 1956'ya kadar basın hâlâ birbirini izleyen o kutsal isimleri («Marx - Engels - Lenin - Stalin») yüceltiyordu. Kült ortadan kaldırıldı, ancak muhafaza edildi. Fakat Stalin'in ardılları ilk adımı attıktan sonra ikinci adımı da aynı şekilde atamazlardı. Lider'in «iktidarı kötüye kullandığı»nı ifşa etmek zorunda kaldılar ve bunu parça parça ve iktidarı kötüye kullananın bizzat Stalin olduğunu açıkça söylemekten kaçınarak yaptılar. Stalin için bir günah keçisi buldular. Beria on dört yıl

Stalin'in polis şefliğini yaptığı için, Stalin'in pek çok kötülüğünün sorumluluğu rahatlıkla ona yüklenebilirdi.

Bir süre için bu özel günah keçisi Rusya'nın ve dünyanın gözü önünde tutuldu - hizmet etmeyi reddedene kadar. Bir yanda, Stalin bu kadar uzun süre polis şefliğini yapan adamdan ayrı tutulamıyordu. Öte yanda, 1936-38 Büyük Temizlik Hareketi sırasında yapıldığı söylenen en ağır «kötüye kullanmalar»ın pek çoğu Beria'nın Moskova'da göreve getirilmesinden önce gerçekleşmişti. Beria'nın suçlanması üstü kapalı biçimde Stalin'in suçlanması anlamına geliyordu ve doğrudan bu sonuca götürdü. Sanki günah keçisi, gerçek ve baş günahkârı uçuruma doğru sürüklemek için geri dönmüştü. Ötekileri de sürüklemekle tehdit ediyordu. Malenkov, Kruşçev, Kaganoviç, Molotov, Voroşilov, hepsi Beria'nın yakın iş arkadaşı ve ortağı olmuşlardı. Geçmişin dehşetini daha fazla açığa vurdular, kendilerini aklama ve yeni bir günah keçisi bulma dürtüleri gittikçe daha güçlendi. Bu kez kendileri için bir günah keçisi bulmak istiyorlardı. Bu yeni günah keçisi Stalin'den başkası değildi. «Bütün bunlar onun hatasıydı, bizim değil,» sözleri, Kruşçev'in Yirminci Kongre'deki gizli konuşmasının *leitmotifi* idi. «Bütün bunlar onun hatasıydı,» diye yüz kere tekrarladı *Pravda*, «fakat öncü kadrolarımız ve politik kurumlarımızın işleyişi üzerinde hiç bir kuşku yoktur.»

Stalin'in sabık ortakları için onu harcayarak kendilerini yargılamak ve aklamak en tehlikeli macera idi. Bu günah keçisi de -üstelik ne dev bir günah keçisi!- onları sürüklemek için geri dönüyor. Ve böylelikle, en azından kısmen, kendilerini temize çıkarmak için Stalin'i yeniden temize çıkarmak üzere yargılamaya doğru gidiyorlar.

Bu gibi «tarihe hile karıştırma» ve tarih ile körebe oynama girişimleri Stalin'in tarzına tamamen uyuyor. Aslında Stalin'in ardılları, yüz yüze oldukları

gerçeğin onlara itibar kazandırması gerektiğinde bile bu gerçeği ifade etmekten kaçınıyorlar. İktidarı üstlendiklerinde yaptıkları ilk hareket «doktorlar komplosu»nu reddetmek oldu. Ancak bugüne kadar Stalin döneminin bu son büyük skandalının gerçek öyküsünü anlatmadılar. Bunun ardında gizlenen neydi? Stalin'den başka bunu kim sahnelemişti? Ve, amacı neydi? Aradan bir yıl geçtiği halde Kruşçev'in «gizli» konuşması Sovyetler Birliği'nde henüz yayımlanmadı; ve üstelik konuşmanın içindekiler Sovyetler Birliği'nin dışında adeta damlardan bağırılmasına rağmen. Özel komisyonlar pek çok tasfiye ve mahkeme kararlarını yeniden gözden geçirmekle, masum kurbanların itibarlarını iade etmek ve onları serbest bırakmakla uğraşmaktadırlar. Fakat yaptıkları çalışma gizli kalmaya devam etmektedir. Temizliklerin geriplanını, harekete geçiricilerini, boyutlarını ve sonuçlarını resmen açıklayan tek bir değerlendirme bile yayımlanmadı. Köle emekçiler kitlesi toplama kamplarından salıverildi; ve pek çok mahkûm bir dizi af sonucu özgürlüğü yeniden kazandı. Ancak, mahkûmların ne kadarının aflardan yararlandıkları ve ne kadarının toplama kamplarında kaldıkları hakkında tek bir duyuru bile yapılmadı. Şimdiki yöneticiler Stalin döneminde yapılan hataların gerçek boyutunu açıklamaktan öylesine korkuyorlar ki bu hataları düzeltmenin sağlayacağı itibardan yararlanmaya bile cesaret edemiyorlar. Çalınan malları ancak sinsice ve gecenin örtüsü altında sahiplerine iade edebilen «dürüst hırsız» gibi davranmaları gerekiyor.

Peki «çalınan mallar»ın ne kadarı iade edildi?

Stalinizm'den kopuş, «Leninist parti içi demokrasi normları»na dönüş sloganı altında başlatıldı. Yirminci Kongre'nin pratikte bu normların yeniden yürürlüğe konmasını sağlayacağı düşünüldü. Ancak Bolşevik tarihe aşina olan herkes için, bunun gerçek olmaktan çok uzak bulunduğu aşikârdır. Kongre bütün kararlarını en belirgin Stalinist gelenekle tam bir

uygunluk içinde, oy birliği ile aldı. Hiç bir *açık* mücadele ya da *doğrudan* fikir çatışması Kongre'nin monolitik «tartışmalar»ının durgun akışını bozmadı. Yüzlerce ya da daha fazla konuşmacının hiç biri Kruşçev'i ya da öteki liderlerden herhangi birini tek bir noktada bile eleştirmeye cesaret edemedi. Aslında ulusal veya uluslararası politikanın tek bir önemli konusu tartışmaya alınmadı.

Parti içi rejimdeki değişiklik şimdiye kadar şundan ibaretti: Başlıca politik kararlar tek başına Kruşçev ve Prezidyum'un on bir üyesi tarafından değil, 125 üyeden ibaret (veya yedek üyeler dahilse 225) Merkez Komite tarafından alındı. Bu organda serbest tartışma görünüşte restore edildi; ve fikir farklılıkları çoğunluk oyu ile çözüldü. «Leninist normlar» sadece bu ölçüde yeniden uygulandı. Ancak Lenin zamanında Merkez Komite içindeki farklılıklar, bir kural olarak, partiden ve hattâ geniş çapta ulustan gizlenmezdi; ve saflarda yer alanlar kendi görüşlerini onlara serbestçe ifade ederlerdi. Stalin sonrası Merkez Komite kendi içindeki farklılıkları asla bütün partinin duyacağı şekilde seslendirmedi. Bu durumda, sadece üst hiyerarşinin az çok Leninist tarzda davrandığı görülür. Alt saflar hâlâ, kabaca olmasa da, Stalinist tarzda yönetiliyorlar. Sonuç olarak daha üst saflar ya yeni kazandıkları özgürlüğü daha alt saflarla paylaşacaklar ya da bu özgürlüğü kendileri de kaybedecekler.

IV

Sovyetler Birliği içinde Stalinsizleştirme şimdiye kadar bir *yukardan* reform, iktidardakiler tarafından başlatılan ve her aşamada denetlenen sınırlı bir değişim olarak yürütüldü. Bu iç durum rastlantı olmadı; Stalin'den sonraki ilk yıllarda Sovyet toplumunun

hem «yukarıda»ki hem «aşağıda»ki durumunu yansıttı.

Yukarıda - reformu mümkün olan en dar sınırlarda tutmaya çalışan ve hâkim gurubun her durumda inisiyatifi sıkıca elde tutması, halktan gelen baskı ile zorlanmaya meydan vermemesi için direten güçlü çıkarlar, reformu gölgeledi. Kendi doğası nedeniyle bürokrasinin bu tavrı çelişkindir. Devlet mekanizmasının işleyişini rasyonalize etme ve toplumsal ilişkileri anakronik yüklerden kurtarma ihtiyacı bürokrasiyi reform yanlısı yaptı. Ancak bürokrasi aynı zamanda bunun kendi toplumsal ve politik üstünlüğünü tehdit edebileceğinden giderek daha fazla korktu. Benzer bir ikilemi işçi aristokrasisi yaşıyordu: eski terörist iş disiplininin kaldırılması ile en az diğer işçiler kadar ilgilendiler; fakat bu, eşitlikçi havanın artan gücü karşısında endişe duymalarını engelleyemiyor; ve emek politikasında daha yüksek ücret alanlara telafi edici avantajlar sağlamaksızın daha az ücret alanların yararına yapılan değişikliklere içerliyorlar. Çeşitli menacer guruplara ve subay topluluklarına da benzer kaygılar hâkim; ve en önemlisi bunlar otoritelerini koruma endişesi içindeler. Bu grupların tavrı şöyle özetlenebilir: Yukardan reform mu? Evet, şüphesiz. Aşağıdan kendiliğinden hareketlerin canlandırılması mı? Hayır, bin kere hayır!

Aşağıda - şimdiye kadar her şey aşağıdan reforma uygundu. Stalin döneminin sonuna doğru halk kitleleri şiddetle bir değişiklik istediler. Fakat bunu gerçekleştirmek için bir şey yapamıyorlardı. Sadece terör ile felce uğratılmış değildiler. Politik enerjileri kesildi. Ulus çapında, talepler ile yöneticilerin karşısına çıkacak, tavizler koparacak, yeni programlar oluşturacak ve yeni liderleri öne sürecek, politik güçler dengesini değiştirecek kendiliğinden ama eklemli hareketler yoktu. 1953-55'de siyasî mahkûmlar ve sürgünler kuzey kutbunun hemen altındaki uzak toplama kamplarmda grev yaptılar ve bu grevler sonun-

da kampların dağıtılmasına yol açtı. Bu, ulusal hayatın en uzak kıyısında verilen bir mücadele idi; fakat Rus tarihi hakkında bir anlayışa sahip olan herkes, siyasi mahkûmlar böylesine uzun bir aralıktan sonra kendi hakları için mücadeleye girecek bir pozisyondayken Rusya'nın da hareket halinde olduğunu hissetmiş olmalı. Daha sonra 1956 yılı, Leningrad, Moskova ve öteki kentlerdeki üniversitelere büyük hareket getirdi. Ne var ki, bunlar ve benzeri kımıldanışlar, birer belirti olsalar da henüz toplumun derinliklerindeki politik enerjilerin gerçek bir yeniden canlamşına ulaşmadılar.

Sadece işçi sınıfı bağımsız örgütlenme ve kendiliğinden eylem alışkanlıklarını kaybetmiş değildir. Stalinizm ulusun politik bilincinde bir boşluk yaratmıştı. Böyle bir boşluğu doldurmak zaman alır. Bu boşluğun sadece göreli olduğu eklenmeli. Bu sıradan ve tam bir boşluk değildir. Aslında Stalinizm, eğitimi yaygınlaştırarak, halkın entellektüel ilgisini canlandırarak, çarpıtılmış ve dinselleştirilmiş bir doğmatik versiyon içinde olsa da devrimin sosyalist geleneğini canlı tutarak, sonunda olağanüstü yüksek bir politik bilinci ortaya koyması gereken pek çok unsur biriktirdi. Fakat aynı zamanda Stalinizm bu unsurların aktif bir toplumsal uyanıklık ve pozitif bir politik düşünce içinde birleşmelerini ve bağlanmalarını zor kullanarak önledi; halkın potansiyel politik kapasitelerini muazzam biçimde arttırdı ve bu potansiyelin aktüel hale gelmesini sistematik olarak önledi. Stalinist ortodoksluk ulusun zenginleşen ve zindeleşen bilincini kendi değişmez kurallarının dikenli telleriyle kuşattı. Halkın gerçekleri görmesini, onları kıyaslamasını ve sonuçlar çıkarmasını engelledi. Olduğu kadarıyla her eleştirel düşünce refleksini onların beyinlerinin içine hapsetti. Bu durum, fikirlerin iletilmesini, bireyler ve guruplar arasında canlı bir politik ilişkiyi imkânsız hale getirdi. Stalinsizleştirme bu

kısıtlanmış ve tutulmuş reflekslere alan kazandırdı ve onlara bazı iletişim kanalları açtı. Bu, halkın yeni döneme, bir politik yeteneksizlik, şaşkınlık ve hareketsizlik durumunda girdiği ve rejimdeki veya politik iklimdeki her doğrudan değişimin ancak yukardan reform yoluyla gelebildiği gerçeğini değiştirmez.

Yukardan reform, yine tekrarlayayım, ancak Stalinistlerin işi olabilirdi. Muhalefetlerin biri -Trotskist, Zinovyevist ve Buharinist- bugüne kadar yaşamış olsaydı, Kruşçev, Bulganin, Voroşilov ve Ortakları kuşkusuz çok önce iktidardan alınmış olurlardı; ve Stalinsizleştirmeyi anti-Stalinistler içtenlik ve tutarlılıkla yerine getirirlerdi. Fakat eski muhalefetler yok edilmişlerdi; yenileri Stalinist yönetim altında oluşamıyor ve gelişemiyorlardı. Ancak Stalinizm'den kopuş Sovyetler Birliği için toplumsal ve politik bir ihtiyaç haline gelmişti; ve ihtiyaç ancak elde bulunan insan malzemesi ile karşılanır. Nitekim yerine getirilmesi otantik anti-Stalinistlerin tarihsel hakkı ve ayrıcalığı olan görev, bu işi ancak gönülsüz ve ikiyüzlülükle yapabilecek olan Stalinistlere düştü. Onlar hayatlarının eserini kendilerini mahvetmeyecek şekilde yıkmak zorunda kaldılar. Paradoksal olarak koşullar Malenkov ve Kruşçev'i *bir noktaya kadar* Trotskiy'in politik mirasının uygulayıcıları gibi davranmaya zorladı. Onların Stalinsizleştirmesi «ayağı tutulan köpeğin yürüyüşü» gibidir. İyi gitmiyor; ama hiç yapılmamaması düşünülemez![5]

---

5 Tarih, zorunluluğun, başkaları olmadığı için, en uygun olmayan insan malzemesi ile karşılandığı bir çok örnek kaydeder. Kuşkusuz, tutucu yöneticiler ilerici reformlar yapmak zorunda kaldıklarında, yaptıkları iş kendi içinde çelişti ve derme çatma oldu; ve geleceğe yönelik güçlükleri biriktirdi. Stalin'in ardıllarını Stalinizm'den koparan toplumsal koşulları analiz eden *Russia After Stalin* (1953) adlı kitabımda onların konumunu, feodal toprak sahibi sınıfa ve kendisine ters düşerek Rus köylülerini serflikten kurtaran

V

Bir keresinde Trotskiy, son tahlilde Stalinizm'in Rusya'yı bir «Termidorcu karşı devrim tehlikesi» ile yüz yüze bırakacağı kehanetinde bulundu. Hatırla-

Bütün Rus Mülkünün İlk Sahibi Çar II. Aleksander'in konumu ile kıyasladım. Bir başka örnek feodal Almanya'yı burjuva gelişimin gereklerine göre dönüştüren ve onlara adapte eden Junker sınıfın lideri Bismark'tır. Çok daha gerilere gidilerek Stalinsizleştirme'yi, on altıncı yüzyılın başlarında Karşı-Reformasyon'un bir başlangıcı olarak Roma Kilisesi'nde yapılan reformla kıyaslamak mümkündür. Kilise Borgia Papaları tarafından tam bir çürüme ve itibarsızlık durumunda bırakılmıştı; Kilise'yi reforme eden ve yüceltenler, Borgia'ların hizmetkârları durumundaki kardinaller oldu. Reformcular önce Vatikan'daki «kişi kültü»ne tam bir kısıtlama getirdiler ve Papa'nın yetkilerini kısıtladılar. Daha sonra müminlere Borgia'ların işledikleri cinayetleri açıkladılar. En meşhur reformculardan biri, Kardinal Caspar Contarini' Alexander Farnese'ye, yani Papa III. Paul'e şöyle yazdı: «Günaha düşkün tek bir adamın iradesi ile yönetilen bir hükümet olabilir mi?... Bir Papa, üzerlerinde iktidara sahip olduğu kişilerin özgür insanlar olduklarını bilmelidir.» Vatikan'daki Konsüller bu konuda Günümüz Kremlin'indekiler kadar bölündüler. Bazı yüksek rütbeli din adamları, ölen Papa'nın anısına saygısızlığın Kilise'ye yansımasından ve onun itibarını sarsmasından korkarak Borgiasızlaştırmaya itiraz ettiler. Kardinal Contarini onların itirazlarını şu argümanla karşıladı: «Nasıl? Bozulanı düzeltmeye çalışacak ve kendi adımızı temize çıkaracak yerde, iki ya da üç Papa'nın şöhretini kendimize dert mi edeceğiz?» Bu sözler Yirminci Kongre'de Stalin'in maskesini düşürmeden önce bizzat Kruşçev tarafından da söylenmiş olabilirdi. Ne var ki, bu tür anolojilerle oynarken, yöneticilerin kişiliklerindeki, kurumlardaki ve toplumsal geriplanlardaki belirleyici farklılıkları unutmamak gerekiyor. Roma Kilisesi modern ve büyük bir sanayi toplumunun sorumluluğunu taşımıyor, kamu mülkiyetindeki bir ekonomiyi planlamıyor ve yönetmiyordu.

nacağı gibi, Fransa'da 9 Termidor (27 Temmuz 1794) *coup d'état*'sı Robespierre'in devrilmesine, Jakoben Parti'nin çökmesine, hükümetin Konvensiyon'dan Direktuar'a geçmesine ve zengin burjuvazinin devrimci plebler üzerinde nihaî egemenlik kurmasına sebep oldu. Başlangıçta darbe Jakoben Parti'nin iç mücadelelerinde bir epizod gibi görüldüyse de, hareketi başlatanlarm umdukları gibi, hükümet içinde bir kısım Jakoben'in diğeri ile yer değiştirmesinden ibaret kalmadı; toplumsal güçler dengesinde temel bir değişme meydana geldi ve Jakobenizm'in defteri dürüldü. Trotskiy, Stalinizm'in benzer bir krize yol açacağına inanıyordu. Bu kriz sonucu, Bolşevik Parti içinde başlayan mücadele başlangıç sınırlarını aşabilir ve burjuvazi ile *kulakların* müdahalesi üzerine burjuva düzenin restorasyonuna varabilirdi.

«Sovyet Termidoru» düşüncesi Trotskiy'in en açık fikirlerinden biri değildi - kendisi de bunun farkındaydı ve tekrar tekrar düzeltmeler ve değişiklikler yaptı[6]. Ne var ki, fikri ilk kez ortaya attığı 1920'lerde Rusya'da hâlâ NEP burjuvazisi ve *kulaklar* vardı; ve bunları küçük köylü kitlesini Bolşevizm'e karşı ayaklandırabilecek yapısal olarak karşı devrimci güçler ve ekonominin zayıf «sosyalist sektörü» olarak

---

6 Trotskiy 1926-29'da özgün yorumlarda bulundu. 1930'larda Tormidor'u tam bir karşı devrim olarak değil de «devrim içinde bir gerileme» olarak yeniden tanımladı ve Stalin'in kendi Termidor'unu 1923 gibi erken tarihte gerçekleştirdiğini öne sürdü. Sorun üzerine eleştirel bir inceleme Trotskiy hakkında yazdığım triolojinin ikinci ve üçüncü ciltlerinde bulunacaktır. Bu incelemede «Termidor» terimi Trotskiy'in örtülü bir karşı-devrimi belirtmek için ilk kez kullandığı biçimde kullanılır. Bu örtülü karşı-devrimi gerçekleştirenler devrimin partisine mensupturlar ve eylemlerinin yaratacağı sonuçların farkında değildirler. Trotskiy'in tarihsel anolojisi kısmen hatalı olsa da, ortaya konulan fikir yakın zamanda meydana gelen bazı olaylar için ipucu sağlar.

hesaba katmak gerekiyordu. Otuz yıl sonra Trotskiy'in ilk tasarladığı şekliyle bir Sovyet Termidoru olasılığı çok uzak veya tamamen gerçek dışı görünür. NEP burjuvazisi ortadan kalkmıştır; ve kollektifleştirilmiş köylülüğün kent proletaryası üzerinde üstünlük kurabileceğini ve burjuva düzeni restore edebileceğini düşünmek güçtür. Sadece eski mülk sahibi sınıflar yok olmakla kalmadı. Eski Rusya'nın siyasî partileri de ölmüşler ve yeniden canlanamayacak noktaya gelmişlerdir. Bu partiler politika sahnesinden ayrılalı neredeyse kırk yıl oldu - hem de ne yıllar! O zamandan beri ulusun belleğinden bile sökülüp atıldılar. Daha önemlisi, bu partilerin programları ve fikirleri Sovyet toplumunun yeni yapısı ve sorunları bakımından bütün geçerliliklerini kaybetti. Birkaç *èmigrè* (göçmen) Mohikan -Monarşistler, Kadetler, Sosyal Devrimciler ve Menşevikler- eğer Rusya'ya dönerlerse, şimdiki kuşak için Burbonların Fransa'ya dönmelerinden veya Stuartların İngiltere'ye yeniden yerleşmelerinden çok daha arkaik görüneceklerdir. Bunlar Güller Savaşları'nın* makine çağı İngiltere'sine geri dönmüş hayaletleri kadar eski görüneceklerdir. Yayılabilecek yeni politik hareketler pek «Termidor» karakteri taşıyamaz. Bunlar Ekim Devrimi'nin yarattığı ve Stalinizm'in tahrif ettiği kuramlar çerçevesinde kendi amaçlarına ulaşmaya çalışacaklardır.

Ne var ki, Sovyetler Birliği'nin bir zamanlar Trotskiy'e uğrayan hayaletten korkmasına artık gerek yoksa da, Doğu Avrupa için bir «Termidorcu karşı devrim» şansı aslında çok sahicidir. Buradaki komünist rejim henüz on yaşında bile değildir. Temelleri sağlamlaşmış değildir. *Kulaklar* ve hattâ kent burjuvazisi bile hâlâ oradadır. Bir bütün olarak köylülük özel mülkiyeti korumakta ve ona dişiyle tırnağıyla yapışmaktadır. Eski anti-komünist partilerin

* Güller Savaşları: Lanchester ve York hanedanları arasında 1455-85 yılları arasında gerçekleşen bir dizi iç savaş -ÇN.

gelenekleri hâlâ canlı ve güçlüdür. Bu partilerin bazı eski kadroları hâlâ oradadırlar ve kitleler ile bağlarını hiçbir şekilde kaybetmiş değildirler. Kitleler de kendiliğinden politik eylem kapasitelerini kaybetmediler. Ayrıca, bu ülkelerin çoğunda komünist yönetim Rus fetih ve hâkimiyeti ile ortaklık içinde oldu; hakarete uğramış ulusal gurur ve bağımsızlığa duyulan özlem otomatik olarak Rusya'ya olduğu kadar komünizme karşı da dönebilir.

Sonuç olarak Stalinizm'den kopuş Doğu Avrupa'da Sovyetler Birliği'nden çok farklı bir etki yaptı. Aslında Stalinsizleştirmenin SSCB'deki mantığı ile, Polonya, Macaristan ve Doğu Almanya'daki mantığı arasında önemli bir uyuşmazlık ortaya çıktı. Bu üç ülkede Stalinsizleştirme artık her aşaması iktidardakiler tarafından denetlenen, yukardan dikkatle ayarlanmış bir reform değildir. Burada, tam aksine, kitlelerin patlayıcı anti-Stalinizm'i iktidarda bulunanları denetleme eğilimi gösterdi. Yukardan reform aşağıdan hareketlerin yeniden canlanmasına yol açtı. 1953 baharında Moskova'nın Stalin kültünden ayrılmaya başlamasının üzerinden çok geçmeden Berlin ayaklandı. Yirminci Kongre'den sonra Poznan ve Varşova ayaklandı ve Budapeşte silâha sarıldı. Bütün Doğu Avrupa'da komünist partiler Stalinistler ile anti-Stalinistler arasında bölündüler; ve her yerde komünistler arasındaki şiddetli mücadeleye müdahale etmeye ve bu mücadeleyi bir Termidor'a dönüştürmeye hazır toplumsal ve politik güçler ortaya çıktı. Bu Termidor aynı zamanda ya da öncelikle bir ulusal kurtuluş savaşı görünümü aldı.

İkinci Dünya Savaşı'nın sonunda Stalin, devrimi Doğu Avrupa'ya süngülerin ucunda ihraç etti. O sırada Stalin gizli ama çok kapsamlı polis terörünü bu devrimi ayakta tutmak için kullandı. Şimdi, Stalin'in polis terörü ortadan kalktığında veya terör saçmayı bıraktığında, yabancı fetihle gerçekleşen bir devrimin bağımsız bir varoluş kazanıp kazanamayacağı gibi

önemli bir soru ortaya çıktı. Bu devrim halk tarafından derhal benimsenebilir ve halkın içten desteğini, bağlılığını kazanabilir mi? Yoksa böyle bir devrim fatih süngülerini çektiği an çökmeli midir?

Belki bu sorulara tek bir yanıt yoktur. Her durumda, Polonya ve Macaristan'da Ekim ayaklanmaları belki ikisi de nihaî olmayan iki farklı yanıt verdi. Polonya, Rusya'ya isyan etti fakat komünist kaldı. Devrimi korudu ve süngüleri reddetti. Ayrıca burada aşağıdan proletarya devrimi benzeri bir gelişme oldu. Bu gelişme komünist rejimi, onu Stalinist lekeden kurtarmak, dönüştürmek ve kendi politik imajı içinde biçimlendirmek için benimsedi. Ekim'de Termidorcu güçleri hareketsiz bırakan da bu aşağıdan proletarya devrimi idi. Macaristan'da durum farklı idi. Burada da ayaklanma başlangıçta kendi anti-Stalinizmi içinde komünist esinli idi ve devrimi yıkmaya değil yenilemeye çalıştı. O sırada Macar Stalinistlerinin provokasyonu ve Sovyet askerî müdahalesi ayaklananları dehşete düşürdü, umutsuzluğa sürükledi ve anti-komünist güçlerin inisiyatifi ele geçirmelerini sağladı. Böylece Termidorcu bir durum ortaya çıktı. Ölümcül bir komünist çatışma olarak başlayan ve ilk başta sadece bir komünist hizipten diğerine, Gerö'den Nagy'e geçiş gibi görünen şey, komünizm ile anti-komünizm arasında olgunlaşmış bir mücadeleye dönüştü[7]. Aslında Macaristan, Rus süngülerini, ülkeye o süngülerin üzerinde getirilen devrim ile birlikte reddetti. Bu, kitlelere karşı kendi hâkim pozisyonunu savunan nefret ve tecrit edilen bir mülk sahibi sınıfın gerçekleştirdiği bir karşı-devrim değildi. Tam aksine ayaklanan bütün bir halkın inançla gerçekleştirdiği bir hareket idi. Denebilir ki, Ekim-Kasım ayları içinde kahramanca bir çılgınlığa

7 Nagy ve hizbi, Trotskiy'in bir ara Buharin ve Rykov'un Rusya'da oynayacaklarını tahmin ettiği ama oynamadıkları rolü oynadı.

kapılan Macar halkı farkında olmadan saati geri almaya çalıştı. Bu arada Moskova, Macaristan komünist hareketinin kırılmış saatini süngü veya tank ile yeniden kurmak için uğraşıyordu. Daha trajik ve daha yararsız veya umutsuz olan rolü hangisinin oynadığını söylemek güçtür.

Bu olaylardan otuz beş yıl önce Trotskiy'in silâh zoruyla yabancı bir halka komünist bir yönetimi empoze etmenin gaddarlığına karşı Rus Komünist Partisi'ni uyardığını burada hatırlatmak yersiz olmayabilir. O zaman Trotskiy, «Devrimi süngülerin ucunda taşımak isteyen kişi,» diyordu, «boynuna bir değirmen taşı asıp kendisini denize atsa daha iyi eder.» Stalin bu uyarıya kulak asmadı ve değirmen taşını ardıllarına miras bıraktı. Onun ölümünden bu yana, değirmen taşı «onların boyunlarında asılı» olmaya devam ediyor.

VI

Polonya ve Macaristan'daki ayaklanmalar için kesin dürtüyü Rusya'daki Stalinsizleştirme sağlamıştı; ve şimdi bu ayaklanmalar titreşimlerini kaçınılmaz olarak Rusya'ya gönderiyorlar. Kısa sürede, Stalinsizleştirmenin yapısındaki bütün ikilemler azamî ölçüde şiddetlendi. Rusya'nın stratejik çıkarlarına ve uluslararası pozisyonuna yönelik tehdit açıktı. Stalinizm'de diretenler reformcuları ancak «Titoizm»e ve her türlü anti-Stalinizm'e cesaret vererek bu durumu provoke ettikleri için suçlayabiliyorlardı. Reformcular buna, Polonya ve Macaristan'ı ayaklanmaya sürükleyen şeyin özellikle Stalinsizleştirmenin yavaş temposu olduğunu söyleyerek karşılık verdiler. Ne var ki, Sovyet yönetici gurubunun tehlike karşısında gösterdiği ilk tepki saflarını kapamak ve Stalinsizleştirmeye ara vermek oldu. Ancak, eski ortodoksluğu diriltmek için herhangi bir ciddî girişimde bu-

lunamıyorlardı. İki kez bu girişimde bulunulmuştu; birincisi, Haziran 1953'te Berlin ayaklanmasından sonra, Beria düştüğü sırada; ve ikincisi 1955'in başında, Malenkov Başbakanlık görevinden alındığı sırada. Her iki girişim de başarısızlığa uğradı ve ancak reformist eğilimin hızlanmasına yaradı. Yeni bir girişim başka sonuç veremezdi - ancak Stalinizm'in dağılmasını hızlandırabilirdi. Eski ortodoksluğun yıkılması halkın bilincinde çok derin bir etki yapmıştı. Kırılan idolün parçalarını yeniden biraraya getirmek için vakit çok geçti.

Krizin yönetici gurup üzerindeki etkisinden daha önemli olan, bunun Sovyet kitleleri üzerinde yarattığı etki idi. Sovyet politikasının kendini içinde bulduğu kötü durum kitlelerden gizlenemezdi. Dışardaki komünist eleştirmenlerin sesleri susturulamazdı. Sovyet basını, Tito, Kardelj, Togliatti, Gomulka ve diğerlerinin argümanlarını bütünüyle veya kısmen vermek zorunda kaldı. O sırada anti-Stalinizm'in öncüsü olan Polonya basını Rusya'da hırsla okunuyordu; ve bunun «ideolojik revizyon»un hızlandırılmasında kısmî bir rolü oldu. Mayalanma yeni bir yoğunluk derecesine ulaştı; ve bu kez entelijansiyadan işçi sınıfına yayıldı. Yöneticiler farkında olmadan bu yayılmaya yardımcı oldular. Kruşçev «sapmış» öğrencileri açıkça üniversiteden atmak ve ceza olarak fabrikalara çalışmaya göndermekle tehdit etti. Atılan öğrenciler ancak sapma tohumlarını fabrikalara götürebilir ve onları işçilere bulaştırabilirlerdi. (Kruşçev'in bunu düşünmemesi gariptir. Çarlar da isyancı öğrencileri cezalandırmak için aynı yöntemi kullanırlardı: öğrencileri er olarak orduya alırlardı ve sonuç olarak öğrencilerin yer aldıkları birlikler ayaklanma merkezleri haline gelirdi.)

Böylece Polonya-Macaristan dramı SSCB'nin iç gelişmesinde yeni bir dönemi başlattı. Eğer şimdiye kadar işçilerin fabrika düzeyinde bürokrasiye karşı uyguladıkları baskı nitelik bakımından «ekonomist»

ve herhangi bir politik fikirle canlandırılmamış idiyse, şimdiki gelişme belki entelijansiyanın veya onun ideolog ve teorisyenlerinin işçi sınıfının bilincini politikleştirmeye ve onlara kendi fikirlerini aşılamaya başladıkları bir noktaya ulaştı - tıpkı altmış yıl önceki Sosyal Demokrat entellektüellerin politik sosyalizm anlayışlarını işçilerin kendiliğinden hareketine «dışardan» taşımaları gibi. Her durumda aşağıdan bir hareketin ilk kımıldanışları kendini duyurdu; ve bu, Stalinsizleştirmenin bir yukardan reform meselesi olduğu tarihin bu bölümünü kapatabilir.

Şimdilik, 1957 yılının başında, iki ayrı ancak bağlantılı sürecin gelişmekte olduğu görülüyor: bir yeni politik bilincin oluşması; ve bir kendiliğinden kitle hareketinin başlaması veya canlanması. Bu iki sürecin ne kadar hızlı gelişeceği ve birbirine nasıl tepki göstereceği, Rusya'nın ve dünyanın geleceği için tayin edici bir sorudur. Kendiliğinden bir kitle hareketinin ansızın çok fırtınalı bir hız kazanması ve politik bilincin gelişme düzeyini aşması mümkündür. Böyle bir hareket, ulusun politik dengesini, açıkça belirlenmiş hedeflere, pozitif bir politik programa, sağlam ve güvenilir bir liderliğe sahip olmadan önce, pekâlâ altüst edebilir. Böyle bir harekete ancak kendi hızı ve işçilerin (ve/veya köylülerin) içe dönük hoşnutsuzluklarının ifadesi rehberlik edebilir. Ulusun ekonomik kaynakları, özellikle tüketici endüstrilerinin gelişmediği uzun bir dönemden sonra aşırı eşitlikçi talepleri kısmen de olsa karşılamak bakımından yetersiz iken, bu hareket özellikle aşırı, uzlaşmaz ve ütopyacı bir eşitlik talebini yükseltebilir. Bilinçlilik ile kendiliğindenlik arasında böyle bir oransızlığın artması ve bunun çok keskinleşmesi halinde yeniden canlanan kitle hareketi karaya oturabilir. Bu hareket gerçek ve kalıcı bir demokratikleşme sağlayacak yerde bir toplumsal kargaşa ve kaos faktörü haline gelebilir. Şimdiki yöneticiler belki bir tavizler ve baskı bileşimi sayesinde bu durumla başa çıkmaya ça-

lışacaklar. Fakat halkın taleplerini karşılama konusunda fazla ileri gidemezler. Ne de kitlelerin patlayıcı enerjisine karşı Stalinist baskı organlarını kullanma pozisyonunda olabilirler: siyasî polisi Stalinist «etkinlik» zırhına bürünmüş olarak yeniden sahneye çıkaramazlar. Başvuracakları son çare, Haziran 1953'te Berlin'de ve Ekim-Kasım 1956'da Budapeşte'de yaptıkları gibi, yardım için orduya başvurmak olacaktır.

«Düzen»in gardiyanları rolündeki Sovyet maşeral ve generallerinin tavrı sadece uydu ülkelerde değil, bizzat Sovyetler Birliği'nde de yeni bir durum yaratacaktır. Stalin'in mareşal ve generallerini asla bu tarzda kullanma ihtiyacı duymamış olduğu -zırhlı birliklerini halk ayaklanmalarını ezmeye göndermediçünkü yanılmaz, görülmez ve her yere ulaşan polis terörüne güvenebildiği belirtilmelidir. Bu durum onun ordu liderlerini boyun eğmiş bir pozisyonda tutmasını sağlıyordu. Fakat Stalin'in ardıllarının yönetimi altında ordu düzenin gardiyanları gibi hareket ederse, önemli bir iktidar değişimi bunu kaçınılmaz olarak izleyecektir. Er ya da geç ordu liderleri kendilerine, parti liderleri adına ve yararına düzeni koruma yerine, bunu pekâlâ kendi hesaplarına ve yararlarına da yapabileceklerini söyleyeceklerdir. Başka deyişle, liderlikten ve açık politik hedeften yoksun kitle hareketlerinin fırtına halinde yeniden canlanmasının yol açtığı zorlamalar ve gerilimler Bonapartist tipte bir askerî diktatörlüğün kurulmasına yol açabilir. Daha önemlisi, askeriye, Rusya'nın güçlü olduğu pozisyonlara ve son dünya savaşında sağladığı bütün stratejik kazanımlara yönelik tehdit olarak gördüğü bir duruma kayıtsız kalamaz.

18 Brumaire'de Karl Marx'ın, orduyu «toplumu kurtarmak» için askerî bir diktatörlük kurmaya ardı ardına çağıran Fransız burjuvazisinin çeşitli kesimleri hakkında yazdıkları burada da geçerlidir; zira bütün yer ve zaman farklılıklarına (ve Marx'ın

yaptığı canlandırmanın bir ölçüde eski tarz olmasına) rağmen şu sözler hâlâ geçerlidir:

> Kışlalar ve ordugâhlar, beynini ezmek ve onu susturmak için periyodik olarak Fransız toplumunun tepesine kurulduklarında; süvari kılıcı ve asker tüfeği, yargılamak, yönetmek, korumak, sansür etmek, polis ve bekçi görevi görmek için periyodik olarak kullanıldıklarında; askerin bıyığı ve pelerini toplumun koruyucu tanrıları olarak yüceltildiğinde - (bütün bunlar olduğunda) kışlaların ve ordugâhların, kılıçların ve tüfeklerin, bıyıkların ve üniformaların kendi yönetimlerinin üstünlüğünü ilan ederek... toplumu kendini yönetme derdinden kurtarmaları kaçınılmaz bir şey değil miydi?... Kışla ve ordugâh, kılıç ve asker tüfeği, bıyık ve pelerin, daha yüksek bir hizmetin daha yüksek bir karşılığı olabileceğini görünce, bu fikre ancak daha fazla eğilim göstereceklerdi.

Bereket, «askerî bıyık ve pelerin» periyodik olarak Sovyetler Birliği'nin koruyucu tanrıları olarak yüceltilmedi - her ne kadar bu yüceltmeyi sağlayabilirlerse de[8]. Yeni bir politik bilinç oluşumunun yeniden canlanan kitle hareketlerinin böylesine tehlikeli biçimde gerisinde kalması da ne kaçınılmaz ne de muhtemeldir. Bir kez daha tekrarlamak gerekiyor, Stalinizm'in bilinçte yarattığı kopukluk sadece görelidir. Bu kopukluğu doldurmak isteyen unsurların çoğu oradadır. Yirminci Kongre'nin ve Polonya ile Macaristan'daki olayların şoku altında ve şiddetli bir ahlâkî-politik mayalanmanın ortasında bu kopukluk

---

8 Mareşal Jukov'un «Bonapartist» hırsları hakkında yazdım ve kendisi bu hırsa kapılmakla resmen suçlanmadan önce onun politik çizgisini bu açıdan çözümledim. 1957 yazında, sahip olduğu etkinliği Molotov ile Kaganoviç'i kovmak için kullandıktan sonra Jukov «askerî bıyık ve pelerin için alkış» toplamaya çalıştı fakat başarısız oldu. Bu başarısızlığın zımnî ve sezgisel bir açıklamasının bu sayfalarda bulunabileceğine güveniyorum.

belki de çok daha hızlı doldurulabilir. Sovyet basınının sadece tutanağını ve saf olarak olumsuz yansımalarını verdiği büyük vicdan-arayışı ve değerlerin yeniden değerlendirilmesi sürüyor. Sovyet halkları kendi sorunlarını tartıyorlar, kendilerine ve çevrelerindeki dünyaya eleştirel bakıyorlar ve dünyayı sarsacak bir diğer tarihsel deneyim için hazırlanıyorlar.

Sovyet toplumu gibi başından çok şeyler geçmiş, çok şey kazanmış ve çok acılar çekmiş, bir kuşağın hayat süreci içinde olanca varlığıyla tekrar tekrar parçalanmış, yeniden yapılmış ve temellerine kadar dönüştürülmüş ve tekrar tekrar umudun en yüksek zirvesine çıkmış ve oradan sefaletin ve umutsuzluğun en alt derinliklerine inmiş bir toplum -böyle bir toplum, kendi zengin ve benzersiz, büyük deneyiminden aynı ölçüde büyük, geneleşmiş fikirler ve politik sonuçlar çıkarmayı ve bunları kendine lâyık bir eylem programı içinde somutlaştırmayı mutlaka başarır. Er ya da geç bu toplum, bilinç ve kişilik bakımından fikirleri gerçeğe dönüştürebilecek kadar güçlü kadın ve erkekler- yeni bir «vahşi canavarın sütüyle beslenen kahramanlar falanksı» çıkarmayı da mutlaka başarır.

Ne var ki, tarihsel gelişmelerin aktüel ritmini hiç kimse önceden göremez. Büyük kriz anlarında kendiliğinden kitle hareketleri, en radikal olanları dahil bütün politik gurupların, onların programlarının ve eylem yöntemlerinin önüne geçer. Rusya'da Şubat 1917'de olan buydu. O sırada işçiler Sovyetler'de, *kendi* vekillerinin Konseyler'inde, dürtü ve düşünceyi uyumlulaştırmayı, çatışan programları sınamayı ve liderleri seçmeyi içinde öğrendikleri kurumları oluşturdular. Stalinist Rusya'da bu kurumlar sadece ismen ve ölü kabuklar olarak muhafaza edildi. Ancak işçi sınıfının belleğinde Sovyetler sosyalist yönetimin ve özyönetimin araçları, bir «işçi devleti»nin organları olarak yaşamaya devam etti. Macaristan'da bile, bütün o devrim ve karşı-devrim karışıklığının orta

yerinde, isyancı işçiler derhal kendi Konseyler'ini kurdular. SSCB işçi sınıfında meydana gelecek bir politik canlanmanın, Sovyetler'in canlanmasına yol açacağı neredeyse kesindir. Bir kez daha Sovyetler, politik programların, grupların ve liderlerin sınandığı zemin, kendiliğinden hareketlerin ve politik bilincin toplanma yeri haline gelecektir.

Gelecek ne gösterirse göstersin bütün bir dönem -SSCB'nin sanayi ve eğitimde gösterdiği muazzam ilerlemeye kitlelerde derin bir politik hareketsizlik ve uyuşukluğun eşlik ettiği bir dönem- kapanıyor. Bu uyuşukluk durumunu Stalinizm yaratmadı ve yaratamazdı; Stalinizm bu uyuşukluğun üzerinde üredi, onun devamına çalıştı, fakat esas olarak onun ürünü idi. Kitlelerin duyarsızlığı, temelde, olanca enerjilerinin devrimin büyük savaşları içinde olağanüstü biçimde harcanmasından kaynaklandı. Fransız devriminin olumsuz sonuçlarından biri de öldürücü bir bezginlik idi. Kitlelere o kadar yakın olan Babeuf'ün belirttiği gibi, bezgin halk «özgürlüğü öğrenmedi.» 1928'de Astrahan'da sürgünde bulunduğu sırada Babeuf'ün sözlerini hatırlayan Christian Rakovskiy, Fransa'nın özgürlüğü yeniden öğrenmesinin kırk yıl sürdüğünü ekledi. Sovyet halkı için de bu süre daha az olmadı - fakat, kuşku yok, sonunda özgürlüğü yeniden öğreniyorlar.

KRUŞÇEVİZMİN BAŞARISIZLIĞI[1]

I

N.S. Kruşçev'in Sovyet Komünist Partisi ve SSCB'nin başında bulunduğu on yıl bir ara dönem, bir geçiş dönemi idi[2]. Stalin döneminden söz edildiği gibi bir Kruşçev döneminden söz edilemez. Bunun nedeni sadece Kruşçev'in, Stalin'in iktidarda bulunduğu sürenin üçte biri kadar görevde kalması ve iktidarın üçte birini bile kullanmamış olması değildir[3]. Kruşçevizm kendine ait büyük bir pozitif fikri (hattâ) politikayı temsil etmiyordu. «Tek ülkede sosyalzim» gibi, gerçek bir tarihsel durumun «sahte bilinci»ni anlamlı biçimde ifade edebilecek yeni bir düşünce ya da efsaneye bile dayanmıyordu. Kruşçevizm bir yaratıcı gayeden yoksundu. Bizzat Kruşçev sosyalizmin bilinen ve elementer hedeflerinden ne zaman söz etse sürekli vulgar bir parodi (bir «gulaş komünizmi»)

---

1 1965'de *Socialist Register* ve *Les Temps Modernes* için yazılmıştır.

2 Kruşçev Eylül 1953'ten itibaren SBKP Merkez Komitesi Sekreteri ve Mart 1958'den itibaren de SSCB Başbakanı idi. Her iki görevden de Ekim 1964'te «istifa etti».

3 Tek başına bu fark önemli olmayabilir. Lenin'in «görev süresi» Kruşçev'inkinin sadece yarısı kadardı; ancak Lenin'in Bolşevik Devrimi'ne önderlik ettiği beş ya da altı yıl, insanlık üzerinde, önceki elli yıldan, hattâ Rusya'nın var olduğu beş yüzyıldan daha önemli bir etki yaratan, tarihin en büyük kuruluş çağlarından biri idi.

üretiyordu. Pek çok bakımdan Stalin'in çektiği çizgileri sürdürdü, fakat bunları kendisine ait nefes kesici yenilikler gibi sundu. «Barış içinde birarada yaşama», bu bakımdan dikkate alınması gereken bir konudur. «Kapitalizmden sosyalizme barış içinde geçiş» sloganı da, «ulusal yoldan sosyalizme varma» sloganı da böyledir. Bütün bunlar, otuzlu yılların ortasında Halk Cepheleri'ne ve kırklı yılların ortasında Ulusal Koalisyonlar'a kadar uzanan Stalinist anlayışların yeniden parlatılmasıdır. Ve Kruşçev, Sovyet parti ve devletinin bizzat vurguladığı «monolitik karakteri» içinde Stalin'in bir epigonu idi. Hiç bir muhalefete, açık eleştiriye, özgür tartışmaya tahammül etmeme kararlılığı, kaçınılmaz olarak kendi «kişi kültü»ne, yani, kendi otokratik yönetimini kurma girişimlerine götürdü.

Ancak Stalinizm'in epigonu Kruşçev, halk üzerinde yarattığı, Stalinsizleştirmenin şampiyonu ve kahramanı imajı ile neredeyse tamamen gölgelendi. Karyerinin paradoksu öyleydi ki, Stalinizm'e bağlı ve onun kötülüklerinde büyük payı olmasına rağmen, onun yıkımında da en büyük payı üstlenmek zorunda kaldı. Stalinizm'e olan bağlılığı ile ona birden karşı çıkması arasında, ve kişisel planda, Stalin'e duyduğu hayranlık ile onun elinden çektiklerinin kötü anıları arasında hep bölündü. Bu bakımdan Kruşçev, Stalin'i sırtlayıp iktidara çıkarmış ve efendi'nin tekmelerine ve kaba kaprislerine katlanmak zorunda kalmış bütün bir parti liderleri kuşağının temsilcisi idi. Stalin hayattayken çaresizdiler ve intikamlarını onun hayaletinden aldılar. Ne var ki, intikam duygularını tatmin edecek konumda bulunmalarının sebebi daha kapsamlı politik çıkarların -ulusun geniş çaplı ihtiyaçları- Stalinsizleştirme'yi gerektirmesi idi.

Peki Kruşçev, Stalin sonrası on yılın ilerici reformlarının gerçekten başlatıcısı ve şampiyonu muydu? Stalinsizleştirme kampanyasının «iç öyküsü» ile bir gün ilgilenecek tarihçiler Prezidyum'un diğer üye-

lerini, özellikle Mikoyan ve Malenkov'u muhtemelen harekete geçirici kişiler olarak sunacaklar. Her halde, Yirminci Parti Kongresi'ne, yani Şubat 1956'ya kadar Kruşçev, Stalinist «tutucular», Molotov ve Kaganoviç ile aynı safta yer alıyordu veya tereddüt içindeydi ve çitin üzerinde oturuyordu. Stalinsizleştirme sırasında ekonomik ve toplumsal ihtiyaçların gerekleri öylesine dayattı ki, Stalinsizleştirmeyi durdurmak imkânsız hale geldi; aslında, onu daha da ileri götürmek gerekiyordu. Çalışma kampları Yirminci Kongre'den de önce dağıtılmıştı. Terörün ve Büyük Temizlikler'in yaşayan kurbanları serbest bırakılmışlardı ve gerek kendileri, gerekse ölen yoldaşları ve akrabaları için tam itibar iadesi talep ediyorlardı. Yirminci Kongre tartışmalarının içinde onların çığlıkları duyuldu. Bunu görmezlikten gelmek veya direnmek herhangi bir Sovyet lideri için intihar olurdu. Molotov ve Kaganoviç bunu hemen anladılar. Stalinist terör hemen ortaya konulmuş ve yeni bir ulusal bilinç ile mahkûm edilmişti. Günün oldukça geç bir saatinde Kruşçev ağır basan havaya boyun eğdi ve kendisini onun tarafından yönlendirilmeye bıraktı. Yaptığı «gizli konuşma» kendisi için bile hayatının sürprizi idi. Bu sayede halkın muazzam heyecanının aracısı, ulusal bir acı ve utanç duygusunun sözcüsü haline geldi; ve böylece kendisini, kendi kişilik alanını aştı. Yeni rolünü daha temkinli ve gecikmiş olarak oynamıştı; performansı ise daha ani ve patlayıcı oldu. Sıkıntılarını ve korkularını aşırı vurgulu jestlerinin ve Stalin'e yönelik keskin suçlamalarının ardına gizledi. Ve Yirminci Kongre'den bu yana anti-Stalinizm'inin melodramı ile ilerici reformu dar sınırlar içinde tutma endişesi Kruşçev'in faaliyetini belirledi.

Sovyet kamuoyunun geniş bir kesimi Kruşçev'in politik kişiliğindeki belirsizliğin ve onun partinin Stalinizm'den kopuşunu kutsamasını sağlayan motiflerin gayet iyi farkındaydı. Büyük çapta platonik olan bu kutsama kılık değiştirmiş bir sövgü haline geliyor-

du, çünkü SSCB'de gerçek bir sosyalist demokratikleşmeye yönelik inatçı ve kurnaz bir engellemeyi gizliyordu. (Geçerken belirteyim, Stalinsizleştirmenin şampiyonu Kruşçev imajı son yıllarda Batı'da ve bazı Doğu Avrupa ülkelerinde, özellikle Polonya'da SSCB'den daha geniş çapta benimsendi.) Sonuç olarak, Kruşçev düştüğü sırada Sovyet kamuoyu, bu olayın ilerlemeyi engellemeyeceğine, onu kolaylaştıracağına tam olarak güveniyordu.

1964 «liderlik krizi» Rus tarihi bakımından beklenmedik bir olaydı. Daha önce asla bir Rus yöneticisi, Devlet'in bütün yüksek görevlerini elde tutarken, bu şekilde iktidardan alınmamıştı. Bunun mümkün olması için otokratik yönetimin eski ataletinin kırılması gerekiyordu. Kriz bir saray isyanı ile Merkez Komite'de gerçekleştirilen yarı demokratik bir oylamanın birleşmesi ile çözümlendi. Sadece birkaç «iktidara aç adam» Kruşçev'i kovmak için birleşmiş olsaydı, ne isyan ne de oylama bu kadar sessiz gerçekleşebilirdi. Eylemin başarılması için yönetici gurubun esas gövdesinin Lider'e karşı tavır alması gerekiyordu. Merkez Komite'nin yüzlerce üyesi, kendileri, arkadaşları ve ortakları politika zemininde bunun haklı ve zorunlu olduğuna ikna edilmedikçe, on bir yıldır Birinci Sekreterlik'lerini yapmış olan adamın azledilmesini kabul etmezlerdi. Doğru, Kruşçev tek lider olarak ortaya çıkınca Merkez Komite'ye ters düşmüştü; ve üstelik komitenin kollektif liderlik iddiasını savunarak onu kızdırdı. Gene de, bu ayrı otokratik olma özlemi Moskova standartlarında oldukça ılımlı idi; ve bunun böylesine kararlı bir tepkiye yol açması olgusu tek başına dikkat çekicidir. Bir bürokratik oligarşi veya kast, «siyaset bilimciler»in söyledikleri gibi, tek adam yönetimini bir komite yönetimine tercih eder ve her zaman tek lider kollektif bir liderliğin yerini alır. Bu, denildiği gibi, Sovyet hiyerarşisinin tepesinde değişiklik için verilen her müca-

deleye hâkim olan «demir yasa»dır. O halde bu «yasa» bu kez neden işlemedi? Neden Sovyet yönetici gurubu kendisini Kruşçev'in tek adam yönetimi ile uzlaştırmayı su götürmez biçimde reddetti?

II

Stalin sonrası döneme bakıldığında iki ayrı bölüm olduğu görülebilir: 1953'ten 1959'a kadar olan dönemi kapsayan birincisi yoğun reformist faaliyet ile dolu ve Stalinsizleştirme ile canlı idi; Kruşçev hükümetinin daha sonraki yıllarını kapsayan ikincisi bütünüyle durgunluk ve hattâ gerileme ile karakterize oldu. Bu iki bölüm örtüşebilir; ancak, aralarındaki kontrast gerçek ve keskindir.

Birinci dönemde siyasî polisin keyfî gücü kırıldı ve dev toplama kampları dağıtıldı; sanayide uygulanan eski dragonik iş yasası kaldırıldı ve o zamana dek hâkim olan aşırı eşitsizlikler azaltıldı; *kolhoz* köylülüğü için bir refah programı sağlandı; ekonomi üzerindeki aşırı merkezileştirme gevşetildi; ve entellektüel ve sanatsal hayat üzerindeki resmi kontrol yumuşatıldı. Sovyet yurttaşları çeyrek yüzyıldır kendilerine izin verilenden daha özgürce nefes almaya başladılar; ve bunun etkileri, ekonomik, toplumsal ve kültürel faaliyet ve gelişmenin yükselen eğrilerinde görüldü. Sovyetler Birliği'nde Stalin sonrası dönemde gerçekleştirilen bu çok yanlı ilerlemenin çoğu bu ilk yıllarda tamamlandı. O zaman, 1953 ile 1958 arasında Sovyet tarımı, on yıllardır süren bir depresyonun üstesinden gelerek çıktı miktarını % 50'den fazla arttırdı. Kazanç biraz emniyetsiz olsa da -çoğu bakir topraklarda ekstansif çiftçilik sayesinde elde edilmişti- ulusal hayat standardında ayırtedilebilir bir yükselişin temelini oluşturdu[4]. İlk kez Sovyetler Birliği'-

4 Aşağıdaki tablo uygun bir tüketim hacmı indeksi olan top-

nin dev ve yaygın endüstrisi ile dar ve zayıf tarımsal temeli arasındaki tehlikeli oransızlığın başarılı biçimde üstesinden geldiği görüldü. Endüstriyel büyümenin ateşi olağanüstü güçlüydü ve bu, ilk Sputniklerin uçuşları için gerekli dürtüyü sağladı[5]. İşçiler, menacerler ve yöneticiler arasında yeni bir ruh, geleceğe yeni bir güven vardı.

Bu gelişen eğilim Kruşçev'in görev süresinin daha sonraki bölümünde tersine döndü ya da yavaşladı. Belirgin gerileme ekonominin en zayıf sektörü olan tarımda görüldü. Bu hiç bir şekilde doğal afetler ve 1963'ün kötü hasadı ile ilgili bir mesele değildi. Kriz çok erken ortaya çıkmış ve ardından uzun bir depresyon gelmişti: 1959-63 yıllarında yapılan beş hasadın dördü kötü ya da orta, sadece biri iyi idi. 1963'teki doğal afetlerin yaptığı, tarımsal yapının zayıflığını olağanüstü şiddetle açığa vurmaktı. Zayıf besin kaynaklarını yeterli biçimde dağıtamayan yönetimin yetersizliği de açığa çıktı. Kentler ve kasabalar öyle bir besin maddesi kıtlığı yaşadılar ki, İkinci Dünya Savaşı'nın feci etkisinden bu yana böylesini görme-

---

lam perakende ticaretin fiziksel miktarını gösteriyor (1940 = 100).

Yıllar	*Bütün mallar*	*Yiyecek maddeleri*	*Diğer mallar*
1940	100	100	100
1950	110	94	140
1955	208	177	263
1956	226	190	289
1957	258	214	336
1958	274	225	359
1959	296	241	390

Kişi başına perakende ticaret indeksi 1950'de 100'den 1957'de 208'e yükseldi.

5 Bu teknolojik başarılar kuşkusuz kısmen Stalin döneminde gerçekleştirilen etkin araştırmalar ve yatırımlarla hazırlandı.

mişlerdi. Üç yıl süren taşkın, kuraklık ve yetersiz ürünün nüfusun bazı kesimlerini Çin halkından daha kötü etkilediği görülür. Sanayi tüketim malları üretimi artmaya devam etse bile halkın hayat standardındaki yükselişte bir duraklama meydana geldi.

A.N. Kosiygin'in Aralık 1964'te Yüksek Sovyet'te söylediğine göre, Kruşçev rejiminin son altı yılı içinde Sovyet işçilerinin ortalama ücreti yılda sadece % 2.4 arttı. Kısmî bir enflasyon yüzünden -resmî et ve süt fiyatları % 25 - % 30 artmıştı- gerçek ücretler azaldı ya da değişmeden kaldı. Ücretlerin ilan edilmemiş biçimde dondurulması aktüel olarak 1959 ya da 1960'dan beri yürürlükte olmuştu (ve dünya bu durumu ancak 1964'ün sonunda, yeni Sovyet Başbakanı'nın yaptığı bir konuşmada yer alan kısa bir değinmeden öğrenecekti). Sanayide çalışma saatlerinin daha kısaltılması, düşük gelirler ile emekli ücretlerinin arttırılması için gerekli yasal düzenlemelerin gerçekleştirilmesi ertelendi. Asla halkın gerçek ihtiyaçlarının karşılanması için planlanmış olmayan konut programı bile durduruldu. Ekonomik faaliyetin genel ritmi yavaşladı. Net ulusal gelir 1964'te, bir önceki yılın % 7 ya da % 8 olan büyüme oranına kıyasla sadece % 5 oranında artış gösterdi (ve 1965 yılı için yine % 8'lik bir oran planlandı). İnşaatta ve fabrika ekipmanında büyüme oranı 1964'te sadece % 3.3'e ulaştı - 1965 için % 8.2 olarak planlandı. Sanayi gelişmenin çapı hâlâ etkileyici idi: örneğin, yıllık çıktı miktarı 85 milyon ton olan çelik endüstrisi Amerika'nın 1960'ların başındaki düzeyini neredeyse yakalıyordu. Ancak bu büyüme bir kez daha, Stalin döneminde olduğu gibi, eşitsiz ve orantısız, eski tip ağır sanayide ve silâh üretiminde görece kolay, fakat yeni sanayilerde (örneğin, sentetik iplik ve elektronik) yavaş ve spazmodik idi. Üretimin niceliği ile kalitesi arasında uygunluk yoktu; ve bu yüzden devlet ticaret örgütleri muazzam miktarda, satılamayan düşük kaliteli tüketici malını rapor ediyorlardı. Bu artıklar, ha-

fif sanayide yıllık sermaye yatırımının yaklaşık 1/3'üne varan bir miktar, 2 milyar ruble olarak hesaplandı. Bu satılamayan mallar kitlesinin ardında, bir gerçeklik olarak, sınırsız bir tüketici boykotu (tüketici malları kıtlığının şiddetli olduğu yıllarda her ne kadar düşünülemez ise de), Sovyet hafif sanayiinin nasıl katı biçimde geri ve adapte edilemez olduğunu gösteren bir gelişme, hayal gibi belirir. Stalinizm'in karakteristiği olan toplumsal oransızlıklar, yeni dengesizlik unsurlarıyla birlikte, gelişmenin daha yüksek bir düzeyinde yeniden ortaya çıktı.

Reformist dürtü Kruşçev'in iktidarda bulunduğu on yılın ilk yarısında bu kadar güçlüyken ikinci yarısında neden tükendi? Ortaya çıkan açmaz, kısmen, objektif koşulların, özellikle de, sonsuz nükleer ve konvansiyonel silâhlanma yarışının yapısında yer alıyordu (hâlâ da alıyor). Gerçek Sovyet silâhlanma harcamasının, resmi savunma bütçesinden ayrı olarak, ne kadar büyük olduğu bilinmiyor. Ancak, net ulusal gelir toplamının (1964'te 175 milyar rubleye ulaştı ve 1965 için 189 milyar olarak planlandı) sadece % 55 kadarının, özel tüketim, sosyal hizmetler ve eğitime ayrıldığı görülüyor[6]. Geri kalanı, bilinmeyen oranlarda, ulusal birikim fonu ile silâhlanma harcamaları arasında dağıtılıyor. Yeni ve bütünüyle sanayiye yönelik yatırımın, en fazla, yaklaşık % 15'i tüketici sanayilerine ayrılıyor; çiftçiliğe yapılan yeni yatırım da yaklaşık olarak aynı orandadır. Sorunun büyüklüğünü anlamak için bu oranları belirtmek yeterlidir. Gelirinin neredeyse yarısını sürekli olarak yeni yatırımlara ve savunma-

6 Bu hesaplamayı Sovyet ulusal gelir ve bileşenleri hakkındaki açıklamaları kullanarak resmî istatistikler temelinde yaptım. Bazı resmî verilerin belirsizliği nedeniyle hesaplamadaki hata payı dışlanamaz; fakat bu hata payı, tüketim, yatırım ve silâhlanma harcamaları arasındaki geniş oranları önemli ölçüde etkilemez.

ya harcayan bir ulus, ekonomisinde ve toplumsal organizmasında ağır zorlamalar ve gerilimlerle karşılaşır. Doğrudur, ulusal gelir Stalin sonrası dönemde iki katından fazla oldu; ve sivil tüketimin hacmı, değişmeyen bir gelir oranını gösterse de, aynı ölçüde büyüdü. Fakat, daha önce de gördüğümüz gibi, bu büyümenin büyük kısmı 1960 yılından önce oldu. Daha sonraki yavaşlama kendi moral-politik sonuçlarına sahipti. Stalin döneminin yoksulluğu ve yokluğu belleklerde tazeliğini koruduğu sürece, ekonomik politakada zayıf bir rasyonelleştirme ve tüketici çıkarlarına verilen ılımlı tavizler bile hoşnutluk yaratmaya ve morali düzeltmeye yeterli idi. Fakat ulusal ekonominin genel düzeyindeki yükseliş ile birlikte toplumsal ihtiyaçların ve beklentilerin düzeyi de yükseldi; ve pek çok ihtiyaç ve beklenti karşılanmamışken düşkırıklığı ve hoşnutsuzluk için çok sebep vardı.

Resmî görevlilerin keyfiliği, beceriksizliği ve çürümüşlüğü bu güçlükleri tehlikeli biçimde ağırlaştırdı (ve ağırlaştırmaktadır). Sovyet basını bu durumun, Gogol'un *Ölü Canlar*'ından sayfaları hatırlatan, sayısız grotesk ve çarpıcı görünümlerini veriyor. Kendi yönetiminin budalalığı ve savurganlığı Sovyetler Birliği için en pahalı savunma harcamalarından daha aza mal olmuyor - bunlar, sınırsız kaynakları ve enerjileri «donduruyor». Bu nedenle, bürokratik Kurulu Düzen'in üzerinde gerçek toplumsal denetim, ekonominin kapsamlı biçimde rasyonelleştirilmesinin önşartıdır. Ancak bürokrasi inatla denetime karşı duruyor; ve son yılında Kruşçev bu direnişi kişiselleştirdi. Keyfî kararların ardıllarınca eleştirilen «proje düşkünlüğü»- tarımda meydana gelen karışıklıkta büyük rolü oldu. Kruşçev, entansif tarım gerektiren muazzam genişlikteki bakir topraklarda kasten ekstansif çiftçilik uyguladı; ve bunu yaparken, parti içindeki muhalefete, uzman tavsiyelerine, bakir topraklarda erozyon tehlikesi ve ürün kaybı konularında yapılan uyarılara kulak asmadı. Kendine öyle güveniyor-

du ki, kronik et -mısır- kıtlığına verdiği yanıt, toprağın durumunu ve iklim koşullarını dikkate almadan, bütün ülkede mısır ekimini zorlamak oldu. Enine boyuna bütün Sovyetler Birliği'ne uygulanacak yemlik ekim usullerini belirledi. Onun kararıyla, kollektif çiftçilerin sahip oldukları küçük toprak parçaları ve özel olarak ekilen topraklar son yıllarda azaltıldı ya da müsadere edildi. (Bu karar milyonlarca köylüyü etkiledi; ancak bu durum, Kruşçev görevde olduğu sürece bir «sır» olarak kaldı ve ancak ardılları tarafından açığa çıkarıldı.) Kruşçev yönetim mekanizmasını tekrar tekrar denetleyerek büyük bir gayretle yönlendirdi. Bu reorganizasyonları gerçek reform niyetine uyguladı: Rus halk öyküsündeki, daha iyi müzik elde etmek için sürekli müzisyenlerin yerlerini değiştiren orkestra şefi gibiydi. Reorganizasyonlar genellikle, bürokrasi üzerindeki denetimin aşağıdan sağlanmasını mümkün kılacak tarzları değiştirdi; bu değişiklikler aşağıdan bir denetim için hemen hemen hiç bir açılım sağlamadı. Bunlar, halk kitlelerini tatmin etmeksizin, sürekli yer değiştirmekten bezmiş bürokrasiyi rahatsız etti ve Kruşçev'in aleyhine çevirdi.

III

Stalin'den sonraki ilk yıllarda, devlet ile toplum veya bürokrasi ile halk arasındaki çelişme büyük çapta yatıştı; şimdi ise tekrar keskinleşiyor. SSCB'nin ilerici dinamikleri ile onu yöneten gurupların tutuculuğu arasındaki eski gerilim tekrar tırmanıyor. 1950'lerin başında Stalinizm'i yıpratan çelişki ve gerilim buydu. O zaman, Sovyet toplumunun yeni yapısı geri politik üstyapı ile bağdaşmaz hale gelmişti. Yarı barbar sanayi öncesi bir toplumu tâbi kılmak için tasarlanmış bir hükümet yöntemi, çeyrek yüzyıllık bir kitle eğitimi sayesinde dönüştürülmüş, kentleşmiş ve sanayileşmiş bir ulusa zorla dayatılamazdı. Ne de Sov-

yetler Birliği'nin devrim sonrası tecrit edilmişliğini ve moral depresyonunu yansıtan bir ideoloji ve parti anlayışı bir kuşak sonra «insanlığın üçte biri»nin başında bulunan Sovyetler Birliği'ne uygun düşebilirdi.

Stalin'in ardılları ve sabık müritleri çatışmayı yatıştırdılar, ancak çözemediler. Sadece eksik ve geçici çözümler sağlayabildiler. Miras aldıkları devletten Terör ve Temizlikler'in sağlıksızlığını kaldırdılar; fakat devletin işleyişini sağlığa kavuşturmayı başaramadılar. Sovyet halkını korkudan kurtardılar, fakat onlara umut aşılayamadılar. Onları ağır baskıdan kurtardılar, fakat gerçek özgürlükten de yoksun bıraktılar. Onları düşünmeye teşvik ettiler, fakat eleştirel düşüncelerini ifade etmelerine izin vermediler. Kruşçev'e gelince, bürokratik Düzen'i budamakla, onun imtiyazlarını kaldırmakla işe başladı. Fakat bunu, Düzen'in hâkimiyetini ve bağışıklığını pekiştirmek için yapmış olmasına rağmen, Düzen'in imtiyazlarına ve haksız iddialarına sıkıca sarıldı ve kendi saflarındaki çürümeyi gidermek için bile pek heves göstermedi.

Halkın ruh durumu, kuşkusuz, 1953-54'tekinden farklı. Stalin'in yönetimi altında halk kitleleri öfkeli ama ürkek, umutsuz ama çaresizlik içinde uyuşmuş durumdaydı; kendi kaderine katlanamıyor ama bu kaderi de değiştiremiyordu. Kruşçev'in yönetiminin sonunda korku duygusu pek yoktu; sadece eski uyuşuk hoşnutsuzluğun birazı vardı. Öte yandan, ekonomideki düzensizlik, eleştirinin ve muhalefetin baskı altında tutulması konusunda açık hoşnutsuzluk vardı; ve yine yetersiz ve iflâh olmaz resmî makamlara karşı çok öfkeli bir sabırsızlık söz konusuydu.

Stalin'den bu yana bürokrasinin büyük çapta iyiye gittiği doğrudur. Fakat Sovyet toplumu daha çok değişti. Toplumun yapısında olan ilerici dinamikler işliyor ve toplumu da dönüştürüyor. Kentleşme ve sanayileşme toplumun bütün yapısını durmaksızın değiştiriyor. Aşağıdaki tablo tarihte benzersiz olan bu dönüşümün boyutunu gösteriyor.

SSCB'nin kent nüfusu bir kuşağın hayat süresi içinde yaklaşık 100 milyon arttı; ve bu artışın neredeyse yarısı Stalin döneminin bitiminden bu yana gerçekleşti! Ellilerin başında büyük çoğunluğu hâlâ kırsal nüfus oluşturuyordu; altmışların başında çoğunluk bu kez şehirlerde yaşayanlardan ibaretti; şimdiki durumda ise şehirlerde yaşayanlar nüfusun yaklaşık % 55'ini oluşturuyorlar.

Bu arada, sanayi işçileri ve resmî görevliler kitlesi, % 70 artarak, 1953'te 44 milyondan 1965'te 75 milyona çıktı. (55 milyon kadarı işçidir.)

SSCB'DE KENTLEŞMENİN GELİŞMESİ

Toplam Nüfus

— milyon —

Yıllar	*(Yuvarlak sayılar)*	*Kent Nüfusu*	*Kır Nüfusu*
1920	137	21	116
1926	147	26	121
1939	171	56	115
1950 (*)	178	69	109
1959	209	100	109
1962	220	112	108
1964	226	118	108
1965	230	122	108

Devletin istihdam ettiği insanlar bütün çalışan nüfusun yaklaşık 3/4'ünü oluşturur. Geri kalan % 25'i ***kolhoz*** köylülüğüdür. On yıldan daha az bir süre içinde toplumsal sınıflar arasındaki denge bütünüyle değişti. İlk kez işçi sınıfı nüfusun çoğunluğunu oluştu-

* 1950'yi izleyen yılların istatistikleri SSCB'nin 1939'dan itibaren birleştirdiği topraklarda yaşayan nüfusu kapsar. 1959 sayıları resmî sayımdan sağlanmıştır; izleyen yıllar için sadece resmî değerlendirmelere sahibiz.

ruyor. Artık köylülük sayıca entelijansiyadan, doktorlar, öğretmenler, büro çalışanları, menacerler, bilimciler, memurlar vb. kitlesinden çok daha fazla değildir[7]. *Mujik*lerin Rusya'sı ellilerin başında olduğundan çok daha fazla geçmişe gömüldü. Köylülük sadece sayıca küçülmekle kalmadı; moral ve kültürel ağırlığı da büyük çapta azaldı. İşçi sınıfı ve entelijansiyayı *mujik*in hayat ve düşünce tarzına bağlayan bağlar çözülüyor. Artık geçip giden her birkaç yılla birlikte, kent nüfusunun, zihniyeti kırsal kökenin ve kültürel bakımdan ikel bir geçmişin damgasını taşımayan bu kesimi, büyüyor. Artık ikinci ve üçüncü kuşaktan daha çok sayıda insan şehirlerde yaşıyor. Kentlerin ve şehirlerin görünüşü de değişiyor; Slavlara özgü eski tembellik ve kayıtsızlık gittikçe azalıyor; ve kentlerde yaşayan kitleler gittikçe daha fazla «batılılaşıyorlar», yani bireyleşme ve modernleşme kazanıyorlar. Eğitimdeki sürekli ilerleme değişmeye genişlik ve derinlik kazandırıyor. Son on, on iki yıl içinde orta öğretimdeki öğrenci sayısı yaklaşık iki kat

---

7 Kafa emekçileri ücretli çalışan bütün halkın şimdiki durumda % 22'sini oluşturuyorlar. Bu oran kolhoz köylülerinin oranından sadece % 3 ya da 4 daha azdır. «Entelijansiya»nın (sözcüğün en geniş anlamında) büyümesini aşağıdaki veriler gösteriyor: Sovyet ekonomisinde istihdam edilen teknisyenlerin ve öteki uzmanların sayısı 1940'ta yaklaşık 2 milyondan 1964-65'te yaklaşık 11 milyona çıktı (bunların % 40'ı yüksek öğrenim, % 60'ı orta öğrenim görmüştü). İkinci Dünya Savaşı'ndan önce 2.5 milyon öğretmen ve eğitim emekçisi vardı; şimdi bu sayı 6 milyon kadardır. Bilimciler, araştırma emekçileri ve araştırma kurumlarında çalışanlar 1940'ta 1.5 milyondan daha azken şimdi 2.5 milyona çıktı. Doktorlar ve sağlık hizmetlerinde çalışanlar savaştan önce 1.5 milyonken şimdi 4 milyondan fazladırlar. Devlet yönetiminde çalışanların sayısı (merkezi ekonomik yönetimler dahil) 1940'ta 1.8 milyondan, 1962'de 1.3 milyona düştü.

arttı; böylece üniversite öğrencilerinin sayısı da aynı ölçüde artmış oldu.

Kruşçevizm, kırsal ilkelliğin şimdikinden çok daha fazla ağırlık taşıdığı ellili yılların başındaki ve ortasındaki toplumsal denge ve kültürel iklime tam sadakati temsil etti. Bizzat Kruşçev eski ve yeni Rusya arasındaki sınırda idi; tek ayağını modern şehire, diğerini arkaik köye basmıştı.

1959'da şu görüşleri ileri sürdüm: «Şimdiye kadar gerçekleştirilen bütün ilerlemelere rağmen, bugün hâlâ Sovyetler Birliği'nde geniş gerilik ve ilkellik alanları vardır; ve Kruşçevizm'in gücü, bu ilerilik gerilik karmasının otantik ürünü olmasıdır. Bizzat Kruşçev'de eski *mujik*ten hâlâ çok şey vardır. O, atom çağının eşiğine ulaşmış *mujik*, Rusya adına konuşan son mujiktir.... Birkaç yıl içinde Rusya'da *mujik*lerin pek izi kalmayacak. Yeni bir işçi sınıfı gelişiyor. Daha 1950'lerin sonunda fabrikaya gelen genç işçilerin çoğu orta öğretimden geçmişti. Bunlar sanayideki atmosferin değişmesinde kendilerine düşen rolü oynadılar; menacerlere ve parti patronlarına eğitim görmüş olmanın verdiği özgüvenle davrandılar. Her yıl bu eğitilmiş «fabrika ustaları»nın ağırlığı artıyor; ve sanayide işçi denetimi talepleri işçilerin bu denetimi gerçekleştirme yetenekleri arttıkça yeni bir anlam kazanacak... kitle eğitimi kol ve kafa emeği arasındaki açıklığı daraltıyor. Rus bürokratik mutlakçılığı -ve Stalinizm- bu açıklığın başdöndürücü uçurumunda kök salmıştı; ve bu açıklığın daralmasının ve köprülenmesinin, ılımlı Kruşçevci bürokratik diktatörlük biçimini bile eskimiş ve imkânsız hale getireceği şimdiden görülebiliyor.

«Büyük özgüvenine, ehlileşmeyen zindeliğine ve aceleciliğine rağmen (şu sonuca varıyordum ki) Kruşçev ancak görece istikrarsız ve kısa bir ara döneme nezaret edebilir. Süregiden, Stalin dönemi ile kıyaslanabilir bir Kruşçev dönemi değildir. Kruşçev dönemi geçici olmakla kalmaz - Kruşçev altmışlarında ik-

tidara geldi, oysa Stalin kırklarındaydı. Daha önemlisi, Sovyet toplumunun kendisini içinde bulduğu muazzam kabarıştır ve bu sayede toplum öylesine hızlı dönüşmektedir ki, sadece birkaç yılın geçmesi, uzun süredir derin kökler salmış ve yıkılmaz gibi görünen ilişkileri, kurumları, yasaları ve politik pratikleri eskitiyor ve savunulmaz hale getiriyor. Bu kabarış Stalinizm'in kalın kabuğunu kırdı; Kruşçevizm'in daha ince ve zayıf kabuğunu da kıracaktır»[8].

Ancak, Sovyet işçi sınıfı ve entelijansiyası görünümünün açıkça değişmesine, yeni kültürel kapasitelerine ve aşikâr sabırsızlığına rağmen, eklemli, aşağıdan bir politik hareket, bürokratik rejime ulus çapında bir muhalefeti şimdiye kadar oluşturmadı. Grevler, yerel sokak gösterileri, hattâ besin maddesi yetersizliği yüzünden ayaklanmalar eksik olmadı. Rus üniversitelerinde gizli muhalefet grupları -üyeleri devlete karşı hıyanetle cezalandırılan çeşitli «Leninist araştırma ve propaganda çevreleri»- hep vardı. Sansürden geçemeyecek önemli sayıda broşür, makale, şiir, kısa öykü -bütün bir yarı-gizli edebiyat- Moskova, Leningrad ve öteki kentlerde elden ele dolaşıyor. Ancak toplumsal hoşnutsuzluğun bütün bu refleksleri kesintili ve dağınık oldu; ulusal çapta bir protestonun ifadesine dönüşmedi. Sadece bu bakımdan durum Stalin'den bu yana geçen yıllar içinde belirleyici ölçüde değişmedi. Birkaç şair ve roman yazarı muhalif sesler yükseltmeyi ve geniş bir yankı bulmayı başardıysa da, toplum hâlâ geniş çapta eklemlenmemiş durumdadır. İşçi sınıfı politik olarak suskun kalmaya devam ediyor.

Bu durum nasıl açıklanabilir? Ve ne beklenebilir? 1950'lerde Stalinizm'in «kabuğu»nu, özellikle hükümet sistemini değiştirmek ya da bu sistemde reform yapmak için aşağıdan yükselen bir hareket olmadığından, bizzat Stalinistler tarafından yukardan kır-

8 Isaac Deutscher, *The Great Contest*, Londra, 1960, s.20-1.

mak gerekiyordu. Bir on yıl sonra, Kruşçevizm'in «kabuğu» aynı nedenlerden ötürü bizzat Kruşçevistler tarafından kırılıyor. Onu kırabilecek, bunu yapmaya hazır kimse yoktu. Hâkim guruplar Yukardan Reform aracılığıyla yapıyı ve üstyapıyı bir kez daha ayarlamaya çalışıyorlar. Ancak bu tür reformun sınırları 1950'lere kıyasla çok daha daralmış durumda. O zaman Stalin'in ardılları dev bir terörizm safrasını atabildiler ve bürokratik rejimin temellerini olduğu gibi bıraktılar. Kruşçev'in ardılları bununla kıyaslanabilir bir cesaret gösteremiyorlar; ellilerdeki gibi daha başlangıçta tavizler vererek halkın hoşnutsuzluğunu bir kez daha yatıştıramazlar. Yeni tavizler şimdi açığa çıkmış ve güvenlik sınırlarını kaybetmiş bürokratik yapıyı derinlemesine biçmek durumunda. Artık tehlikeli olan, bir Lider'in veya bir hâkim gurubun ulusu terörize etme «hakkı» değil; onların politik tekelinin özü, kendi adına konuşulmasına izin vermeyen bir halk adına konuşma haklarıdır. Sovyetler Birliği'nin şimdi uğraşmakta olduğu belâlar yeni bir patriyarkal-bürokratik «liberalizm» dozunu değil, gerçek kurtuluşu ve sosyalizme doğru gerçek bir ilerleyişi gerektiriyor.

Aşağıdan denetim ihtiyacı ile bu denetimi sağlaması gerekenlerin gözle görünür yeteneksizlikleri arasındaki süregiden oransızlık şaşırtıcı ve hattâ endişe vericidir. Stalin döneminin sonunda bu yeteneksizlik şaşırtıcı değildi: otuz yıl süren totaliter baskı işçi sınıfını ve entelijansiyayı atomize etmiş ve onların politik düşüncelerini tam bir şekilsizliğe indirgemişti. Stalin sonrası on yılda kitleler bağımsız fikir oluşturma alışkanlıklarını yeniden öğreniyorlardı; fakat çok yavaş yeniden öğreniyorlardı ve hâkim oligarşi, süreci engellemekte çok başarılı oldu. İlerici bir Sovyet muhalefetinin kristalleşmesini ve ulusal çapta eyleme geçmesini önleyen sadece polis baskısı değildi. Son yıllarda, kuşaklar boyunca isyancıların ve devrimcilerin kendi programlarını ortaya koydukla-

rı ve amaçları uğruna açık ya da gizli savaştıkları Çarlık Rusyası'na kıyasla belki daha az baskı oldu. Apaçık ortada ki, yönetenler ile yönetilenler arasındaki antagonizm bu kez yapı olarak farklıdır ve daha az köktencidir, çünkü bu bir sınıf antagonizmi değildir; ve halkın on yıllar boyunca monolitik konformizmin politik düşünce ve toplumsal inisiyatifte yarattığı boşluğun üstesinden gelmesi zordur. Ancak, kendi çıkarları için ve sosyalizm uğruna bunun üstesinden gelmek zorundadırlar.

IV

Kruşçevizm'in uluslararası çizgisi içerdekine paralel gider. Burada da ilk yılların çarpıcı gelişmesi, dış politika ve uluslararası komünist hareketin gidişatı bir çıkışsızlığa uğrayınca, bir duraklamaya girdi veya geriledi.

Ellilerin başından itibaren dünyanın güçler dengesinde önemli değişiklikler oldu. SSCB'nin artan askerî ve ekonomik potansiyeli, uzaydaki Sovyet başarıları, Sputnikler, füzeler, megatonlarca bombalar artık «barış içinde birarada yaşama»nın temelini oluşturan «caydırıcılıkta denge»ye güçlü biçimde katkıda bulundu. Ne var ki, aynı zamanda, İkinci Dünya Savaşı'ndan kaynaklanan aşırı güç kutuplaşması zayıfladı. Artık iki süper güç Batı Avrupa'nın 1950'lerin başında içinde olduğu ekonomik askerî boşlukta karşı karşıya değildi. Kapitalist ekonominin olağanüstü uzun sürmüş ve güçlü büyümesi Sovyet gücünün karşı-denge oluşturan büyümesinden daha fazla idi. Bu durum «neo-kapitalizm»in sağlamlığı bakımından burjuvaziye yeni bir güven duygusu kazandırdı; Batılı işçi sınıflarını doğrudan etkiledi, onların sosyalist eğilimlerini bastırdı ve işçi hareketi içinde, eski sosyal demokratik reformizmi bile neredeyse devrimci aşırılık gibi gösteren bir ultra-oportünizmi besledi. Bü-

tün batıda eski toplumsal sistemin yeniden eski haline getirilmesi sırasında Alman kapitalizmi ikinci canlanışını gerçekleştirdi ve ekonomik ağırlığı sayesinde kendisini Batı Avrupa'nın başına geçirdi. Alman militarizmi de, nükleer silâhlara ulaşmak, Amerika'nın Avrupa'daki en güçlü potansiyel müttefiki olmak ve bir kez daha Avrupa'nın, özellikle SSCB, Polonya ve Çekoslovakya halklarının dehşeti haline gelmek için kendi küllerinin içinden doğrulup kalktı

Böyle bir gelişmeyi engellemek Stalin'in ardıllarının ilân edilmiş amacı, yeni «barış içinde birarada yaşama» versiyonlarının amacı idi. Ancak bu kez kapitalizm Elbe'nin batısında muhafaza edildi; ve soğuk savaş koşulları nedeniyle Alman gücünün bu yeniden canlanmasını hiçbir şey önleyemezdi. Stalin'in bir zamanlar oluşturduğu, «Büyük İttifak» üyelerinin Almanya'yı sanayiden ve silâhtan ortaklaşa arındıracakları fikri artık çok uzak geçmişe ait tepkisel bir hayal gibi görünüyor. Teoride Stalin'in ardılları ABD ve Almanya'yı yatıştırabilirler veya boyun eğmeyerek onlara karşı çıkabilirlerdi. Fakat Sovyet diplomasisi düşmanlarına karşı direnmek veya onları yatıştırmak için gerekli cesaret ve tutarlılıktan yoksundu; kısmî nükleer deneme yasağı ve soğuk savaşın şiddetinde biraz azaltma gibi az çok platonik kazanımlarla oyalandı. Bu ise dünyanın politik fırtına merkezlerini, Berlin ya da Güney Vietnam'ı daha az patlayıcı hale getiremedi. Aslında savaşın üzerinden yirmi yıl geçtikten sonra barut fıçıları dünyayı havaya uçurma tehdidi ile malûm yerlerde duruyor.

Bu tehlikelerin ortasında Sovyetler Birliği'nin üstün çıkarı Sovyet bloku içinde birliğin pekiştirilmesinde ve özellikle de Çin ile ittifak kurmakta yatıyordu. İtiraf edildiği gibi bu kolay bir görev değildi. Stalinizm ardında gerilim ve öfkelerden oluşan ağır bir yük bırakmıştı; bütün komünist müttefiklerini yaralamış, gücendirmiş ve onlara zarar vermişti. Stalin sonrası diplomasinin ilk ses veren dürtüsü bu miras-

tan kurtulmak oldu. Ellilerin ortasında Moskova pek çok komünist hükümete, yaptığı hataların bedelini ödüyordu: Stalin'in, sayesinde Çin ve Doğu Avrupa ekonomilerini denetlediği Ortak Şirketler'i kapattı; bu ülkelere zorla kabul ettirdiği eşitsiz ticarî anlaşmaları iptal etti; ve öteki «sızma» biçimlerinden vazgeçti. Stalinist «imparatorluk» bir «sosyalist commonwealth»a dönüştürülüyordu. Stalinsizleştirmenin mantığı Kruşçev, Malenkov ve Bulganin'i, Tito, Rajk, Gomulka ve öteki «hainler» ve «casuslar»ın itibarlarının iade edildiğini ilan etmeye götürdü. Sovyet hükümeti ülke içinde muhafaza edemediği veya edemeyeceği katı despotizmi ülke dışına dayatamazdı. Doğru, Stalin'in kural tanımayışı, daha cenaze töreni sona ermeden 1953 Berlin ayaklanmasına, 1956 Macar isyanına ve bütün komünistler arasında moral bozukluğuna sebep oldu. Buna rağmen Stalinsizleştirmenin avantajları dezavantajlarına ağır bastı. Yeni çizginin yükselttiği umutlar ve beklentiler düşkırıklığından daha güçlüydü.

Ve (Mao'nun Stalinizm'e şaşmaz sadakati hakkında yakın zamanda ortaya çıkarılan öykünün ışığında bu biraz garip görülebilir) SSCB'de Stalinsizleştirmenin en hareketli dönemi aynı zamanda Çin-Sovyet dayanışması ve işbirliğinin de en hareketli dönemi idi. 1954 ile 1958 yılları arasında Çin'e yapılan Sovyet ekonomik ve kültürel yardımı en yüksek noktaya ulaştı; ve Çin'in sanayileşmeye sadece kendi kaynaklarına dayanarak yapabileceğinden çok daha güçlü bir başlangıç yapabilmesini, 1930'larm SSCB'sinden çok daha az acı çekerek ilkel sosyalist birikimin üstesinden gelmesini sağladı. SSCB, Çin'e yardım için bazı «fedakârlıklar» yapmak zorunda kalmışsa da, bunlar bütün Sovyet blokunun artan gücü nedeniyle fazlasıyla karşılandı. Sovyetler Birliği, Çin ve onların bütün müttefiklerinin önünde esin verici, uzun vadeli bir umut açılıyordu. Bu umut, birbirinden tecrit olmayacakları, kendi «tek ülke»lerinde ayrı ayrı kendi

otarşik sosyalizmlerini geliştirmeyecekleri, geniş ve planlı bir uluslararası işbölümü temelinde yakın işbirliği içinde sosyalizme doğru ilerleyecekleri umudu idi. Temiz bir enternasyonalizm rüzgârı Stalin'in «imparatorluğu» üzerinde asılı duran boğucu güvensizlik, korku ve ulusal egoizm havasını dağıtıyordu.

Bu umutlar Macar iç savaşı ve Rus-Çin anlaşmazlığı yüzünden boşa çıktı. Uluslararası entegrasyona yönelen eğilim ters çevrildi. Bu gelişmenin olaylarını ve «ideolojik» bütünleyicilerini ayrıntılı olarak incelemenin yeri burası değil. Bütün bunları belirleyen, Kruşçev politikasının önemi yakın zamana kadar tam olarak anlaşılmayan tek bir eylemidir: Temmuz 1960'da Çin'in sanayi gelişmesine katılan bütün Sovyet mühendis ve teknisyenlerini geri çağırması[9]. Bu, Moskova'nın kendisi için daima meşru gördüğü Büyük Rus kibir ve kabalığının en çirkin ve garip aşırılığı idi. Kruşçev'in iddia ettiği gibi Çinlilerin uzmanlarının tavsiyelerini gözardı ederek ve onların Moskova'daki üstlerine hakaret ederek bu geri çağırmayı kışkırtmış olup olmadıkları tamamen önemsizdir. Bu tür kışkırtma bu gelişigüzel, toptan ve kaba misillemeyi hiç bir şekilde haklı çıkaramaz. Bir darbede çok sayıda sanayi inşaatı durdu, çünkü Sovyet teknisyenlerine Çin'i bütün Sovyet inşaat planları, projeler ve patentlerden yoksun bırakmaları emredilmişti. Çinliler inşa halindeki fabrika ve tesislere büyük yatırım yapmışlardı; yatırımlar dondurulduu. Bir kısmı yerleştirilmiş makineler ve yarım kalmış inşaatlar kitlesi çürümeye ve paslanmaya terkedildi. Sanayileşmenin daha başında olan yoksul bir ulus için bu sakatlayıcı bir darbe idi. Yarattığı etkiler kapsamlı bir askeri müdahalenin yapabileceği kadar şiddetli oldu. Çin'in sanayileşmesi yaklaşık beş yıl için kesintiye uğradı;

9 Kabul etmeliyim ki, 1964'te *The Social Register*'da Maoizm hakkında yazdığım sırada bu olayın boyutlarının ve sonuçlarının tam olarak farkında değildim.

çok daha uzun bir süre için yavaşladı. Milyonlarca işçi ansızın işsizliğe ve yokluğa mahkûm edildi ve köylere dönmek zorunda kaldı. Darbe, taşkınlar, kuraklık ve kötü hasatla aynı zamana rastgeldiği için çok daha tahrip edici oldu.

Böyle bir şok mutlaka travmatik sonuçlar yaratır. Çinliler ihanete uğradıklarını hissettiler. Mao onlara bir daha asla dış yardıma güvenmemeleri gerektiğini söyledi; Rusların ve onların «revizyonist» dostlarının savundukları şekliyle proleter enternasyonalizmi boş bir sözdü. Bazı bakımlardan bu tepki Stalinizm'in oluşum yıllarında Bolşeviklerin kapıldıkları ihanet ve tecrit duygusu ile kıyaslanabilirdi. Maoistler de zaman zaman tecrit edilmelerine bir tecrit ideolojisi, kendi «Tek Ülkede Sosyalizm» versiyonları ile karşılık veriyor gibiydiler. Ne var ki, kendileriyle çelişiyorlar ve aynı zamanda vurgulu biçimde enternasyonalistler olarak konuşuyorlar. Moskova'nın büyük Rus kibirine karşı komünizmin uluslararası vicdanına başvurmaları gerektiğini; dünya içindeki pozisyonlarını ancak Asya, Afrika ve Latin Amerika'nın ayaklanan halkları ile dayanışma kurarak güçlendirebileceklerini biliyorlar. Fakat Maoizm'deki çelişen ideolojik unsurlar arasındaki, sonucunu tahmin etmenin hâlâ imkânsız olduğu sancılı halat çekme oyununu inkâr etmeye gerek yok. Kruşçev'in dış politika sicili en çarpıcı başarılarla dolu olsa bile (durum asla böyle değildir) yaptığı bu Herostratusvari* iş, bu dış politikayı sonsuza kadar tahrip etmeye yeterli olacaktır.

Rus-Çin anlaşmazlığı Sovyet blokunda ve uluslararası komünizmde gizli ya da açık faaliyet halinde olan bütün merkezkaç güçlere yeni bir hız kazandırdı. Maoistler bunun için Kruşçev'in Stalinsizleştirmesini suçladılar. Yapılan işin sosyalist kampın birleştirici unsuru olan moral otoriteyi ortadan kaldırdığını

---

* Herostratus antik çağda Efes'teki Diana tapınağını ünlü olmak için yakmıştır -ÇN.

söylüyorlardı. Aslında Stalinsizleştirme bu merkezkaç güçlerin serbest kalmasına ancak yardım edebildi; onların varoluşuna yol açmadı. Stalinizm buna çok dikkat etmişti. Sovyet yörüngesi içindeki büyük küçük her ulusu inciten bürokratik küstahlığı ile Stalinizm'in müthiş bir milliyetçi duygular patlamasını hazırladığını çok sık tekrarlamaya gerek yok. 1953'-ten sonra Sovyetler Birliği içinde sıkışıp kalan gerilimler artık kapalı tutulamazken, «sosyalist kamp» içindeki zorlamalar ve gerilimler de daha fazla bastırılamazdı. Bunlar bir çıkış bulmak zorundaydılar. Birikmiş ulusal dertlerin ve hoşnutsuzlukların giderilmeleri ya da bunlara çare bulunabilmesi için açıkça dile getirilmeleri gerekliydi. Ve daha da gerekli olan, şimdi Moskova'yı yönetenlerin Büyük Rus şövenizmi ve kabalığının her türlü belirtisinden arınmaları ya da arınmış görünmeleri idi. Ancak o zaman SSCB öteki halkların güvenini kazanabilir ya da yeniden sağlayabilirdi; ve ancak o zaman merkezkaç güçler parçalayıcı rol oynayacakları yerde yeni bir dengeye ve Sovyet blokunun birarada olmasına katkıda bulunacak şekilde serbest kalabilirlerdi. SSCB ve müttefiklerinin bu kadar zor bir tarihsel geçişle başa çıkabilmeleri için az değil daha çok Stalinsizleştirme, bir başka tür Stalinsizleştirme gerekli idi. Kruşçev dertlerin açığa çıkmasına izin verdi, fakat bu durum dertleri azaltacak yerde arttırdı. Güçlü merkezkaç güçlerin serbest kalması sağlandı, fakat bu durum merkezkaç güçleri en şiddetli yıkıcılığa doğru itti. Çin'e vurulan darbeyi Doğu Avrupa'da yeni milliyetçi hoşnutsuzlukların ve «uluslararası komünizm»in dağılmasının izlemesi bu yüzdendir.

V

SSCB'nin yüz yüze bulunduğu pek çok iç ve dış sorunun anahtarı hâkim gurup ile emekçi kitleler

arasındaki ilişkide yatar. Kruşçev'in devrilmesiyle birlikte, tek liderin bürokrasiyi tiranca yönettiği, bürokrasinin de emekçi sınıfları terörize ettiği sistem ikinci kez dağıldı. Hâkim gurup Kruşjev'in sırtına binmesine izin vermedi - onu eğerlemeyi ve gemlemeyi başaramadan Kruşçev'i devirdi. Bürokrasi için bu kendi politik kaderini tayin etmek gibi bir şeydi; böylelikle, bundan sonra kendi kollektif çıkar ve isteklerini yerine getirmek durumunda olduğunu ilan etti. Stalin'in yönetimi altında bürokrasi sadece, politik kimlikten yoksun bir pretoryan muhafızdı*. Şimdi bu pretoryan muhafız, kendi rolünün önceliklerine ve bilincine kıskançlıkla bağlı, kendi liderlerine yetki vermeye hazır, fakat onlar için feragat etmeye isteksiz bir hâkim tabaka haline geldi.

Sovyet hâkim gurubu sadece kendi kullanımı için kendi «iç demokrasi»sini kurdu. Demokratik hakları işçilere ve köylülere, bürokrasinin daha alt saflarına ve entelijansiyaya yaymamak konusunda dikkatlidir. Böyle bir tavrın çelişkili olacağı açıktır. Hâkim gurup tek bir liderin despotluğundan «kurtuluş»unu ulusun yeni kültürel düzeyine, özgüvenine, daha akılcı ve ve modern bir yönetim sistemi ihtiyacına borçlu. Fakat kişisel bir yönetimin yeniden kurulmasını neredeyse imkânsız hale getiren bu faktörler bir oligarşinin yönetimine karşı da etkili idi. Diktatör'ün despotik paternalizmi ortadan kaldırılmış olsa da emekçi kitleler bürokratik vesayetin «kollektif» bir biçimi ile de kendilerini bağdaştıramıyorlar. Bu vesayete karşı açıktan ve ulusal çapta mücadele edemiyorlarsa da, onu sessizce engelliyorlar ve onu daha etkisiz hale getirmek için sayısız yol buluyorlar.

Aşağıdan gelen dağınık ve eklemlenmemiş, ancak yaygın baskı Sovyet politikasında belirleyici faktördür. Hiyerarşi ister istemez yeni kazandığı özgür-

---

* Eski Roma imparatorlarının ya da askeri komutanlarının özel muhafızları -ÇN.

lüğü diğerleriyle paylaşmak ve bu özgürlüğün kendi özel alanında kalması halinde artık devleti ve ulusal ekonomiyi tehdit etmediğini kanıtlamak zorunda. Yeni parti programında Kruşçev SSCB'nin artık bir proletarya diktatörlüğü altında yönetilmediğini, çünkü Sovyet devletinin şimdi «bütün halka ait» olduğunu ilan etti. Maoistler buna, Kruşçevizm'in proletarya diktatörlüğünü «tasfiye ederek» devlet üzerine Marksist öğretiyi kaldırdığı ve Sovyet hâkim gurubunun «burjuva dejenerasyonu»nun, hattâ SSCB'de bir kapitalist restorasyon tehlikesinin açığa çıktığı karşılığını verdiler. Marksist bakış açısından, Sovyet devletinin «bütün halka ait» olması fikri, kuşkusuz, Marx'ın *Gotha Programı'nın Eleştirisi*'nde çürüttüğü Lasalci *Volkstaat* (halk devleti) kavramı kadar aykırıdır. Marx'ın şemasında proletarya diktatörlüğü «sönümlenecek», sınıfsız ve devletsiz bir topluma yol açacaktı. Fakat Kruşçevci «tez» (tam da Maoizm'in bazı kriterleri gibi) Marksist teori ile pek ilgili değildir. Teorik özünden çok, aktardığı ve telkin ettiği şey bakımından önemli idi (ve hâlâ da öyledir). Zihninde proletarya diktatörlüğü ile Stalinizm'in birleştiği bir halka hitap ediyordu; ve halk için proletarya diktatörlüğünün sonunu vurgulayan bu slogan bir söz ve bir taahhüt belgesi idi - Stalinist yönetme yöntemlerine bir daha dönülmeyeceğine dair bir söz ve halkın özlemini çekmekte olduğu insan haklarına geniş çapta uyulacağı vaadi.

Denetlenmeyen hükümetin (silâhlanma harcamaları bir yana) Sovyet ekonomisinin dengeli büyümesine ve toplumun daha sağlıklı gelişmesine en büyük engeli oluşturduğunu söyledik. Yönetimde yeni düzenlemelerin, yeni planlama araç ve yöntemlerinin hiç biri serbest eleştiri ve toplumsal denetimin yerini tutamaz. Bugün insan hakları SSCB için her zamanki gibi saf anlamda bir politika meselesi değildir - bu haklar modern ve kamu mülkiyetli bir ekonominin rasyonel planlama ve yönetiminin zorunlu

unsurlarıdır. Emekçiler, üretici ya da tüketici olarak kendi seçeneklerini serbestçe gerçekleştiremedikleri ve ifade edemedikleri sürece ekonomi kendi insanî unsurlarına yabancılaşır, bürokratik fantezilere ve çürümeye av olur. Kruşçev bu sorundan kaytardı; fakat onun düşüşünden bu yana tanıtımı yapılan çeşitli projeler, örneğin Liberman projesi, bu meseleyi kavramakta başarısız. Bu projeler, yeni muhasebe yöntemleri, sabit sermayeye değişik amortisman oranları, tüketici malları arzının talebe uydurulmasını ve başka idarî düzenlemeleri öneriyor. Bu önerilerin yararı ve yararsızlığı ne olursa olsun, ekonominin tek hâkimi olmak için bürokrasinin baskı altında tuttuğu üretici duyarlığının toplam ulusal verimliliğe yapabileceği katkının bir bölümünü bile sağlayamaz. Böyle bir duyarlık muazzam yaratıcı enerjileri harekete geçirir. Bu sanayinin ikinci kez ulusallaştırılması, şimdiye kadar geçerli olan resmî uygulamadan ayrı olarak gerçek bir ulusallaştırma gibi bir şeye varır. Ancak ekonomiyi bizzat denetleyen devlet toplum tarafından denetlendiği zaman sosyalizm işlevini yerine getirmeye başlar. Kruşçev rejiminin ekonomik yapıdaki hatalara ve oransızlıklara çare bulmakta gösterdiği yeteneksizlik devlet ile toplum arasındaki sürekli derinleşen kopmayı yansıtıyordu.

Sorumsuz hükümet aynı zamanda Sovyet dışişlerindeki karışıklığın ve Çin'le feci şekilde şiddetlenen anlaşmazlığın en büyük kaynağı oldu. Dışişlerinin bu durumundan Komünist Partileri'nin Sağ, Sol ve Merkez olarak bölünmesinin ve politik farklılaşmanın sorumlu tutulamayacağı açıktır. Tam aksine, ideolojik monolitin dağılmasından kaynaklanan bu bölünme potansiyel olarak en ilerici gelişmedir. Çeşitli düşünce okullarının oluşması canlı bir tarihsel süreçte var olan gerçek çelişmeleri ve canlı bir hareketin yüz yüze geldiği gerçek iklimleri yansıtıyor. Trajedi, çeşitli «komünist» bürokrasilerin -öncelikle Sovyet, ama aynı zamanda Çin bürokrasisi- öncelikle

ayrılıkları bastırmak, böylece onları alınan önlemlerin gerisinde, olduklarından daha büyük göstermek ve çarpıtmak için yaptıklarını ve yapmakta olduklarını kapsar. Bürokrasinin çıkarları tanımlandığı kadarıyla ulusal ve düşünceleri daima «kendi» ulusdevletlerinin sınırları içinde geçerli iken, bu bürokrasiler karşıt fikirlerin çatışmasını ve özellikle de bu çatışmanın uluslararası dialektiğini bir milliyetçi özlemler ve duygular çatışmasına doğru saptırdılar ve tahrif ettiler. Böylece başlangıçta Lenin'in emperyalizm anlayışının geçerliliği ve eskimişliği ve nükleer savaş tehdidi altında komünizmin strateji ve taktikleri üzerinde merkezlenen bir anlaşmazlık, toprak talepleri ve sınırlar konusunda bir çatışmaya, ırkçılara ve emperyalistlere lâyık eski tip ulusal gururun ve önyargıların kaba biçimde sergilenmesine dönüşerek yozlaştı. Moskova ve Pekin akılcı davranabilseler ve bu aşırılıkları (Moskova ile Belgrad'ın karşılıklı çamur atmalara son vermeleri gibi) durdursalar bile, böylesine aptalca ve sakınmadan yapılan gerici propaganda ardında mutlaka dev bir moral bozukluğunu sürükleyecektir.

Eğer Moskova ve Pekin'deki liderler bir Sovyetler kongresinde veya bir başka temsili organda yapmakta olduklarının sebebini açıklamak zorunda olsalardı Rus-Çin anlaşmazlığı böylesine grotesk biçimlere bürünür müydü? Eğer Rus komünistleri korkmadan ve tercihte bulunmadan Mao'nun veya bir başkasının fikirlerine Kruşçev'inkilerden daha fazla sempati duyduklarını açıktan söyleyebilselerdi? Ve aynı şekilde Çinliler Kutsal Kâhin'lerinin açıklamalarını saçma bularak reddetmekte özgür olsalardı?

Bu sorular yanıtlarını da beraberinde getiriyor. Kitlelerin bilinç durumunu idealize etmeye gerek yoktur. Ekim devriminden yaklaşık yarım yüzyıl sonra bazı Sovyet işçileri, köylüleri ve entellektüelleri hâlâ öldürücü bir şovenizm, hattâ ırkçılıkla enfekte olmuş durumdadırlar; aynısı kuşkusuz Sovyet blokundaki

diğer ülkeler için de geçerlidir. İster Stalin'in ister Kruşçev'in yönetimi altında olsun, hâkim guruplar kendi amaçları uğruna milliyetçi önyargılara veya heyecanlara göz yummaya veya bunları kışkırtmaya bütünüyle hazırdılar; ve böylece kitlelerin düşüncesi saptırılırken kendileri sahip oldukları kin ve kuşkuları pazarlamak zorunda olduklarını hissettiler. Bu, batılı sosyal demokratik deneyimin aşina olduğu, liderlerin gerici eğilimi ile geri kalanın gerici duyguları arasındaki karşılıklı etkilenme gibidir. Ancak, Lenin'in sık sık altını çizdiği gibi, sıradan işçi ve köylülerin cahil ve düşüncesiz şovenizmi ile yönetenlerin sinsi, hesapçı ve iflâh olmaz kibirliliği arasında fark vardır (ezilenlerin milliyetçi duyguları ile ezenlerinki arasında bulunan daha da derin farklılık gibi). Halkın ve entelijansiyanın bilinç derinliklerinde, biri enternasyonalizme, diğeri milliyetçiliğe eğilimli iki büyük düşünce akımı vardır. Aslında Sovyet toplumunun her düzeyinde bu iki eğilim birbiriyle mücadele halindedir. Bunlar arasında açık bir çatışma neredeyse kesin olarak gerici unsurları zayıflatır ve ilerici olanları güçlendirir. Bürokrasi üzerinde toplumsal denetim bürokrasinin milliyetçi entrikalar peşinde koşmasını ve öteki «işçi devletleri»ne karşı politik güç oyunlarına girişmesini en azından çok zorlaştırır. Uygun biçimde bilgilendirilmiş Sovyet kamuoyunun Çin'in hayatî çıkarlarına yöneltilen, Sovyet uzmanlarının geri çağırılması gibi amansız bir saldırıyı onaylayacağını düşünmek zordur. Bizzat Çinliler yapılan saldırının büyüklüğünü açıklamaya başlayana kadar Kruşçev'in -bu konuda Stalin'in izleyicisi idi- bu hareketi yaklaşık dört yıl boyunca Sovyet halkından ve dünyadan gizlemesi sebepsiz değildi.

Gizliliğe son verilmesi, açık tartışma ve halen görevde bulunanların açıktan eleştirilmesi, eğer Kruşçevizm'in bıraktığı ölü dokudan kurtulacaklarsa, gerek SSCB gerekse onun bütün müttefikleri için elzemdir.

Ne yazık ki Kruşçev'in ardılları, kendisi gibi, Sta-

lin sonrası dönemde reformdan geçmiş olsalar da Stalinizm altında biçimlenmiş liderler nesline mensuplar. Farklı türden liderler ancak daha genç ve daha uygar bir kuşaktan gelebilirler; fakat şimdi ileri atılmaları için ne zaman ne de fırsat var. Bu arada Kruşçev'in ardılları açıktan Stalinsizleştirme işini sürdürmeye, üstü kapalı biçimde de «Kruşçev kültü»nden kurtulmaya karar verdiler. Bu sözü yerine getirmek kendi çıkarlarınadır; fakat aynı anda hem Stalinizm hem de Kruşçevizm ile uğraşırlarken, davranışları belirsizliklerden oluşan bir bileşim gibidir.

Bu belirsizler nasıl da birikti! Stalin barbarlığı Rusya'dan kovmak için barbarca yöntemler kullandı; Kruşçev Stalinist tarzda Stalinizm'i yıkıyordu; şimdi ise Brejnev, Kosiygin ve ortakları Kruşçev'in şaşırtıcı bilânçosu ile az çok Kruşçevci bir tarzda uğraşmaya çalışıyorlar. Birbirini izleyen bu rejimlerin her biri savaştığı kötülüğü Rus hayatından attı; ancak bu işte kullanılan araçların yapısından ötürü defedilen kötülüklerin çoğu sürünerek geri geldi. En eski Rus barbarlığının dev unsurları Stalin döneminin sonunda hâlâ SSCB'de varlıklarını sürdürüyorlardı. Stalin'in mumyası Anıtkabir'den alındıktan sonra bile Stalinizm'in büyük bir kalmtısı Kruşçevizm'in içinde gömülü kalmaya devam etti. Ve şimdi, Kruşçev'in ayrılmasından sonra Sovyet sahnesi Kruşçevizm'in enkazı yüzünden karmakarışık durumda. Ne var ki, tarih bir kısır döngü içinde hareket etmiyor. Eski ba-r barlıktan ve Stalinizm'den geri kalanlar ulusal ve uluslararası gelişmelerin gereklerine uyması için dereceli olarak sulandırıldı. Kruscevizm'in geriletici unsurları belki şimdi aynı şekilde gideriliyor. Ve belirsizlikler birbirini izlerken, gülünç biçimde birbirini taklit de ediyorlar: eğer Kruşcevizm sadece iki dönem arasındaki boşluğu doldurduysa, Brejnev ve Kosiygin rejimi onun renksiz son döneminden başka bir şey olmayabilir. Rus devriminde yeni bir dönemin açılması -sadece Rus devriminde de değil-, kuşkuya yer bırakmayacak şekilde açılması, uzun süreli gecikmiştir.

KRUŞÇEV'İN DÜŞÜŞÜ

15 Ekim 1964'te *Tass*, «ilerlemiş yaşı ve sağlık durumunun kötüleşmesi nedeniyle» Kruşçev'in Parti Birinci Sekreterliği ve Bakanlar Konseyi Başkanlığı görevlerinden alınmış olduğunu duyurdu. Birinci Sekreterlik'e Leonid Brejnev ve Başbakanlığa Aleksey Kosiygin getirildi. 17 Ekim'de *Pravda*'da isim verilmeksizin Kruşçev'e yöneltilen suçlamayı ortaya koyan bir makale yayımlandı. Makale, kişi kültünü ve «komünist inşadaki subjektivizm ve tıkanma»yı suçluyordu; aynı zamanda «kuşbeyinli planlama, ham sonuçlar, aceleci kararlar, gerçekten kopuk eylemler, safsata ve komutacılık» dediği şeylere saldırıyordu. Bunlar açıkça Kruşçev'in izlediği politikalara uygun düşen sınıflamalardı.

Yeni liderler Çin-Sovyet kopukluğunu giderme girişiminde bulundular. Kruşçev'in devrilmesi ilk Çin atom bombasının patlatılması ile aynı zamana denk geldi ve Kasım'da Çu En-lay, Çin'in nükleer atılımıyla daha da güçlenen bir pazarlık konumuyla, görüşmelerde bulunmak üzere Moskova'ya geldi. Fakat partiler arası polemiklerde geçici bir duraklama olduysa da uzun sürmedi: Ruslar Mart 1965'te bir uluslararası komünist konferans topladıkları sırada Çinliler «Kruşçevizm»e ve «illegal ve hizipçi» Moskova toplantısına karşı açıktan saldırıya geçtiler. Şubat'ta Kosiygin Uzakdoğu'ya bir seyahat yaptı, Hanoy ve Pyongyang'm yanısıra Pekin'i de ziyaret etti; fakat Vietnam savaşı nedeniyle artan uluslararası dayanışma ihtiya-

cına rağmen Çinliler'le anlaşmaya varamadı. Kosiygin'in Hanoy'u ziyareti sırasında Amerikalılar Kuzey Vietnam'ın sürekli bombalanmasına başladılar; ve Kruşçev sonrası dönemin hemen başında uluslararası ilgi odağı Vietnam'a kaydı, 1950'lerde ve 1960'ların başında dünyanın ilgisini çeken Avrupa sorunlarından -Silâhsızlanma, Almanya'nın yeniden birleşmesi, Berlin sorunu- uzaklaştı.

1. Kruşçev Aradöneminin Sonu

Nikita Kruşçev'in devrilmesi ve neredeyse aynı zamanda ilk Çin atom bombasının patlatılması Mao Zedung ve Komünist Çin için büyük zaferlerdir. Kruşçev, mecazen söylenirse, Çin bombasının ilk kurbanıdır. Sağlık nedenleriyle istifa etmesi şöyle dursun, Kruşçev, Haziran'dan beri Kremlin'de dikkatle ve tam bir gizlilikle hazırlanmış bir saray darbesi veya bir *coup d'ètat* ile devrilmiştir. Hareketi başlatanlar Moskova ile Pekin arasındaki kopukluğu onarma konusunda büyük bir endişe duyuyorlardı. Belki, yakında bir nükleer patlama olacağını haber almışlardı ve bu önbilgi daha çabuk hareket etmelerine yol açtı.

Coup (darbe) tarzı yeterince açıktır. Geçen yaz Moskova'da bir dizi anlaşılmaz gelişme oldu. Şimdi bunların hepsi doğrudan Kruşçev'in devrileceğini belirten hareketler olarak görülebilir. Devlet Başkanı ünvanını taşıyan Yüksek Sovyet Prezidyumu Başkanı Leonid Brejnev Temmuz'da birdenbire görevinden istifa etti ve Kruşçev'in başyardımcısı olarak hizmet edeceği Parti Sekreterliği'ne katıldı. Mikoyan Devlet Başkanı oldu. Bu düzenleme sayesinde komplocular belirleyici önemde iki stratejik konumu ele geçirdiler. Brejnev bir eliyle parti makinesinin dümenini kavrarken, üstünlüğünü diğerlerine kabul ettirmeye hazırlanıyordu. Mikoyan'ın rolü önemliydi. Doğru,

Sovyet Devlet Başkanlığı görevi normal olarak çok önemli değildir; fakat bir liderlik krizi durumunda bu görev kısa süre içinde belirleyici hale gelir. Stalin'in ölümünden sonra Başkanlık makamında yapılan değişiklik, Şvernik'in yerine Mareşal Voroşilov'un geçmesi bir dizi önemli yer değiştirmelere yol açtı. Önemli değişiklik bu kez Kruşçev hâlâ iktidar koltuğundayken oluyordu. Görünüşe bakılırsa Kruşçev Temmuz atamalarında kendisine yönelik bir tehlike hissetmedi. Mikoyan ve Brejnev kendisine yakındılar, hattâ iyi dosttular ya da öyle sanıyordu. Brejnev'i sürekli terfi ettirmiş, son kez Brejnev'in rakibi, neo-Stalinist ve Çin yanlısı tavırları yüzünden birkaç yıl önce Prezidyum'dan azledilen Frol Kozlov'un üstüne çıkarmıştı. Mikoyan'a gelince, yakın zamana kadar Kruşçev'in koruyucu meleği, adeta Kruşçev rejiminin arkasındaki beyin durumunda idi.

Kruşçev'in görevden «çekilmesi», söylenene bakılırsa, 14 Ekim'de Moskova'da yapılan bir Merkez Komite toplantısında gerçekleşti. İşin garibi, gündemde böyle bir toplantı yoktu. Komite resmî olarak Kasım'm ortasında bir celse için toplandı. Bu celsede Kruşçev çiftçiliğin durumu hakkında rapor sunacak ve «yeni ve hayatî reformlar» önerecekti. Konuşmasını hazırlamak için Karadeniz kıyısındaki Soci'ye çekildiği sanılıyordu. Kaçınılmaz olayın hemen öncesinde, Fransa Bilim Bakanı Gaston Palewski, Soci'de Kruşçev'e bir nezaket ziyaretinde bulundu. Enerji dolu Kruşçev, ziyaretçisine acele Moskova'ya gideceğini, *Voskhod* uzay gemisi mürettebatı şerefine bir resepsiyon verileceğini, orada evsahipliği yapmak zorunda olduğunu söyledi. Merkez Komite'nin yaklaşan oturumu hakkında hiç bir ipucu vermedi. Bu oturumda *Voskhod* mürettebatına evsahipliği yapmaktan menedilecekti. Görünüşte, kötü şeyler olacağının farkında değildi. Ancak Soci'de Mikoyan ile birlikteydi. Kruşçev'in dikkatini dağıtmak için mi oraya gelmişti? Aynı gün Kruşçev hâlâ dünyanın çevresinde dönmekte olan

Voskhod astronotlarıyla radyo-telefon aracılığıyla konuşurken garip bir olay meydana geldi. Konuşmanın ortasında Kruşçev ansızın mikrofona şöyle bağırdı: «Yanımda yoldaş Mikoyan var. Sizinle konuşmamı önleyecek. Telefonu elimden çekiyor.» Aslında, *Voskhod* mürettebatına resmî kutlama mesajını sunan Mikoyan oldu. Bu arada mürettebat (*Pravda*'da yayımlanan mesaj metninden anlaşıldığı kadarıyla), Gagarin ve diğer kozmonotların hep yaptıkları gibi geleneksel tarzda saygı gösterisinde bulunmadılar. («Kozmik uzayı fethetmekte olduğumuz şu sırada size ve değerli liderimiz Yoldaş Nikita Sergeyeviç'e teşekkürler...» vb. gibi.) Soci'de bu komik olaylar olurken Moskova polisi, Kruşçev'in portrelerinin tören alaylarından, meydanlardan ve resmî binalardan toplanması emrini çoktan almıştı.

Merkez Komite ayın 14'ünde toplandığında Kruşçev'in kaderi belirlendi. Brejnev, Mikoyan, Kosiygin ve müttefikleri ona karşı, kendisinin ilk kez Şubat 1955'te Malenkov'a, daha sonra Haziran 1957'de Molotov, Kaganoviç ve Malenkov'a karşı kullandığı tekniği kullanmışlardı. Kruşçev'in yokluğundan ve gafletinden yararlanarak çoğunluğu, liderlikte bir değişikliği istemek için kendi sebepleri olan çeşitli guruplardan oluşan bir çoğunluğu, ona karşı harekete geçirmişlerdi. Bu sebepler nelerdi?

Kruşçev'in zamanını doldurduğu duygusu hâkim grup içinde hızla zemin kazanmış, daha da öteye geçmişti. Sabık Sovyet Başbakanı'nı Batı.daki bazı insanlara sevdiren nitelikler -tutarsızlığı, kabalığı, sorumsuzluğu ve ani davranışları- pek çok komünisti, eski Kruşçevistleri bile, gittikçe daha fazla endişelendiriyor ve öfkelendiriyordu. Mikoyan ve ortakları, iktidara çıkışında Kruşev'i desteklemişlerdi, çünkü Molotov ile Malenkov'un yolunu kesmek istiyorlardı. Ancak Kruşçev'i geçici bir önlem olarak görüyor ve onun bir otokrat hırsı geliştirmeyeceğine güveniyorlardı. Birinin söylediği gibi, «Nikita Sergeyeviç gibi bir soy-

tarı muhtemelen *Vozhd* (Lider) olma arzusu duyamaz,» diye düşünüyorlardı. Ne var ki, iktidar deneyimi ile birlikte Kruşçev'in iştahı kabardı; ve kendisi için bir «efsane» geliştirmeye başladı. Kendisinin iyiliğini isteyenler ve destekleyenler bile buna içerlediler. Onu kuşatan nepotizm (akraba kayırıcılığı) havası ile şok oldular - Kruşçev'in damadı Adzubey'in olağaüstü kariyerine, Papa ve Başkan Kennedy'e olağanüstü elçi olarak gönderilmesine, *Izvestiya*'nın editörlüğüne getirilmesine tanık oldular.

Eğitim görmüş ve incelmiş yeni elite mensup pek çok kişi başından beri Kruşçev'i arkaik bir *mujik* ve yarı cahil bir sonradan görme olarak değerlendirmişti. Bunlar daha değerli bir kişinin Rusya'yı dünyada temsil edip edemeyeceğini düşünüyorlardı. Ne var ki, entelijansiyanın gözünde Kruşçev'in hataları, rejimin «liberalleşmesi»nde oynadığı rol sayesinde kısmen hafifliyordu. Ancak bu konuda bile onu değişken ve güvenilmez buluyorlardı: bir an Stalinsizleştirici, genç şair ve yazarların patronu, edebi ve sanatsal özgürlüğün garantörü gibi davranıyor; bir sonraki an tekrar yarı-Stalinist ve gerçek bir ifade özgürlüğünün düşmanı olup çıkıyordu.

Son olarak, Kruşçev'in tarım alanında gerçekleştirdiği uygulamalar tam bir fiyasko olmuştu. Bunlar, uzman tavsiyesine rağmen ekime açılması ulusa çok pahalıya malolan bakir topraklarda feci bir erozyonla sonuçlandı. Bunu şiddetli kıtlıklar izledi; ve geçen yıl kent ve kasaba sokaklarında uzun ekmek kuyrukları vardı. Bu kadar hoşnutsuzluk ve düşkırıklığının orta yerinde şaşılacak şey, Kruşçev'in sonunda düşmesi değil, daha erken düşmemiş olmasıdır.

Ne var ki, bu krizde, önemli olmakla birlikte iç faktörler dış politikayı gölgeledi. Rus-Çin uyuşmazlığı Kruşçev'in bütün dış politika sicilini saldırıya açık bıraktı. Kuşkusuz Çinliler SSCB'de pek sevilmezler; pek çok Rus onların sertliğinden, doğmatizminden ve gururundan nefret eder. Fakat onlardan nefret eden-

ler bile, uzun vadede SSCB'nin Çinlilerle ittifakın avantajlarından vazgeçmesini kabul edemezlerdi. Örneğin, Stalin sonrası «barış içinde birarada yaşama»nın gerçek esinleyicilerinden biri olan ve Maoizm'i Kruşçev'den daha çok eleştiren Mikoyan, yabancı komünistlerle yakın zamanda yapılan çeşitli toplantılarda Çinlilere karşı mücadele ve polemiklerde Kruşçev'in uyguladığı «pervasız ve kaba» yöntemlerden duyduğu hoşnutsuzluğu açıkça göstermişti. Komünist bakışaçısından daha da kötüsü, Kruşçev'in bütün uluslararası komünist hareketi içine soktuğu karışıklıktır. Özellikle Kruşçev yüzünden çok az komünist lider, onun 15 Aralık'ta topladığı uluslararası konferansa katılma arzusu gösterdi. Moskova'ya tam itaat ve bağımlılık nasıl Stalin'in yönetimi altında komünist hareketin yasası idiyse, Moskova'ya karşı koymak ve genel isyan da Kruşçev yöntemi altında kural haline gelmiş gibiydi. Moskova'nın komünistler arasındaki prestijinin böyle sessizce sarsılmasının Kremlin'de büyük bir endişeye yol açtığı ve tepkiyi kışkırttığı düşünülebilir.

Kruşçev'e *coup de grâce* (indirilen öldürücü darbe) Ağustos ayında Kırım'da ölmeden önce ardında çok tartışmalı bir «miras» bırakan İtalyan komünist lideri Palmiro Togliatti tarafından başlatıldı. Togliatti, Kruşçev'i uluslararası komünist konferansı ertelemeye ve Çinlilere karşı polemikleri yumuşatmaya zorlamak için Rusya'ya gelmişti. Kruşçev onunla görüşmeyi reddetti. O zamana dek Kruşçev'in kararlı savunucusu, bu tanınmış ve kıdemli İtalyan komünist Sovyet Partisi bürolarının giriş salonlarında bekletilirken, Kruşçev çiftliklerde uzun bir tur atmak için Moskova'dan ayrıldı. Bu tur sırasında diğer şeylerin yanısıra İngiliz basın patronu Lord Thompson'u memnuniyetle ağırladı. Togliatti öfkeli idi; Moskova'daki sayısız hayranı da. Kruşçev'le bizzat görüşme fikrinden vazgeçerek, daha sonra vasiyeti haline gelecek muhtırayı yazdı. Burada Kruşçev'e samimiyet yok-

sunluğu, kararsız Stalinsizleştirmesi ve komünist hareket içinde özgür tartışmayı engellemesi yüzünden serzenişte bulunuyor, Kruşçev'in izlediği diplomasinin çoğunlukla başarısız olduğunu da çıtlatıyor, tekrar ortaya çıkan uluslararası gerilimin tehlikesinden «kötümserlikle» söz ediyordu. Bu gerilim tehlikesi karşısında Moskova, Pekin'le nihaî bir kopuş riskini göze almamalıydı. *Pravda* bu eleştirilerin tamamını bastı. Batı Avrupa'daki en büyük Komünist Parti'nin başkanlığından gelen, ılımlılığı ve anti-Maoizm'iyle tanınmış Togliatti'nin argümanları anti-Kruşçevci hiziplere tam vaktinde ulaşan bir yardımdı. Sanki Togliatti ölümünden sonra onlara Merkez Komite'de yeni bir çoğunluk oluşturmaları için yardım etti.

6 Ekim 1964

2. Kruşçev'in Düşüşünün Sonuçları

Kruşçev'in devrilmesinden tam bir ay sonra meslektaşları Parti hiyerarşisinin zirvesinde önemli değişiklikler yaparak *coup*'u (darbeyi) tamamladılar. Merkez Komite, Prezidyum'a yeni adamlar atadı: devlet güvenlikten sorumlu Parti sekreterlerinden Aleksander Şelepin, Ukrayna parti şefi Piyotr Şelest ve Moskova örgütü eski Parti sekreteri Piyotr Demişev (Prezidyum'un sadece «aday üye»sidir). Bizzat Merkez Komite içinde sekiz kadar «aday» tam üyeliğe terfi ettirildi. Öte yandan, bazı tanınmış isimler listeden çıkarıldı: «tutucular»ın ya da neo-Stalinistler'in lideri olarak ün kazanan Frol Kozlov sağlık nedenleri yüzünden Prezidyum'dan kayboldu. Parti'nin tarım branşının başı Vassili Poliyakov görevinden azledildi ve itibarını kaybetmiş liderin itibarını kaybetmiş damadı A. Adzubey Merkez Komite'den ihraç edildi.

Yeni atamalar kısmen azletme ve uzaklaştırmaların yol açtığı boşlukları doldurmak için, kısmen de

çeşitli gurup ve fraksiyonlar arasında yeni bir denge kurmak için tasarlanmıştır. Kuşkusuz, Kruşçevci, anti-Kruşçevci sorunu yoktur, çünkü şimdi, yakın zama kadar Kruşçevci olanlar dahil hepsi anti-Kruşçevcidir. Ne var ki, tutucular ile reformcular veya neo-Stalinistler ile «liberaller» arasındaki bölünmeler hâlâ geçerli. Bu farklılıklar aynı zamanda Çinlilere düşman olanlar ile onlarla uzlaşmaya istekli olanlar için de geçerlidir. Şimdilik hizipler ve guruplar arasında nazik bir denge var; ve hâkim çevrenin yenilenmesi ile birlikte belirsizlik artmıştır. Prezidyum.a ve Merkez Komite'ye yeni gelenlern çoğu kırklı yaşların ortasında, insanlar. Örneğin, Şelepin ve Demişev bu yaş gurubuna mensuplar. Merkez Komite'nin yeni üyeleri arasında otuz altı yaşında ordunun politik yönetiminin başında olan General Yepişev de var. Böylece, Brejnev Podgorniy ve Suslov'dan (bunlar, Kruşçev, Mikoyan ve Molotov'dan on-on beş yaş daha gençler) on-yirmi yaş daha genç liderler zirveye çıkmış oluyorlar. Onların yükselişi bu durumda değişim ve reform için uygun olmalı. Kuşkusuz bütün bu gençlerin ateşli Stalinsizleştiriciler olmaları gerekmiyor - bazıları tutucu ve disiplinci olabilir. Şelepin siyasî polis müfettişliği yapmıştı; fakat bu görevi yerine getirirken polisin yetkileri önemli ölçüde azaltıldı. Kesinlikle bu genç liderlerin hiç biri Stalin'in kitlesel sürgünlerdeki suç ortakları arasında değildi; ve hiç biri terfisini Stalinist teröre borçlu değil. Bu nedenle suçluluk duygusundan, korkudan, daha yaşlı liderlerin karakteristiği olan ve çoğu kez Stalinsizleştirme'yi engelleyen kendini temize çıkarma isteğinden arınmış olmaları gerekir.

Yeni gelenlerin politik karakterlerinin belli olması biraz zaman alacak. Bu arada Kruşçev'in devrilmesinde böylesine büyük bir rol oynayan Sayın Baylar, Brejnev, Suslov ve Podgorniy çok şaşırtıcı bir tarzda davranıyorlar. Kruşçev'in azledildiğini bildiren duyurudan bu yana onun hakkında halkın önün-

de hiçbir şey söylemediler - ne bir övgü ne de yergi sözcüğü. Adı basit biçimde siliniverdi. Kendisine sadece ima ve kinaye yoluyla saldırıldı. Yine de imalar oldukça belirgindi. Cu En-lay'ın Moskova'yı ziyareti ve Pekin'le görüşmelere yeniden başlanması, Kruşçev'in devrilmesine yol açan krizde Rus-Çin anlaşmazlığının en azından eşit derecede önem taşıdığını göstermiş olsa da, yapılan kinayeler esas olarak Kruşçev'in iç politikadaki başarısızlıkları ve hataları üzerineydi. Fakat Kruşçev'in ardıllar onun sadece içerdeki başarısızlıkları, özellikle de tarım politikasındaki fiyasko üzerinde durmayı uygun buluyorlar ve böyle yaparak ona yönelik eylemlerini Sovyet halkı nezdinde haklı çıkarmayı umuyorlar; ve aynı zamanda bu, Kruşçev krizinin esas olarak Sovyetler'in bir iç meselesi olduğu yanıtını vererek yabancı komünistlerin müdahalelerini önlemelerini sağlıyor.

Merkez Komite, bu kaygılar zihninde olduğu halde, son oturumunda Parti'nin reorganizasyonunu gündeminin en üstüne yerleştirdi. Bu reorganizasyon, Kruşçev'in iki yıl kadar önce gerçekleştirdiği bir reformu, Parti'nin iki ayrı sanayi ve tarım branşına bölünmesini, bozuyor. Bu iki branş şimdi birleştiriliyor. Hiyerarşinin her düzeyinde, yerel, bölgesel ve Cumhuriyet düzeyinde yeni Parti komiteleri Aralık'ta seçilecekler. Böylelikle Sovyet halkına, Kruşçev'in projesinin tarımdaki kronik krizle başa çıkmakta başarısızlığa uğradığı; ve ayrıca, örgütü iki ekonomik sektöre ayırarak Kruşçev'in Parti'nin politik ağırlığını azaltmaya ve böylece kendi kişisel iktidarını ve kendi kişi kültünü pekiştirmeye çalışmış olduğu, anlatılmış oluyor. Fakat bu bir kez daha şu soruyu ortaya çıkarıyor: bu suçlamalar neden açıkça yapılmıyor? Anlaşılan Kruşçev'in ardılları Parti'nin kirli çamaşırlarını herkesin içinde yıkamakta Stalin'in ardılları kadar duraksıyorlar. Onlar da, devrilen lideri suçlamada veya suçlama konularında ne kadar ileri gitmeleri gerektiği konusunda aynı fikirde değiller.

Bu arada Yirminci ve Yirmi İkinci Kongrelerde, Stalinsizleştirmenin en gösterişli eylemlerinden sorumlu olan bu kongrelerde, alman kararlara bağlı olduklarını ısrarla tekrarlıyorlar. Aslında, basına Stalinsizleştirme'nin ve «liberalleştirme»nin devamını vaat ediyorlar. Ancak bu vaatler bile ima ve kinaye yoluyla yapılıyor. Yakın zamana kadar, Yirminci ve Yirmi İkinci Kongreler'in «Leninist kollektif liderlik ve parti içi demokrasi ilkelerine bir dönüşü *gerçekleştirmiş*» olduğunu iddia eden Parti ideologları, şimdi bu kongrelerin gerçek reformun *başlangıcı* olduğunu, bu reformları *gerçekleştirmiş* olmadığını söylüyorlar. Kruşçev'in devrilmesinin bile parti içi demokrasinin canlandırılmasında sadece «bir ileri adım» sağladığı, süreci tamamlamadığı söyleniyor. Böylece Stalinsizleştirme'nin (ve Kruşçevsizleştirme'nin) daha ileri aşamalarının da olacağı ima ediliyor. Kuşkusuz bu, yeni «liberal» reformların yapılması için halktan gelen baskının artmasına yanıt olarak yapılıyor.

Ne var ki, iç durumun mantığı daha ileri düzeyde Stalinsizleştirme'yi ve liberalleştirmeyi gerektiriyorsa, Moskova'nın Çin'le en azından kısmi bir anlaşmaya varmak için gösterdiği belirgin arzu da, bu eğilime karşı işliyor. Çinliler Stalin kültüne bağlılıklarını ilan etmeye ve buna karşı çıkan «revizyonistler»i lânetlemeye devam ediyorlar. Bu, şimdiki Rus-Çin görüşmelerindeki tıkanıklıklardan biridir. Ruslar barış içinde birarada yaşama politikasının doğruluğunu tekrar teyit ediyorlar. Başkan Johnson'ın etkileyici seçim zaferine bunun kanıtı ve doğrulanması olarak işaret ediyorlar; oysa Çinliler, «Johnson ile Goldwater arasında hiçbir fark olmadığı»nı söylüyorlar. Ruslar, Çinliler için kabul edilmez olmaya devam eden Nükleer Deney Yasağı'na hâlâ uyuyorlar. Bütün Rus deklerasyonlarının tonu hâlâ «ılımlı» ve «sağcı» - aslında bu Kruşçevsiz Kruşçevizm gibi bir şeye varıyor. Oysa Çin propagandası «solcu» ve «aşırı radikal» olmaya devam ediyor. Komünizmin çeşitli dü-

şünce okulları, «üç akım»*, Kruşçev ile birlikte kaybolmadı, kaybolacağa da benzemiyor.

Rus-Çin görüşmeleri devam ederken her iki tarafın propagandistleri ateş-kes sağlamaya çalışıyorlar. İki tarafta da formüller ve sloganlar değişmedi, ancak bazı vurgu değişiklikleri oldu. Hem Ruslar hem de Çinliler 1960'da Moskova'da toplanan uluslararası komünistler konferansında kabul edilen uzlaşma formüllerine geri dönüp dönemeyeceklerini ya da yeni, doyurucu bir versiyon içinde bu formülleri yeniden oluşturup oluşturamayacaklarını bulmaya çalışıyorlar. 1960 uzlaşması, Kruşçev, Tito ve diğer Komünist Partiler'deki sağ-kanat unsurlar ile ittifak kurduğunda (Çinlilere karşı) bozulmuştu. Bu nedenle Mao ve yoldaşları Kruşçev'in ardıllarının Titoizm ve ona yakın komünist eğilimlere saldırıyı en azından yenilemelerini bekliyorlar.

Partilerin uğraştıkları bu politik sorunların ardında, iki büyük komünist gücün hükümetleri arasındaki ilişkilerde yer alan kriz bir hayalet gibi görünüyor. Rusya, Çin'e ekonomik yardıma yeniden başlayacak mı? Başlayacaksa, şartları ne olacak? Rusya nükleer bir güç olarak Çin'in üstünlüğünü kabul edecek ve bu konuda onu destekleyecek mi? Şimdilik kamuoyu önünde bu sorunların bir belirtisi bile yok; ve sessizlik bu zorlukların ne kadar büyük olduğunu ve eğer azaltabilirlerse bunları azaltmanın ne kadar uzun zaman alacağını gösteriyor. Muhtemelen Kruşçev'in ardılları Çin ile ilişkilerini yumuşatma niyetin-

---

* I. Deutscher, 1963'te *Les Temps Modernes* ve *New Left Review*'da yayınlanan bir yazısında, «Three Currents in Communism»de, sınırları belirsiz ve karşı akımlarla kesişmiş olmakla birlikte, çağdaş komünizmde şu üç akımın varlığından söz edilebileceğini öne sürer: solda Maoizm, merkezde Kruşçevizm ve Tito, Togliatti ve Sovyet bloku içinde onlarla benzer düşünenlerin oluşturdukları şekilsiz fakat etkili bir sağ akım -ÇN.

de oldukları hakkında yeterince kanıt verdiklerini hissediyorlar; şimdi Mao'dan bazı ideolojik tavizler bekliyorlar. Rusya ile uzlaşma lehinde konuşmaları için Çin'deki ılımlı unsurlara güvenebilirler. Bu umut kesinlikle temelsiz değil. Kruşçev döneminde Rusların Çin'e yönelik politikalarında tamamen aynı görüşte olmamaları gibi, Mao yönetimindeki Çinliler de Moskova'ya yönelik tavırlarında ayrılıyorlar; ve bu ayrılıklar Kruşçev'in devrilmesiyle birlikte hız kazanmış olmalı. Liu Şao-çi «Kruşçevsiz Kruşçevizm»e karşı savaşı amansızlıkla sonuca doğru zorlarken Cu En-lay her ihtimale karşı Moskova ile uzlaşma taraftarı olanlar adına konuşuyor. Böylece Moskova ile Pekin arasında geçici ateş-kes sürerken hizipler arasındaki mücadele her iki başkentte ve aslında bütün komünist hareket içinde yeni bir keskinlik kazanıyor.

17 Kasım 1964

KRUŞÇEV SONRASI RUSYA'NIN POLİTİKALARI

Artık beşinci ayına giren Kruşçev sonrası rejimin en karakteristik özelliği liderlerinin ortalıkta fazla görünmeyişleri ve suskunluklarıdır. Bireysel şöhret edinmeye çalışmayacakları, Prezidyum'da birbirinin üstünde yer almayacakları ve kişisel üstünlük kurmayacakları konusunda yemin etmiş gibiler. Kruşçev'in aşırı gevezeliğinden sonra, bir kez daha sükûtun altın olduğu düşünülüyor ve ancak kaçınılmaz politik zorunluluk bir liderin bunu gümüş değerindeki halk içinde söz etmeyle değiştirmesini sağlıyor. Bu arada Asya'da kopan fırtına yeni Başbakan Kosiygin'in Uzak Doğu seyahati sırasında ilk önemli politik demeçlerini vermesine yol açtı. Ülke içinde sadece bir kez herkesin içinde, Aralık'taki Yüksek Sovyet toplantısında konuştu. Fakat bunu da Başbakan'dan çok baş ekonomi planlamacısı olarak yaptı ve Sovyet ekonomik durumu hakkında neredeyse hiç politik olmayan bir yıllık olağan rapor sundu. Parti'nin yeni Birinci Sekreteri Brejnev şimdiye kadar ağzını hiç açmadı. Bu görevi neden ve nasıl aldığını, kendisinin ve öncekilerin politikaları arasında, eğer varsa, ne tür farklılıklar olduğunu kamuoyuna açıklamak için bir ipucu bile vermedi. Bu gizlilikte Stalinizm havasından daha fazlası var. Belki Stalin bile böyle koşullarda daha az suskun olurdu. Bu kalın nezaket perdesinin ardında neler oluyor?

Kruşçev'in ardılları hâlâ devraldıkları mirası de-

ğerlendiriyor ve bunun ne kadarını koruyabileceklerini, ne kadarından vazgeçmeleri gerektiğini bulmaya çalışıyorlar. Aynı zamanda iktidar manivelalarını ve araçlarını ayarlıyor, yeniden paylaştırıyor ve gereken onarımı yapıyorlar. Stalin'den bu yana ikinci kez Parti ve Devlet yetkilerini bir ölçüde ayırma girişiminde bulunuluyor - önceki girişim 1953'te, Malenkov Başbakan, Kruşçev Birinci Sekreter olduğunda yapılmıştı. Pek çok Sovyet yurttaşı bunun göreli bir ikili iktidarla sonuçlanacağını umuyor; bazıları bunda gerçek anlamda insan haklarının önkoşulunu görüyorlar. Bu fikrin Stalin otokrasisinin ilk günlerine giden uzun bir tarihi var. «Sağ Muhalefet»in büyük teorisyeni Buharin o zamanlar şu sonuca varmıştı: «Hükümet sistemimizdeki bütün kötülüklerin kökeni Parti ile Devlet'in böylesine tam olarak kaynaşmış olmasıdır.» Yaklaşık kırk yıl sonra insanların bu sonuca tamamen kendiliğinden varmaları ve hâlâ «bütün kötülüklerin kökeni»ni burada bulmaya çalışmaları dikkat çekicidir. Ancak, Parti'nin ve Devlet'in yetkileri ayrılırken, her biri, Parti ve Devlet, Kruşçev'in bölen ve desantralize eden kararnamelerinden bazılarının yarattığı etkilerin üstesinden gelmek için, yeniden düzenleniyor ve yeniden bütünleştiriliyor.

Gerçek iktidar yine partide kalıyor. Birinci Sekreter yine Başbakan'dan daha fazla ağırlığa sahip. Ancak, korkularının ve iktidar kıskançlıklarının şiddetinden ötürü meslektaşları Brejnev'in *primus inter pares,* eşitler arasında birinci olarak bile öne çıkmasını engellemekteler. Şimdilik Prezidyum öncelik düzenini öyle bertaraf etti ki, üyelerden hiç birinin böyle bir öncelikten yararlanamaması gerekiyor. Bu koşullarda Kosiygin'in Hanoy, Pekin ve Pyongyang'da görünmesi ve konuşmaları sayesinde biraz önem kazanması Moskova'da hoş karşılanmayacaktır. Bu durumu dengelemek için Brejnev biraz öne çıkabilir. Söylenenlerden anlaşıldığı kadarıyla, «kollektif liderlik»in, iktidarın Kruşçev'in ardılları arasında bölün-

mesinin şimdilik yeterince gerçeklik taşıdığı açıktır. İç ve dış politika ile ilgili bütün önemli kararları Prezidyum alıyor. Sık toplanıyorlar, haftada bir ya da iki kez. Acil bir durum ya da şiddetli bir uluslararası krizde Prezidyum anında toplantıya çağırılabiliyor. Sert bir iç bölünme ile parçalanmadan süratle ve kararlılıkla hareket edebiliyor. Böyle bir bölünme durumunda geniş ve hantal Merkez Komite, Parti'nin yüksek otoritesi olarak kendi rolünü yerine getirir; o zaman karar oluşturma süreci karmaşık ve yavaş olur.

Kremlinolojistlerin sevdikleri oyuna katılmayı ve burada kişiler üzerinde tartışmayı ya da Podgorniy, Suslov veya Novikov'un şansları ve Brejnev veya Kosiygin'e yönelik tavırları üzerine spekülasyon yapmayı uygun bulmuyorum. Bu Kremlin yıldızlarının yörüngeleri son derece kaprisli ve anlaşılması zordur. Yakın zamana kadar Kruşçev'i devrilmez bir diktatör, Frol Kozlov'u da onun mirasçısı olarak görenlerin çıkarmaları gereken dersler de konu dışıdır. Prezidyumdakilerin bağlı oldukları çizgi çok daha sabit, önemli ve açıktır, çünkü ne Prezidyum ne de Merkez Komite bir boşluğun içinde hareket ediyorlar.

Merkez Komite içinde ve çevresinde, sürekli bir anlaşmazlık ve ortak eylem etkileşmesi içindeki çok sayıda seksiyon çıkarını temsil den güçlü lobiler ve baskı gurupları var. En güçlü lobilerin sözcüleri doğrudan Prezidyum'a girdiler. Çatışan guruplar olarak değilse de, uzmanlar ve danışmanlar olarak Prezidyum toplantılarında sıkı sıkı hazır bulunuyorlar.

Şimdi tahmini önem sırasına göre bu lobilerin ve baskı guruplarının listesini vermeye çalışacağım. En önde, nükleer bilimciler, nükleer tesislerin yöneticileri, askerî nükleer hizmetlerin başkanları ve dış uzay deneylerinden sorumlu olanlar geliyor. Öteki «konvansiyonel» baskı guruplarına kıyasla bunlar büyümekle birlikte küçük bir gurupturlar; ötekilerden daha genç, birbirine daha bağlı ve olağanüstü

özgüvene sahiptirler. Bir gurup olarak net ulusal gelirin yüzde on ile on beşini ya da bilimsel araştırmalara, nükleer silâhlanmaya ve uzay seferlerine yıllık olarak tahsis edilen 17 ile 25 milyar ruble arasında bir tahsisatı kullanırlar. Bu gurubun üyeleri doğmatik olmayan, Marksizm'i ulta-modern bilimsel bakışla birleştirmiş, Parti ve Devlet için ne kadar vazgeçilmez olduklarının bilincinde ve Parti şeflerinden hiç korkmayan kişilerdir. Örneğin, nükleer bilimcilerin sanatsal *avant-garde*'ın baş patronları oldukları Moskova'da herkesçe bilinen bir sırdır. Ortodoks olmayan sanatçıları kanatlarının altına almışlardır; soyut tablo ve heykel satın alırlar ve böylelikle sanatçıların İlyişevlere ve öteki sansürcülere karşı durmalarını sağlarlar.

İkinci olarak, ağır sanayi ve makine endüstrisinin baş planlamacıları ve menacerleri gelir. Bu alanlar hâlâ devletin en büyük ekonomik çıkarlarını temsil ederler. Ne var ki, bu lobinin gücü Moskova merkezindeki unsurlar ile çeşitli cumhuriyetler ve eyaletlerden menacer guruplar arasındaki antagonizm yüzünden zayıflamıştır. 1957-58'de Kruşçev bütün Sovyetler Birliği'ni kapsayan ekonomi bakanlıklarını dağıttığında merkezdeki menacerler çarpıcı bir yenilgiye uğradılar. Bu lobidekiler Merkezi Planlama Komisyonu, Ulusal Ekonomi Konseyleri ve nihayet bunlardan daha önemsiz olmayan Merkez Komite bağlantısıyla çalışırlar.

Üçüncüsü, Birleşik Sendikalar Konseyi içinde örgütlü sendika lobisi, sosyal politika ve ulusal ücret sistemi gibi konularla ilgilendiği ölçüde ekonomik planlamada önemli bir söz hakkına sahiptir. Sendika patronları işveren devletin karşısında işçilerin çıkarlarını temsil etmekle birlikte, yaklaşık 70 milyon işçi ve çalışandan oluşan üyelerinin taleplerini de, bir ölçüde, seslendirmek durumundadırlar. Bu lobinin nüfusu, son on yıl içinde, yüksek ve düşük ücretler ve maaşlar arasındaki geniş açıklığın daraltılmasından

ve sanayide çalışma saatlerinin kısaltılmasından sorumlu oldu.

Dördüncüsü, belediyeler lobisi, sendika lobisi ile kısmen örtüşür. Bu lobinin önemi, Stalin'in ölümünden bu yana, sadece on iki yıl içinde SSCB'nin kent nüfusunun yaklaşık 50 milyon -Büyük Britanya veya Fransa veya İtalya'nın toplam nüfusu kadar- artmış olmasından kaynaklanır. Konut talebi, aşırı ve konut yapımına tahsis edilen alandan kıyaslanamayacak kadar daha hızlı arttı; ve belediyeler ile sendikalar, özellikle son birkaç yıl içinde planda inşaat sektörüne ayrılan yer azaltıldığında bu talep doğrultusunda hâkim guruba baskı yapmak zorunda kaldılar.

Beşincisi, tarımsal çıkarlardır. Bunlar bir yandan, devlet mülkiyetindeki çiftliklerin, *sovhoz*'un iyi örgütlenmiş ve etkili şefleri, öte yandan kollektif çiftliklerin, *kolhoz*'ların ürkek ve yeterince temsilî olmayan sözcüleri tarafından temsil edilirler. Devlet çiftçiliği Kruşçev'in geniş bakir toprakların ekime açılması kararından kazançlı çıktı - bu topraklarda kurulan yeni çiftlikler devlet mülkiyetindedir. Bu deneyimin kısmî fiyaskoyla sonuçlanmasından bu yana *kolhoz* lobisi biraz zemin kazanmaya başladı ve Kruşçev'in ayrılmasından sonra da bir ölçüde güçlendi.

Konvansiyonel askerî birlik subaylarının bu liste içinde almaları gereken yer belirgin değildir. Bunların etkisi Stalin sonrası dönemde büyük iniş çıkışlar gösterdi. Subaylar iki kez büyük önem kazandılar: önce, 1953 yazında Beria'nın düşüşü sırasında; ve daha sonra Molotov ile Kaganoviç'in görevlerinden alınmalarında. İşte o sırada bir Sovyet Bonapart'ı hayaleti Sovyet sahnesinde dolaşıp durdu; fakat bu hayalet 1957 güzünde, Mareşal Jukov'un karanlıklara gömülmesiyle birlikte ortadan kayboldu. Subayların etkisinde, muhtemelen konvansiyonel güçlerin eski stratejik önemlerini kısmen kazanmaları ile bağlantılı olarak, yakın bir yükselişin belirtileri var. Ne var ki, çeşitli nedenlerle (nükleer hizmetlerin devam eden

önemi, son savaşın meşhur mareşallarının yaşlanmaları ve ayrılmaları gibi) bu lobinin 1953 ve 1957 arasında sahip olduğu gücü yeniden ele geçirmesi mümkün görünmüyor.

Pek çok akademik kurumun lider ve üyeleri ulusal ekonominin meseleleri üzerine yaptıkları araştırmaların uygunluğu sayesinde önem kazanırlar. Nükleer bilimcilerin ve önde giden menacerlerin bileşiminden oluşan bu lobi, otomasyon temposunun hızlandırılması, planlama tekniklerinin modernleştirilmesi, yaygın ve sistematik bilgisayar kullanımı vb. için baskı yapmaktadırlar.

Nihayet, gazeteci ve yazarların lobisi propaganda bakımından önemlidir. Parti liderleri onlardan gelecek baskıya karşı duyarlıdırlar, fakat aynı zamanda genç yazarlar arasında hoşnutsuzluğun yayılmasından korkarlar. (Hoşnutsuzluğun gücü kendini son olarak Moskova Yazarlar Birliği'nde gösterdi. Burada yapılan bir seçimde ezici bir çoğunluk resmi adayları reddetti ve Sendika Yönetimi'ne «inançsızlar»ı seçti.)

Bu lobilerin sınıflandırılması ve nitelendirilmesi şematik olacaktır; yaklaşık 230 milyon yurttaşın yaşadığı yarı-sosyalist bir ülkede aktif olan baskı ve karşı-baskıların doğrudan gerçeğini olduğu gibi yansıtamaz. Burada betimlenen ayırım çizgileri coğrafî bölgeler ve milliyetler arasındaki ayırımlar için de geçerlidir: Büyük Rus, Ukraynalı, Byelorus, Gürcü, Ermeni, Kazak, Özbek ve diğerleri. Bütün bunlar sonsuz bir karmaşıklık, çıkarlar ve arzular çeşitliliği oluşturur. Ve bu lobiler ve baskı grupları da toplumun derinliklerinden, işçi ve köylü kitlelerinden gelen baskı ve karşı-baskılara maruzdurlar.

Kruşçev'in devrilmesi, yönetiminin son yılında ona karşı oluşan lobilerin ve baskı guruplarının olağanüstü geniş cephesi tarafından gerçekleştirildi. Bu durumu yaratan başlıca iki kritik gelişme, tarımın feci durumu ile bunun sonucu olan besin maddesi kıtlığı ve komünist kamp üzerindeki Sovyet etkisinin

Rus-Çin anlaşmazlığı sırasında iyice zayıflaması idi. Krizdeki diğer faktör işçi sınıfı arasındaki yaygın ve patlayıcı hoşnutsuzluk, esas olarak Kruşçev'in dört ya da beş yıldır sanayiye üstü kapalı biçimde empoze etmiş olduğu dondurulmuş ücretlerin neden olduğu hoşnutsuzluk idi. Bu faktörün olanca etkisi SSCB'den gelen son bilgilerin ışığında apaçık ortaya çıkıyor. Neredeyse Trotskist olarak betimlenen bazı muhalif Sovyet çevrelerine göre Kruşçev'in düşüşü, Moskova'daki ZIS motor fabrikası işçilerinin grevinden ve Donetz Kömür Havzası'nı kaplayan pek çok kavgalı grevden hemen sonraya rastgeldi. Donetz Havzası'na hemen askeri birlikler gönderildi ve iki yüz kadar grevcinin öldüğü ya da yaralandığı kanlı çatışmalar oldu. Donetz Havzası'ndaki olaylarla ilgili haberlerin doğruluğuna kefil olamam, ancak Moskova'daki grevler hakkında verilen bilginin tamamen doğru olduğuna inanmak için nedenlerim var. Grevler ekonomikti ve göründüğü kadarıyla politik bir unsur taşımıyordu; ve bunlar sendika lobisi ile Kruşçev'i karşı karşıya getirdi ve onun devrilmesine yardımcı oldu.

Sovyet basını okurlarına bu olaylarla ilgili bir işaret vermezken, Kruşçev'in ardılları görevlerine ücretlerin dondurulmasını sessizce iptal ederek ve konut programında acil ve radikal bir genişleme için söz vererek başladılar. Sovyet politikasını biçimlendiren gerçek konular bunlardır. Bunlar, çoğu Batılı Sovyetologu büyüleyen, Sovyet hiyerarşisinin zirvesindeki kişisel rekabetlerden çok daha önemli ve çok daha dramatiktir. Bu temel konular kişisel rekabetlerin sonucunu bile tayin ederler, çünkü lobilerin ve baskı guruplarının Merkez Komite düzeyinde etkinliklerini nasıl, hangi yönde ve kimin lehine kullanacaklarını belirlerler. Bu olgu Kruşçev'in ardıllarının kurnaz tavırlarını ve sessizliklerini de açıklar: içinde bulundukları durum, konuşamayacakları ve riski göze alamayacakları kadar gergin ve tehlikelidir. Lobi-

ler Stalin ve Kruşçev döneminde olduklarından çok daha güçlü ve aktiftirler; ve entelijansiyanın, işçilerin ve köylülerin huzursuz havalarının onları nasıl etkileyecekleri bilinemez.

Ve, bütün bu uluslararası alârmların ve iç zorlukların orta yerinde büyük bir politik olay yaklaşıyor: bu yılın ikinci yarısmda toplanacak Yirmi Üçüncü Parti Kongresi. Kongre öncesinde bir politik tartışma görüntüsü olmalı; ve bu kez gerçekten tartışma olabilir. Kongre'de liderlerin, Merkez Komite'nin 1961'den bu yana sürdürdüğü çalışmalar hakkında rapor sunmaları, Kruşçev krizinin bazı nedenlerini açıklamaları, kendi tavırlarını ve politikalarını tanımlamaları, acilen ihtiyaç duydukları ve göze çarpacak kadar eksik olan prestij ve güveni kazanmaya çalışmaları bekleniyor. Kuşkusuz, tüzüğe göre dört yılda bir yapılan kongre daha ileriye ertelenebilir. Fakat bu durumda liderler görevden yıldıklarmı kabul etmiş olacaklardır; ve bunun kabul edilmesi hiyerarşide ideolojik ve politik otorite eksikliğini vurgulayacak ve şimdiden ortaya çıkan ulusal güven krizini derinleştirecek ve arttıracaktır.

16 Şubat 1965

BREJNEV VE KOSİYGİN'İN POLİTİKALARI

Eylül 1965'te Kosiygin bir Merkez Komite toplantısında ekonomide önemli değişiklikler yapılacağını duyurdu. Geçen Ocak ayında fabrikaların planlanmış hedefler temelinde üretimini bıraktıkları dört yüz kalem tüketici malının tüketici taleplerinin karşılanması için üretileceği ilan edilmişti. Kosiygin'in Eylül raporunda bu eğilim sürdürüldü. Kosiygin raporunda şöyle diyordu: «Yönetsel yöntemler ekonomik yöntemlere hâkim oldu.» İşçiler için bir prim ödeme sistemi yürürlüğe konuldu. Bu arada planlama mekanizması yeniden merkezileştirildi: Kruşçev'in 1975'de kurduğu *sovnarkoz* kaldırıldı ve belirli sanayi kuruluşlarını kapsayan Bakanlıklar yeniden kuruldu. Kosiygin, desantralize bir sanayi planlama sisteminin, «branş uzmanlaşmasının ve farklı ekonomi bölgelerine yerleştirilmiş işletmeler arasında rasyonel sanayi bağlantılarının geliştirilmesini engellediği»ni öne sürdü. Bu kararlar 1-2 Ekim'de toplanan bir Yüksek Sovyet oturumunda onaylandı.

Mart 1966'da toplanan Sovyet Komünist Partisi Yirmi Üçüncü Kongresi'nde Kruşçev reformlarının iptal edilmesi yönünde daha da ileri bir adım atıldı. Kosiygin'in konuşması ekonomik meseleler üzerinde yoğunlaştı: «ekonomik bakımdan gerçekleştirilemez» hedefleri ve «bilimsel veri ve pratik deneyimi amatörce önemsememesi» yüzünden Kruşçev'in Beş Yıllık

Plan'ma saldırdı. 1966-70 dönemini kapsayan daha ılımlı bir Beş Yıllık Plan önerildi.

Brejnev'in konuşması dışişleri üzerineydi. Partiler arası ayrılıkları tartışmak için acil ve kapsamlı bir uluslararası komünist konferansın olmayacağını bildirdi. Çinliler ve Arnavutlar «revizyonist» Yirmi Üçüncü Kongre'ye katılmayı reddetmişlerdi, fakat geçen on iki ay içinde Çin dış politikası daha az tecrit edilmiş bir pozisyona yönelen 1964 çizgisini de tersine çevirmişti. Çin Haziran 1965 Cezayir darbesi sırasında yanlış hesap yapmış ve müttefiki, Endonezya Komünist Partisi, sonbaharda anti-Sukarno generaller tarafından katliama uğratılmıştı. Bu tecrite dönüş, Sovyet kongresinden iki ay sonra Mayıs 1966'da başlatılan Büyük Kültür Devrimi tarafından ayrıca doğrulanıyordu. Çin kuşkusuz dünya *hükümetleri*nden tecrit oluyordu; aynı zamanda dünya *halkları*ndan da tecrit olduğu zamanla görülecekti.

1. Kosiygin'in Ekonomik Karşı-Reformu

Sovyetler Birliği'nde dev bir ekonomik ve yönetsel altüst oluş yaşandı. Parti'nin Merkez Komitesi son oturumunda 1950'lerde yapılan Kruşçev reformlarının çoğunu iptal etmeye ve silmeye karar verdi. Sovyet ekonomisinin bütün yapısı elden geçirilecek. Sovyet Başbakanı Kosiygin karışıklığı denetim altına almanın iki ya da üç yıl kadar süreceğini açıkladı. Değişikliklere hâkim olan amaç, ekonomi üzerindeki, bir zamanlar, Kruşçev zamanından önce Kremlin'den sağlanan katı merkezi denetimi Moskova'ya yeniden yerleştirmektir.

Kruşçev'in Moskova bürokrasisine ağır bir darbe indirmesinden, merkezî ekonomi bakanlıklarının büyük kısmının dağıtılmasını emretmesinden ve her biri ülkenin bölündüğü ekonomik bölgelerin işleri ile uğraşacak doksan iki *sovnarkhoz* veya Ekonomi Kon-

seyi kurmasından bu yana sekiz yıl geçti. Bu reformların Stalinist aşırı merkezileşmenin katılıklarını kıracağı, yerel çıkarların gözetilmesini, yerel inisiyatif ve enerjinin açığa çıkmasını sağlayacağı umuluyordu. 1957 ve 1958 yıllarında Moskova, üyeleri uzak eyaletlerde daha mütevazı görevlere gitmek üzere başkenti terketmekte olan menacerler aristokrasisinin dağılmasına tanık oldu. Mólotov, Kaganoviç ve Malenkov gözden düşen endüstri «baronları»nı toparlamak ve ekonominin merkezî yönetimini korumak için boşuna uğraştılar. Stalinsizleştirmenin en civcivli günleri idi; ve Kruşçev bürokrasi ejderhasını öldüren bir Sovyet St. George'u* gibi görünüyordu. Şimdi, Kruşçev'in devrilmesinden bir yıl sonra ejderhanın canlanmakta ve zafer sevinciyle dönmekte olduğu görülüyor. Bölgesel *sovnarkhoz* dağıtılırken, merkezî ekonomi bakanlıkları yeniden kuruluyor. Bürokrasinin yeni göçü başlıyor: sekiz yıl süren bir diasporadan sonra sanayi bürokrasisinin baronları Moskova'daki eski iktidar koltuklarına geri dönüyorlar. Bu arada muazzam Sovyet sanayisi diyarında bir ara dönem yaşanıyor: *sovnarkhoz* gücünü kaybetti; merkezî bakanlıklar henüz oluşturulmadı; şimdilik, pratik sanayi yönetiminde tecrübesi olmayan Gosplan'ın, Devlet Planlama Komisyonu'nun, yetkiyi kullanması bekleniyor.

Sovyet Başbakanı bu karşı-reformu bazı aşikâr kuşkularla başlattı. Merkez Komite'de yaptığı uzun ve çetin konuşmasının satır aralarında, ülkenin yaşamakta olduklarının Stalinist bürokrasinin saçmalıklarına bir dönüş olmadığını temin etmeye çalıştı. Sanayi üzerinde merkezî denetimin restore edilmesi için duyulan zorlayıcı ihtiyacı ısrarla belirtirken, bu denetimi birkaç seçilmiş fakat önemli alanla sınırlamak, ye-

* 6. yüzyıldan sonra hakkında çeşitli efsaneler yayılan, İngiltere'nin koruyucu azizi. Bu efsanelerden birine göre George bir genç kızı ejderhadan kurtarmıştır. Bu tema güzel sanatlarda sıkça işlenmiştir -ÇN.

rel menacer ve üreticilerin haklarını ve önceliklerini garanti altına almak gereği üzerinde durdu. Özel bir Sosyalist Fabrika Sözleşmesi yönetim sistemini kısa sürede rasyonalize edecek ve onu yukardan gelen keyfî müdahalelere karşı koruyacaktı. Stalin dönemindekilere benzemeyen yeni bakanlıklar sadece niceliksel üretim sağlanması için menacerleri ve işçileri sıkıştırmaktan kaçınmalıydı. Bunlar bir fabrikanın çalışmasını, çoğu zaman kalitesiz ürünü gizleyen toplam çıktı endekslerine göre değil, çıktının sosyo-ekonomik değerini daha hassas ölçen gerçek satış endekslerine göre değerlendireceklerdi. Kosiygin bu sayede Sovyet sanayiinin Stalin döneminden bile daha ileri gideceğini dolaylı olarak anlatıyordu.

Kosiygin daha sonra devletin sanayideki açıkları sübvansiyonlarla ödeme uygulamasına dereceli olarak son verileceğini duyurdu. Bundan böyle her sanayi biriminin kâr etmesi gerekecekti. Bu, bazı Batılı Sovyetologların sözde Liberman Tartışması ile bağlantılı olarak öne sürdükleri gibi, «kâr güdüsünün rehabilitasyonu»na varmaz. Bir kere, «kârın rehabilitasyonu» ihtiyacı pek yok - örneğin, son birkaç yıl içinde, Sovyet sanayisinin kaydettiği kârlar yıllık kırk milyar ruble gibi bir miktara, yani net ulusal gelirin % 20-25'ine, ulaştı. Şimdiki durumda ulusal yatırım fonlarının ve bütün diğer hükümet harcamalarının yarısı sanayi kârları ve dolaylı vergilerle karşılanıyor. Bu iki kaynaktan gelen hükümet gelirleri arasındaki oranların belirli ekonomik, politik ve kültürel anlamları oldu. Zorunlu sanayileştirmeyle geçen on yıllar boyunca Stalin birikim fonlarının çoğunu dolaylı vergilerden sağladı. Bu vergileri açık veren endüstrileri sübvanse etmek, kendi birikim fonlarından daha hızlı büyüme gösteren endüstrileri geliştirmek ve kitle tüketimini aşağıda tutmak için kullandı. Sanayinin gelişmesi ile birlikte dolaylı vergiler azalan bir rol oynadı ve sanayi kârları daha ileri ekonomik gelişmenin finanse edilmesinde artan bir rol oynadı. (Bu alan-

da yapılanlar, Marksist terimlerle, «ilkel» sosyalist birikimden «normal» sosyalist birikime geçilmesinden ibarettir.)

Kosiygin, hükümetinin bu politikayı daha da ileri götürmekte olduğunu bildirdi. Böylelikle Sovyet sanayii sürekli büyümeyi kendi finans araçları ile, yani kendi kârını kullanarak sağlayacaktır. Bu ise dolaylı vergilerde daha ileri düzeyde bir göreli azalma ve halkın satın alma gücünde göreli bir artma anlamına gelir. Bu satın alma gücü karşılığını eldeki tüketim malları hacmında meydana gelecek bir artışta bulmalıdır. Ne var ki, devlet mülkiyetindeki bir ekonomide, sanayinin kendi kârını kullanıp kullanamayacağı sorunu çoğu kez bir muhasebecilik meselesidir, çünkü bir sanayinin kârlılığı ürün için belirlediği fiyatlara bağlı olmak durumundadır; ve fiyatları belirleyen de hükümettir. Bu nedenle yeni bir Fiyat Komisyonu, üretim malı üreten sanayilerin kendilerini finanse etmelerini, tüketim malı üreten sanayilerin ise şimdiye dek olduğundan daha hızlı büyümelerini sağlayacak bir anlayışla Sovyet ekonomisinin bütün fiyat yapısını yeniden düzenleyecektir.

Sanayi mekanizmasının gözden geçirilmesinin ve yeni politikaların doğruluğunu kanıtlamaya çalışan Kosiygin son yıllarda Rusya'nın gelişme oranının yavaşlaması hakkında vurgular yaparak konuştu. Tek başına bu bile sonuna gelinen Yedi Yıllık Plan'ın bütünüyle doyurucu sonuçlar vermediğini gösterdi. Toplam sanayi çıktısının 1958'den beri % 84 artmasına rağmen, Sovyet Başbakanı'na göre bu büyüme sabit sermaye yatırımlarına oranla çok yavaştı; ve benzer biçimde kişi başına üretkenlik artışı da çok yavaştı. Tarımdaki sürekli kriz -bu yıl yine kötü hasat sağlandı- eldeki tüketim malları hacmını sınırlıyor, sanayi işçilerinin moralini ve çalışmasını kötü etkiliyordu. Kosiygin bütün bunların ekonomi yönetiminin yeniden merkezileştirilmesini ve rasyonelleştirilmesini gerektirdiği sonucuna varır. Sovyet yönetimi biriken

zorluklarla başa çıkamıyordu, çünkü Kruşçev desantralizasyon hevesi yüzünden hükümeti etkin ekonomik eylem araçlarından yoksun bırakmıştı.

Bütün bunlarda kuşkusuz bir gerçek payı var. Sovyet ekonomisini katı bürokratik denetimden kurtaramayan Kruşçev reformlarının mevcut sorunlara aşırı desantralizasyonun yarattığı gerilemeleri eklediği artık uzun bir süredir biliniyor. Bölgesel *sovnarkhoz* kendi bölgesel çıkarlarını kolladı ve kendi partikülarizmini geliştirdi ve böylece ulusal ekonominin tutarlılığını ve hızını azalttı. Ancak, şimdi merkezi denetime dönüşün çare sağlayabileceğini söylemek zordur. Merkezî denetim ile yerel inisiyatif arasında sağlam bir denge kuramamak bürokratik bir rejimin kaderidir; ve Sovyet yönetimi despotik bir merkezileşmenin aşırılıkları ile partikülarist-bürokratik anarşi arasında debelenip durmuştur. Kosiygin'in karşı-reformunda Kruşçevci desantralizasyonun aşırılıklarına ve düşkırıklığına karşı basit bir tepkiden daha fazlası da vardır. Kosiygin, Kruşçev'in bir çatışma içinde olduğu menacer guruplara sosyal yönden hitap etti. Onları rehabilite ediyor; onları tekrar yükseltmeye, imtiyazlarını ve prestijlerini arttırmaya söz veriyor. Stalin sonrası dönemde SSCB'de gelişmeye başlayan eşitlikçi eğilime bütünüyle direnmeye kararlı. Kendi Sosyalist Fabrika Sözleşmesi daha çok Fabrika Menaceri Sözleşmesi olacaktır. Menacere, işçi kiralama ve yol verme hakkı -SSCB'de duyulmamış bir şey- ve ücret fonlarının işçiler arasında dağıtılmasında şimdiye kadar kullandığından daha geniş bir tercih hakkı tanınacağı sözü verilmiştir. Tüketici malları bolluğunun gelecekte daha da arttırılacağı vaadinden başka hiçbir şey bu acı ilâcı emekçi kitleler için tatlılaştırmaz. Kosiygin politikalarının fabrika düzeyinde ve sendikalarda nasıl bir tepkiyle karşılaşacağını zaman gösterecek.

Bu kararların benimsenmesi bir politik incelik meselesi oldu. Kosiygin'in Prezidyum veya Merkez

Komite'de bu hareketlerinden ötürü ne kadar destek gördüğü bilinmiyor. Kendisinin en etkin meslektaşları kapalı davrandılar. Kosiygin, Merkez Komite oturumuna çok sayıda yabancıyı davet etme hilesiyle sessizliği sağlamak zorunda kaldığına göre Komite'de ciddi bir muhalefet olmalı. Bu, Kruşçev'in de uyguladığı ve düşüşünden sonra ona karşı kullanılan bir prosedürdür. Tüzükte belirtilen süre aşılarak Parti Kongresi'nin gelecek yıla ertelenmesi de şimdiki hâkim gurup için iyiye alâmet değildir. Parti tüzüğünden doğan hakların dikkate alınmaması son yıllarda çok sık ve yüksek sesle Stalinizm'in alâmeti farikası olarak lânetlenmiştir.

Kosiygin'in bazı hareketlerinde gerçekten de belirgin bir Stalinizm tadı var; ve ülkenin, onun karşı-reformlarını kolayca hazmetmesi pek mümkün görünmüyor. Muhtemelen işçiler menacerlerin artan güçlerine yan gözle bakıyorlar. Rus olmayan milliyetlerin başkentlerinde halk ekonomik gücün yeniden Moskova'da toplanmasından hoşnutsuz olacak. Bir bütün olarak ülke bürokratik restorasyon gibi bir şey için utangaç bir girişimde bulunulduğundan kuşkulanabilir...

30 Eylül 1965

2. Yirminci ve Yirmi Üçüncü Kongreler Arasında SSCB

Kruşçev'in devrilmesinden bir yıl ve onun Yirminci Kongre'de yaptığı çığır açıcı konuşmasından yaklaşık on yıl sonra SSCB'nin gittiği yeri ve yakın gelecekten beklediklerini görmek kolay değildir. Hükümeti ve halkı meşgul eden asıl konu, ulusal hayatın pek çok alanında hissedilen durgunluğun nasıl üstesinden gelineceği; Kruşçev hükümetinin ardında bıraktığı çıkmazların nasıl aşılacağı; Stalin'den sonraki

ilk yıllarda görülen sınaî gelişme ve toplumsal ilerleme coşkusunun yeniden nasıl yakalanacağıdır.

Ulusal ilerlemenin genel bir yavaşlama içinde olduğu duygusu yaygın ve belirgindir. Kruşçev'in düşüşünü hızlandıran, içteki durumun yarattığı düşkırıklığı idi: halk, başlangıçta sağlanan bütün kazanımlardan sonra, Kruşçev hükümetinin inisiyatifi ve tempoyu bir ölçüde kaybettiğini anlamıştı. Kruşçev'in verdiği, halkın hayat standardında sürekli yükseliş sözü gerçekleşmedi; halkın tüketimi azalıyordu. Besin maddesi kıtlığı vardı. 1963-64'te fırınların önünde, savaş ve kıtlık zamanlarmdaki gibi uzun ekmek kuyrukları oluştu. Halkın ruh hali Stalin dönemine belirli bir kaba nostaljide ve onun ardıllarına yönelik acı bir alaycılıkta ifadesini buldu. Örneğin, tipik bir Moskova esprisinde, «Stalin'in en büyük hatası ve suçu neydi, biliyor musun?» deniyordu. «Söyleyeyim,» diyordu öteki. «Stalin'in en büyük hatası, ölümünden on yıl sonra da bize yetecek kadar tahıl stoklamamış olması.» Halkın belleği zayıftır; Stalin döneminde yaşanan zorlukların ve terörün üzerinden on beş ya da yirmi yıl geçtikten sonra bütün bunlar daha az dehşet verici görünebiliyor. Ne yazık ki, halkın bu sinizmini olgular besliyor. Resmî istatistiklere göre Sovyet sanayi üretiminin yıllık büyüme oranında sürekli bir azalma var: 1954'te oran % 13 iken, 1964'te sadece % 7 oldu. Tüketim malı üretimindeki düşüş daha da keskin. Bu endeksler Moskova'da alârma neden olurken Washington'da *Schadenfreude* ile (başkasının üzüntüsüne sevinme) okunuyor. Burada, bazı stratejistler, sınaî gelişmede ABD'yi «yakalamayı» başaramayan SSCB'nin, kendisinden önceki Britanya ve Fransa gibi, Birleşik Devletler'i dünyanın yegâne süper gücü olarak bırakıp ikinci sımf bir güç durumuna düştüğü sonucuna varıyorlar.

Bu aşırı sonuç en azından erken doğmuştur. Rusya'nın sanayi ürünleri çıktısı, Britanya, Fransa ve Federal Almanya Cumhuriyeti'nin toplam çıktısına

hâlâ eşittir. Bu miktar, Rus iddialarına göre, Amerikan üretiminin yaklaşık % 60'ına, Amerikan hesaplamalarına göre ise, yaklaşık % 50'sine varır. Şimdi bile büyüme oranı Batı oranlarının oldukça üstündedir, çünkü sanayi gücü bilânçosu, 1950'lerdekinden daha yavaş olsa bile hâlâ Rusya'nın lehine değişmektedir. Özellikle ağır sanayi hâlâ yılda en az % 10 büyüyor. 1959'dan beri yıllık çelik çıktısı 55 milyon tondan 90 milyon tona yükseldi; petrol 113'ten 240 milyon tona; elektrik 235'ten 500 milyar kilovat-saate; çimento 33'ten 66 milyon tona çıktı. Aynı şekilde, üretim aletleri çıktısı yaklaşık 1/3 oranında artarak, yıllık 180 bin birime ulaştı. Sovyet sanayi üretimi Amerika'nın % 50 ya da % 60'ına ulaşıyor denildiğinde bu, ağır sanayi ürünleri Amerikan ürünlerinin 3/4'ü kadarken, tüketici malları üretiminin hâlâ Amerikan çıktısının 1/4'üne ya da daha azına ulaştığı, ağır makine sanayii hacminin ise her iki ülkede yaklaşık aynı olduğu anlamına gelir.

Şimdiki sorun Sovyetler Birliği'nin bu düşük büyüme temposunu sürdürüp sürdürmeyeceğidir. Veya 1953-1958 yılları arasındaki daha yüksek tempoyu yeniden yakalayıp yakalayamayacağı. Yoksa gelişme hızı daha da yavaşlayacak mı? Bu mümkün gelişme oranlarının her birinin yaratacağı etkiler yeterince açıktır. Eğer Ruslar daha yüksek büyüme oranını yakalamayı başarabilirlerse, ekonomik ve askerî potansiyellerini hızla geliştirecekleri, hayat standardını önemli oranda yükseltecekleri ve gerçekten ABD'yi yakalayacakları bir pozisyonda olurlar. Eğer şimdiki tempoyu sadece muhafaza ederlerse onları gene de «yakalayabilirler», fakat umduklarından daha yavaş bir hızla ve Sovyet tüketicileri için çok daha büyük bir maliyetle. Öte yandan, büyüme oranında daha fazla azalma SSCB'nin yüz yüze bulunduğu bütün sorunları ağırlaştırır; bu onlara içteki yankıları ölçülemeyecek kadar büyük olan bir uluslararası yenilgi getirir.

SSCB'nin hızı ne olursa olsun sanayileşmeye devam edeceği sonucuna varabiliriz sanıyorum. Böylelikle Sovyet toplumunun kentlileşmesi ve kitle eğitiminin ilerlemesi gerçekleşecektir. Sovyet toplumunun yapısını önemli ölçüde dönüştüren uzun vadeli toplumsal trendler hâlâ işliyor. Stalin döneminin sonunda Sovyetler Birliği ağırlıklı olarak hâlâ bir köylü ülkesi idi; ancak nüfusun % 40'tan biraz fazlası kent ve kasabalarda yaşıyordu. Şimdi ise şehirlerde oturanlar nüfusun % 50-55'ini oluşturuyor. Bunun anlamı, bir kuşağın hayat süresi içinde SSCB'nin kent nüfusunun yaklaşık 100 milyon (kırk yıl önce yirmi küsur milyondan, şimdi 122 milyona) artmış olmasıdır. Ve bu etkileyici büyümenin yaklaşık yarısı Stalin döneminin bitiminden bu yana gerçekleşti. Sovyet tarihinde ilk kez şimdi işçi sınıfı ulusun çoğunluğunu oluştururken, *kolhoz* köylülüğü azınlık haline geliyor. Bu trend devam edecektir, çünkü milyonlarca köylü çocuğu çiftliklerde kendilerini fazla hissediyorlar ve şehirlerdeki fırsatların cazibesine kapılıyorlar. Şimdiki durumda kazanç karşılığı çalışanların % 22'sini oluşturan entellektüellerin ve beyaz yakalı işçilerin sayısında da fenomenal bir artış var. SSCB 23 milyondan fazla teknisyen, öğretmen, doktor, bilimci ve yönetici -yirmi yıl önce ve İkinci Dünya Savaşı'nın arifesinde istihdam ettiğinin üç katı- istihdam ediyor.

Bu olgu ve toplumun görülmemiş derecede hızlı dönüşmesi Sovyetler Birliği için muazzam bir güç kaynağı, ama aynı zamanda bir zayıflıktır. Bunun bir sonucu kentlerdeki aşırı kalabalıklaşmadır. Hükümetin konut projeleri bu alandaki şiddetli ihtiyacın sadece çok azım karşılıyor. Daha kötüsü ve tehlikelisi, devletin şimdi ulusun büyük çoğunluğunun beslenmesinden doğrudan doğruya sorumlu olmasıdır. Kent nüfusunun büyümesi ile birlikte bu sorumluluk dev boyutlara ulaşıyor. Birkaç yıldır üretimin kırk ya da elli yıl öncesinden daha fazla olmadığı tarımın ataleti ulusal bir felâket haline geliyor. Rusya'dan daha

küçük bir sanayileşmiş ulus bu sorunu Britanya'nın on dokuzuncu yüzyılda çözdüğü gibi, sistematik besin maddesi ithalâtını ekonomik politikasının temeli haline getirerek çözebilirdi. Fakat Rusya kadar büyük ve Rusya gibi kritik bir uluslararası pozisyonda olan bir ulus yiyecek maddesinin büyük kısmını sistematik olarak dış pazarlardan satın alamaz. Tahıl ve et ithalâtı kendi üretimine ancak marjinal katkılar sağlayabilir. İç besin maddesi üretimini teşvik etmek için Brejnev ve Kosiygin şimdi Kruşçev'in on yıl kadar önce yaptığı şeyi yapıyorlar: çiftçilere teşvik sağlıyor, besin maddeleri için daha yüksek fiyat saptıyor, ticareti biraz daha serbest bırakıyor ve başka «liberal» tavizler veriyorlar. Bu tür araçlarla -fakat esas olarak geniş bakir toprakları tarıma açarak- Kruşçev tarımsal çıktıda büyük ancak geçici bir artış sağlamıştı. Ardılları kıyaslanabilir bir artış sağlayabilirler mi? Ve sağlarlarsa başarıları Kruşçev'inki kadar kısa süreli olmayacak mı?

Peki bu alandaki Sovyet politikası neden sürekli olarak pahalıya mal olan bir başarısızlıktan diğerine, daha doğrusu, kısa süreli başarıdan tam fiyaskoya gitti? En umut veren yönetsel reformlar bile neden sonunda etkisiz kaldı? Bu son soru sadece tarım hakkında sorulmamalı, çünkü sanayide Stalin sonrası reformların bilânçosu da olumsuz oldu. Daha birkaç yıl önce, Rus sanayisinin sorunlarına nihayet çare bulduğu sanılan Kruşçev coşkuyla yönetimi desantralize ediyor, Moskova'daki ekonomi bakanlıklarını dağıtıyor ve yerine bölgesel ekonomi konseylerini kuruyordu. Şimdi, onun «projemania»sı ile alay eden ardılları ekonomiyi yeniden merkezileştirmekle, bölgesel konseyleri dağıtmakla ve sanayi bakanlıklarını yeniden Moskova'da kurmakla meşguller. Ekonomistler ve plancılar bir kez daha her derde deva görülüyorlar.

Ne yazık ki, Sovyet ekonomisinin içinde bulunduğu genel atmosfer çok sağlıksız. Öyle ki, irrasyo-

nellik en iyi ekonomistlerin ve yöneticilerin reformist çabalarını bile etkiliyor. Uygulanan proje ne olursa olsun -temeli ister «sosyalist rekabet» veya Stakhanovizm ister «kârlılık» olsun- pratikte bir bürokratik saçmalığa indirgenir. Bunun köklendiği yer, temelde politika ile ekonomi arasındaki hatalı ilişki, kent ve kırda hâkim gurup ile büyük üreticiler kitlesi arasında bir ortak dil ve gerçek ilişki eksikliğidir. Ekonomik yönetim modelinde herhangi bir değişiklik, kapalı bürokratik çevrelerde kotarılarak, denetlenmeyen bürokratik yönetimin yeni bir varyantını getirir. Kruşçevci desantralizasyon Moskova kökenli hiyerarşinin değerini taşra bürokrasileri lehine azaltt. Şimdiki merkezileştirme merkezî menacer hiyerarşisinin üstünlüğünü yeniden kuruyor. Projelerin hiç birinde işçiler kitlesi planlama ve ekonominin yönetiminde gerçek bir paya sahip değiller, ekonomiyi planlayanları ve kötü yönetenleri eleştirme ve etkileme veya görevden alma şansları yok. Bürokratların ve menacerlerin çürümesi bu yüzden yayılıyor. İşçilerin ve çiftçilerin sürekli hoşnutsuzluğu ve devletle, onun amaçlarıyla uyuşamamaları bu yüzden. Stalin'in ardılları, Stalin döneminin en kötü miraslarından biri olan, üreticilerin kendi devletlerinden bu yabancılaşmasma «yukardan reform» yolu ile çare bulmaya çalıştılar. Çalışanların devleti, sayesinde işçilere ve köylülere boyun eğdirdiği zorlayıcı uygulamaların çoğundan vazgeçti. Ancak, en büyük toplumsal kötülüklerin bir kısmı bu şekilde ortadan kaldırılırken reform belirlediği olumlu hedeflere ulaşmadı. Terörün kaldırılması insan haklarının yeniden yürürlüğe konulmasma varmadı; yönetimdeki keyfiliğin durdurulması işçilerin ve köylülerin kendilerini devletle özdeşlemelerine veya onların ulusal ekonomi konusunda sorumluluk duymalarına yeterli olmadı. Yönetenlerin, parti patronlarının ve sanayi menacerlerinin yönetilenlere bakışı hâlâ «biz» ve «onlar» biçimindedir.

Böylece, son on ya da on iki yılın göstergeleri, Stalin sonrası reformların yetersizliğini şaşmaz biçimde kanıtlamış bulunuyor. Bürokrasi ülkeyi yönetim yöntemindeki saçmalıklardan ve katılıklardan kurtarmayı başaramadı. Bu yönetim, Stalin otokrasisine tercih edilse bile, hâlâ kötü bir yönetimdir. Muazzam ölçüde savurgandır; toplumsal organizma içindeki bütün ilerletici güdüleri öldürüyor veya zayıflatıyor. Ekonomideki kronik tıkanıklıklar «kârlılık» projeleri veya öteki yönetsel her derde deva çareler ile aşılamaz, çünkü ana sebep politikada ve kamu ahlâkında yatıyor. Fabrika ve tarladaki insan haklı nedenlerle, aldatılacağından, verilen sözlerin asla yerine getirilmeyeceğinden kuşkulandıkça, hükümetin üretimin artması için sağladığı teşviklerin hiç önemi yok. Denetimsiz bir bürokrasi, aslında, bütünüyle tahrip edici bir iktidarı ekonomik bakımdan da geriletiyor. Her şeyden çok Sovyetler Birliği, varlığının her düzeyinde, politik özgürlüğe, ifade ve örgütlenme özgürlüğüne, yurttaşları için iktidarları eleştirme ve gerekirse onları değiştirebilme özgürlüğüne ihtiyaç duyuyor. Ancak bu özgürlükler üreticiler kitlesine kendi devletleri ve kendi ekonomileri için çalışmakta oldukları duygusunu verebilir; ve bu gerçekleşmedikçe «sosyalizm ve komünizme geçiş» hakkında söylenen bütün sözler içi boş ve ikiyüzlü bir gevezeliktir.

Bu asla Sovyetler'in sadece bir iç sorunu değildir, çünkü bürokratik sorumsuzluk kaçınılmazlıkla Sovyet dış politikasının gidişatını da etkiledi. Moskova'dan gelen hareketlerin -hem kapitalist iktidarlar, hem de öteki komünist hükümetler ve Partiler ile ilgili- kamuoyunda tartışmaya ve eleştiriye asla açılmaması bunların irrasyonelliğini büyük çapta açıklar. Sovyetler Birliği, ABD ile uzlaşmaya varmadan, silâhlanma yükünün gerçekten azalmasını sağlayacak bir uluslararası detant sağlamadan komünist kamp içindeki öncü pozisyonunu kaybetti, büyük Çin müttefikini tehlikeli biçimde kırdı ve Comecon'daki part-

nerleri, yani Doğu Avrupalı uyduları ile anlaşmazlığa düştü. Sovyet hükümeti yaptığı hareketleri, üyelerine eleştiri ve vicdanlarına göre oy kullanma özgürlüğü tanınmış gerçekten temsilî bir Yüksek Sovyet'in önünde açıklamak ve haklı çıkarmak zorunda kalsaydı, Sovyet politikası böylesine felâketli bir çizgiyi pek izleyemezdi. Fakat gizliliğe sığınmış, kamuoyu önünde açık eleştiriye bağışık ve daima kendi lehlerine oybirliğini temin eden Parti liderleri ve hükümetler, daha iyi bilgilendirilmiş, çok sesli ve sosyalist düşünceli bir ulusun düşmanlığını çekecek davranışlara başvurmakta özgür oldular. Böylece, Temmuz 1960'da Kruşçev Çin'e yapılan bütün Sovyet yardımını durdurdu, Rusya'nın en önemli müttefikine en ağır ve sakatlayıcı darbeyi vurarak bütün Sovyet mühendis ve teknisyenlerini geri çağırdı. Ve şimdiye kadar Sovyet halkına bu olay ve sonuçları hakkında resmî bilgi verilmedi! Açıktır ki, Kruşçev ülke içindeki kamuoyundan gelecek eleştirileri dikkat ve çabuklukla hesaba katmak zorunda olsaydı anlamsız «kişisel diplomasi»sini izleyemez, Amerikan başkanlarına birbiri ardısıra budalaca kur yapmaya kalkışmaz, gereksiz bir kışkırtmayla Küba macerasına girişmez, bir Nasır ya da bir Sukarno «sosyalizm»ini göklere çıkarmazdı. Denetlenemeyen hükümetlerin gizli diplomasisi kadar maliyetli, hesaplanamaz ve potansiyel olarak tehlikeli şey yoktur. Tekrarlayalım: dış politikasını rasyonalize etmek ve bir gerçek sosyalist çizgi izlemek için Sovyetler Birliği'nin insan haklarına ihtiyacı vardır.

Ne var ki, şimdiki hâkim gurubun aşağıdan yükselen canlı ve eklemli bir halk hareketi ile zorlanmadıkça insan haklarını restore edeceğini ummak boşuna olur. Totaliter baskıyla geçen on yıllardan sonra böyle bir hareketin yokluğu nedeniyledir ki, Sovyetler Birliği gönülsüz Stalinsizleştirmenin, bir yarım reformun yarım önlemlerinin ve geçici uygulamalarının ötesine geçememiştir. SSCB'de yaşayan halkın ener-

jisi uyanacak, kendini kanıtlayacak, devleti, onun ekonomisini ve onun dışişlerinde izlediği çizgiyi bürokrasinin çürümüşlüğünü temizleyerek kurtaracak mıdır? Ancak gelecek yıllarda yaşanacak olayların yanıtlayabileceği şu anki soru budur.

3. 1965'te Sovyet Dış Politikası

Sovyet dış politikasının 1965'teki sicili Sovyet Hükümeti için olumlu değildi. Kruşçev'in devrilmesinden sonra ardılları onu Rusya ile Çin arasında gerginlik yaratmak, Doğu Avrupa'da Rus karşıtlığına yol açmak, Comecon'u fiilen dağıtmak ve daha az önemli olmamakla birlikte son olarak Rus-Amerikan ilişkilerinde bir tıkanıklığa sebep olmakla suçladılar. Brejnev ile Kosiygin, Kruşçev'in «hatalar»ını düzeltmeye koyuldular; ve, Batı ile detant oluşturma niyetinden vazgeçmeksizin Çin'le bozulan dostluğu onarmayı umdular. Politikalarının barışçılığının bir kanıtı olarak, ilk bütçelerindeki, yani 1965 yılı bütçesindeki askeri harcamaları azalttılar. Çin'e yönelik daha çok sembolik bir jestte bulundular: Çin'e karşı bütün açık polemikleri durdurdular ve Çinliler ile doğrudan görüşmelere başladılar. Bu çabalardan hiç birinin çarpıcı bir başarı kazanmadığı görülüyor. Göreve gelişinden bir yıl sonra Kosiygin Rus-Amerikan ilişkilerindeki kötüleşmeden söz ediyor ve savunma harcamalarını yükseltiyor. *The New York Times*'dan James Reston'la yaptığı röportajda Başkan Johnson'la görüşme önerisini zamansız bularak reddetti. Öte yandan, Ruslar ideoloji konusunda açık çatışmalardan uzak durdukları (sadece Çinliler'le değil) bir yılın sonunda şimdi tekrar bütün dünyanın işiteceği şekilde karşılıklı polemikler yayımlıyorlar.

Rusya'nın hem ABD hem de Çin ile ilişkilerindeki bu eşzamanlı kötüleşme bir ölçüde Vietnam'daki savaşın gidişatının sonucudur. Pekin ve Moskova'nın

burada izlenmesi gereken politika üzerindeki anlaşmazlıkları, iyice tanımlanmış açık alternatifleri olmasa da, sürüyor. Çinliler Ruslar'ı kayıtsız kalmak ve Vietkong'a yeterli yardım yapmamakla suçluyorlar. Ruslar da Çinliler'i Vietnam konusunda mümkün olmayacak bir birleşik komünist cephe kurmaya çalışmakla suçluyorlar. Aslında Çinliler Rusya'nın Vietnam işine daha fazla karışmasına engel oldular. Ruslar'ın bu ülkeye adam ve malzeme akıtması halinde, orayı kendi eyaletleri gibi yöneteceklerinden ve o zaman Amerikalılar'a doğru «akıntıya bırakacaklarından korktular. Fakat bizzat Çinliler de, bütün sözel kavgacılıklarına rağmen, Vietnam'a askeri olarak karışmaktan sakındılar. Bu durum -iki büyük kardeşin uzak durması- Amerikan tırmanışı, Rusya ve/veya Çin yardımını Kuzey Vietnam için bir ölüm kalım meselesi haline getirmediği sürece Ho Ci Min ve Hanoy hükümeti için çok uygun olabilir. Bu noktaya henüz varılmadığı açıktır.

Peki Ruslar gerçekten Vietnamlılar'ı akıntıya bırakmaya mı hazırlanıyorlar? Bu suçlamayı şiddetle reddediyor ve Amerikan müdahalesine karşı düşmanlıkta kimsenin gerisinde kalmadıklarını açıkça söylüyorlar. Bu nedenle Vietnam konusunda Ruslar'ın ve Çinliler'in söyledikleri arasında önemli farklılıklar bulmak pek mümkün değil. Her ikisi de Cenevre Anlaşması'na başvuruyor. Amerikan bombardımanının son bulması için çağrıda bulunuyor; Amerikan birliklerinin çekilmesini talep ediyor; ve Birleşik Devletler'in bu talepleri kabul edecek havada olmadığını biliyor. Moskova'nın «yumuşak çizgisi» ile Pekin'in «sert çizgisi» arasında var olduğu düşünülen farklılıklar, savaşın daha sonraki bir aşamasında, Birleşik Devletler savaşta biraz daha yıprandıklarında ve görüşmeye biraz daha eğilimli olduklarında daha önemli ve belirgin hale gelebilir. O zamana kadar Vietnam üzerine karmaşık Çin-Rus manevraları bir ölçüde gölge boksundan ibaret kalacak.

Gene de Sovyet liderleri Maoizm'le tam bir ideolojik zıtlaşmaya girmemek konusunda dikkatliler; Kruşçev dönemindeki karşılıklı atışmaları karakterize eden teolojik şiddetten kaçımyorlar. Pekin'in anti-revizyonist hiddeti azalmazken Moskova bu dile nadiren ve denetimli olarak başvuruyor. Bu ağız sıkılığı ve basiret Brejnev ile Kosiygin'e bir farklılık kazandırdı. Kruşçev devrildiği sırada Moskova komünist kamp içinde fiilen tecrit durumundaydı - anti-Çin komünistler bile Ruslar'ın Maoizm'e saldırıda ileri gittiklerini düşünüyorlardı. Şimdi bu durum yok. Moskova Avrupa'dan komünist desteğin çoğunu yeniden kazandı ve pek çok Asya komünistini etkisizleştirmeyi başardı. Şimdi Çinliler gittikçe tecrit oluyorlar. Polemiklerle artan gizli düşmanlığı onlar taşıyor; ve Ruslar'a yönelik suçlamaları kabalaştıkça, daha az ikna edici oluyorlar. Örneğin, SSCB'de kapitalizm hakkındaki Çin iddialarını içine sindirebilen sadece birkaç komünist var.

Ayrıca Çinliler bir çok büyük hata yaptılar ve ağır yenilgilere uğradılar. Geçen yaz Cezayir'in yeni diktatörü Albay Bumedyen'i desteklediklerini alelacele ilan ederek ihbar kaybına uğradılar. Bu arada Cezayir solunun büyük kısmı Bumedyen'in *coup d'état*'sına umutsuzca direnmeye devam ediyordu. Çinliler Cezayir'deki Afrika-Asya konferansı toplantısını Bumedyen sayesinde bağlamayı ve Ruslar'ı bu toplantıdan dışlamayı umdular. Bu taktikler pek çok Çin yanlısı komüniste bile ilkesiz ve ahlâk dışı göründü. Daha sonra, Hindistan ile Pakistan arasındaki çatışma sırasında, Pekin'in Eyüp Han'a verdiği moral destek de, Şastri ve Eyüp Han'a «ikinizin evinde de veba var» deme eğiliminde bulunan Asya ve Afrika'daki pek çok solcu dostun öfkelenmesine yol açtı. En önemlisi Çin politikasının Endonezya'da uğradığı yenilgi oldu. Aidit'in önderlik ettiği ve Çinliler tarafından güçlü biçimde desteklenen Endonezyalı komünistler yıllarca General Sukarno'nun yönetimindeki sözde

Birleşik Ulusal Cephe'yi savundular. Bunu yaparken General'i Endonezya'nın «ulusal ve devrimci kahramanı» olarak selâmladılar. Bu politikanın sonuçları şimdi ortaya çıktı. Cakarta'da anti-komünist terörün zirvesinde bile Endonezya Komünist Partisi koruma için Sukarno'ya başvurmaktan vazgeçmedi. Endonezya komünizminin yenilgisi, buradaki Komünist Parti sonunda kendine gelse bile Asya'daki politik dengeyi gelecekteki birkaç yıl için değiştirdi. Bütün uluslararası komünizm tarihi içinde bununla karşılaştırılabilecek sadece iki yenilgi vardır: biri Çin partisinden 1927'de Çang Kay-şek karşısında, diğeri 1933'te Alman partisinin Hitler karşısında uğradığı yenilgi. Aidit'in Sukarno karşısında izlediği politika, komünist standartlarla, aşırı derece «oportünist» ve sağcı idi. Pekin'in bu politikayı desteklemesi pek çok komünisti şaşkınlığa uğrattı ve bunda «Kruşçevci oportünizm»e yönelik Maoist yergilerin samimiyetini gösteren bir ölçü buldular. Bu nedenle Endonezya komünizminin yenilgisi bir o kadar Maoizm'in yenilgisidir.

Bu gelişmelerin net sonucu Rusya'nın Çin karşısındaki taktik pozisyonunda önemli bir düzelmedir. Paralel bir düzelme de Rusya'nın Doğu Avrupa ve Batı Avrupa'daki Komünist Partileri ile ilişkilerinde dikkati çekmiştir. Ruslar Çinliler karşısında pozisyonlarını korurlar veya daha geliştirirlerse kaybetmiş oldukları geniş alanın bir kısmını pekâlâ yeniden kazanabilirler; ve uluslararası işlerde son birkaç yıldır gösterebildiklerinden daha fazla inisiyatif gösterebilirler. Çinliler'den gelecek eleştiri ve baskının korkusuyla bağlandıkları duygusundan kurtulabilirler; ve bu durumda Birleşik Devletler ile komünist Vietnam arasında bir kez daha barış için aracı rolünü oynayabilirler.

Ancak, bir kez daha belirtelim, bunun zamanı henüz gelmedi. Amerikan yönetimi tarafından bir *quid pro quo* (bedel) sunulmaksızın, Çinliler'in hassas oldukları konuları Kruşçev'in yaptığı gibi görmez-

likten gelmek hiç bir Sovyet hükümetinin harcı değildir. Kosiygin kendi şartlarını açıkça ortaya koydu: yeni bir Rus-Amerikan uzlaşmasının fiyatı NATO'nun Federal Almanya Cumhuriyeti'nin nükleer silâhlara doğrudan ya da dolaylı ulaşmasını kayıtsız koşulsuz reddetmesidir. Geçen yıl Amerikan yönetiminin bu meseleyi tekrar tekrar rafa kaldırması olgusu belki de Moskova'da büyük bir ferahlamaya yol açtı. Ancak daha derinde endişe devam ediyor. Ruslar için Güney-Doğu Asya'da bir yerel savaşı durdurmak, Almanlar'ın nükleer silâhları ele geçirmelerine bir kez izin verildiğinde, bu silâhları onların elinden almaktan daima daha kolaydır. Bu nedenle Ruslar için Alman askeri gücünün yeni yükselişi ile birlikte Avrupa'da gelişen üstü örtülü kriz Asya'daki açık krizden daha önemlidir.

18 Aralık 1965

4. Yirmi Üçüncü Kongre: Gizli Stalinistler Başlarını Kaldırıyorlar

Geçen hafta Moskova'da sona eren Yirmi Üçüncü Kongre'de Sovyet hâkim gurubu Kruşçev'in politik mezarına, onun adını bir kez bile anmaksızın bir mezar taşı koydu. Taşın üzerindeki yazıt yaklaşık olarak şöyle düşünülebilir:

> Burada, kaprisleri, kibri ve dengesiz hareketleri ile Parti ve Devlet'imize büyük zarar veren, sanayimizi örgütsüzleştiren, çiftçiliğimizi çöküntünün eşiğine getiren ve halkımızın moralini sarsan belirli bir kişi (ya da gözden düşmüş bir kişi) yatıyor. Kendisi, sonunda zararsız hale getirildi ve yerini alanların dirayet ve uyanıklığı sayesinde unutulmaya terkedildi.

Neredeyse özdeş bir anonim lânetleme yönteminin, ölümünü izleyen iki ya da üç yıl içinde Stalin'e

de uygulandığı hatırlanacaktır. Kongre'nin, yabancı komünistlerin -«kardeş partiler»den gelen delegelerkatılmadıkları kapanış oturumunda Kruşçevsizleştirmenin bütün açıklığıyla gerçekleştirildiği kesindir.

Kongre'nin reformdan ve Stalinsizleştirmeden, daha iyi bir terim olmadığı için gizli ya da neo-Stalinist olarak betimlenebilecek daha katı ve otoriter politikalara bir kayışı gerçekleştirdiği veya bunu ortaya çıkardığı açıktır. Kruşçev'in başlattığı reformların çoğu ıskartaya çıkarıldı. Ulusal ekonomide kâr güdüsüne daha geniş alan sağlaması için hükümeti zorlayan Sovyet ekonomistlerinin daha önce çok reklâmı yapılan projeleri konusunda Kongre olağanüstü sessizdi. Bundan sonra yönetim ve sanayi üzerinde daha fazla merkezî denetim olacak. Kongre, «liberaller»e, «Stalinsizleştiriciler»e ve daha fazla reform isteyenlere, gerçekte, «Tekneyi daha fazla sallamak istemiyoruz, bu kadarını yeterli görüyoruz,» dedi. Parolalar, istikrar, disiplin ve tedbir idi. İstikrar arzusu ve risk alma korkusu öyle büyüktü ki, yetkililer ve gizli Stalinistler kendi tartışmasız başarıları ile övünmeye bile cesaret edemediler. Romancıların ve anı yazarlarının «kahramanlıklarla dolu bütün geçmişimizi karalamaları»nı protesto ettiler; tarih yazını, edebiyat ve sanat üzerinde daha katı Parti gözetimi istediler; fakat açıkça Stalin'in ve Stalinizm'in savunucuları olarak ortaya çıkmadılar. Açık ki, Sovyet politik hayatında rol oynama arzusu duyabilecek kimse yok. Bu da kongrenin Kruşçev'in Parti'den attığı Stalinist tutucuları, Molotov ve Kaganoviç'in itibarlarını neden iade etmediğini açıklar. Bu kişilerin ortaklarından sadece ihtiyar Mareşal Voroşilov Merkez Komite'ye geri çağırıldı.

Kongre'nin açılışından önceki haftalarda bir «Stalin'i yeniden değerlendirme» olanağı hararetle tartışıldı; ve büyük despotun yakında itibarının iade edileceği söylentileri alârma neden oldu ve pek çok etkili bilimcinin, yazarın ve Parti kıdemlisinin, gösteri-

ler, Parti liderlerine gönderilen kollektif mektuplar ve diğer çeşitli yollarla endişelerini ve protestolarını ifade etmelerine yol açtı. Bunlar kırk yıldır hoşgörüyle karşılanmamış, neredeyse hizipsel faaliyetlerdi, çünkü ordu içinde olduğu gibi Parti içinde de her türlü kollektif protesto isyan kabul edilir. Bu isyan suçu serzenişle karşılandı; fakat suçu işleyenlerin çoğu cezalandırılamayacak kadar önemli kişiler. Yapılan uyarılar, uyarı yapan kişilerin biraz daha tahrik edilmesi durumunda bir fırtınaya dönüşebileceğini hisseden gizli Stalinistler tarafından bir noktaya kadar ciddiye alındı.

Parti'deki otoriter eğilim kendisini açık ifadelerden çok sinsi manevralar ve sembolik jestlerle gösterdi. Parti'nin yüksek otoritesi Prezidyum, eski günlerdeki gibi yeniden Politbüro adını aldı. Ve Brejnev artık Birinci Sekreter değil, Stalin gibi Genel Sekreter'dir. En güçlü üç örgütün, Moskova, Leningrad ve Ukrayna örgütlerinin liderleri, 1922'de Lenin'in kullandığını hatırlattıkları eski unvanın yeniden geçerli olması talebi ile öne çıktılar. Bu, eski etiketler ve tarihsel anılarla masumca oynamak değildi, çünkü Politbüro ve Genel Sekreterlik makamlarının Lenin'in inisiyatifi ile oluşturulması gerçek olsa bile, bu yüksek makamlar karakteristiklerini ve dehşet saçan niteliklerini sadece Stalin döneminde kazanmışlardı. Bunları hatırlayabilecek kadar yaşlı olanlar için, Moskova, Leningrad ve Ukrayna liderlerinin aslında Parti liderliğinde güçlü bir adam istedikleri ve Stalin'in unvanı ile ona güç kazandırmayı umdukları aşikârdı. Ancak bu çağrıyı yapmakta acele etmemişlerdi. İsteklerini belirsiz biçimde alçak sesle ortaya koymak ve kongreyi Stalinist tipte değil de Leninist tipte güçlü bir lider istediklerine ikna etmek zorundaydılar.

Aynı belirsizlik öteki kararları da kuşatıyordu. Stalinsizleştirmenin en ateşli günlerinde Kruşçev'in arkasındaki beyin olan Mikoyan, görünüşte hasta ve çok yaşlı olduğu gerekçesiyle Politbüro'ya yeniden

seçilmedi. Ancak Parti'nin hâkim çevresini sessizce, Politbüro'da (ve Prezidyum'da) yaptığı kırk yıllık hizmet karşılığında kendisine bir teşekkür bile edilmeden, terketti. Mikoyan'ın ayrılışının gizli-Stalinistler'e büyük bir tatmin verdiğine kuşku yok. Daha sonra, üyelerin yüksek görev yerlerine, ikinci, üçüncü veya dördüncü kez yeniden seçilmelerine bir önceki kongrenin getirdiği kısıtlamaların kaldırılmasına karar verildi. Bu karar, hiyerarşinin, biraz fazla «taze kan»ın hâkim gurubun karakterinde ve kimliğinde radikal bir değişiklikle sonuçlanabileceği korkusunu yansıttı. Daha sonra kongre, bir kez daha Leninist uygulamalara başvurarak, sözde Parti Konferansları'nın Parti Kongreleri arasında toplanması gerektiğini karara bağladı. Aradaki fark, konferanslara katılanlar yukardan atanırken, kongrelere gönderilen delegelerin alt saflar tarafından seçilmelerinden ibarettir. Bu fark, saflarda yer alanların alışılagelmiş biçimde yetkili kişilerin gösterdikleri adayları seçtikleri bir ülke ve Parti'de çok şey ifade etmeyebilir. Aynı şekilde, konferanslar, daha da kesinlikle, bürokrasinin arzulanmayan etkilerin sızmasına bağışık gizli yakınlarını biraraya getirecektir. Bütün bunlar kongrelerin kritik zamanlarda toplanmasından kaçınmak için iyi bir mazeret sayılabilir. Bu önlemler ve disiplinin bütün yönlerden sıkılaştırılması Brejnev ve ona bağlı olanların Parti'nin yapısını ve Stalin sonrası yıllarda tamamen altüst edilip fena halde sarsılan moral otoritesini takviye etme konusunda ne kadar endişeli olduklarını gösterir.

Aslında bu dönem Sovyetler Birliği için Dert Zamanı'dır. Tarımın ne olacağı hâlâ belirsiz. Hayat standartları yükselmiyor veya yeterince hızlı yükselmiyor. Ekonomi hızını oldukça kaybetti. Halkın hoşnutsuzluğu kaynama noktasında. Semptomatik örneğini Sinyavskiy-Daniel* olayının verdiği ideolojik karışık-

* Yapıtlarının çoğunu ülkesi dışında gizlice yayımlatmış olan,

lık ulusal moral üzerinde derin bir etki yaparak tehdit ediyor. Çeşitli kuşaklar ve yaş gurupları arasındaki gerilimler endişe verici bir görünüm oluşturuyor. Suç yüklü eski Stalinist kuşak silinip gidiyor; ve Stalin'i tanımamış gençler ulusal hayatın her alanına giriyorlar. Sovyet nüfusunun % 50'sinin yirmi altı yaşın altında insanlardan oluşması dikkat çekicidir. Bu insanların çoğu için son savaş bir çocukluk anısı bile değildir. Stalin tabuları da onlar için anlamsızdır. Sovyetler Birliği'nin son savaşta uğradığı muazzam kayıplar nedeniyle -20 milyon ölü- orta kuşak eski kuşağın bıraktığı boşluğu dolduramayacak ve gençliğe karşı kendi zeminini elde tutamayacak kadar zayıf ve hırpalanmıştır.

Gelecek beş ya da on yıl Sovyet hayatına dramatik bir yenilenme, patlama halinde bir gençleşme, yeni yaş guruplarının ulusal politika ve kamu işlerine geniş çapta akınını getirecek. Parti fiziksel ve zihinsel olarak ulustan çok daha yaşlıdır. Üyelerinin yaklaşık % 50'si kırk yaşın üstündedir; ve hiyerarşinin ortalama yaşı elli civarındadır. (Gençler ulusal meselelerde söz sahibi olma şansını pek vermeyen Komsomol'da örgütlenmişlerdir.) Böylece, yaşlı tutuculardan oluşan ürkmüş hâkim gurup ile genç, zinde fakat engellenmiş ulus arasındaki büyük kopukluk genişlemektedir. Brejnev, yeni ve bilinmeyen güçlerin tehdit edici akınına karşı baraj oluşturduğu için bu kopukluğu gidermekle fazla uğraşmıyor. Barajın dayanıp dayanmayacağı ve Genel Sekreter unvanına sahip olsa da Brejnev'in yaklaşan fırtınayı denetim al-

---

eleştirmen, romancı ve öykücü Andrey Donatovic Sinyavskiy 1965'te bir başka Sovyet yazar Yuli Daniel ile birlikte, rejim karşıtı propaganda yaptıkları gerekçesi ile, tutuklandı. Daniel 5, Sinyavskiy 7 yıl için çalışma kamplarına gönderildiler. 1966'da bu duruşmayı anlatan bir yapıtın yayımlanmasından sonra SSC'de ve başka ülkelerde protesto eylemleri düzenlendi -ÇN.

tına alabilecek «güçlü adam» olup olmadığı, kuşkuludur. Olsa olsa Parti'nin yeni Kral Canute'si* olabilir.

* İngiltere'nin (1016-35), Danimarka'nın (1019-35) ve Norveç'in (1028-35) Danimarkalı kralı. 11. yüzyılda Avrupa siyasetinde önemli rol oynamış, hem Roma-Germen imparatorunun, hem de papanın saygısını kazanmış, yaşadığı dönemde, kıvrak zekâsı ve diplomasi yeteneği ile, aydın bir kral oluşuyla dikkati çekmiştir -ÇN.

STALİNİZM'DE TARİHİN İRONİLERİ[1]

Merak ediyorum, Stalin'in «tek ülkede sosyalizm» doktrininin bir zamanlar yol açtığı gürültü ve öfkeyi şimdi kaç kişi hatırlar? Bu doktrin, yaklaşık çeyrek yüzyıl, 1920'lerin ortasından 1940'ların sonuna kadar Sovyet Komünist Partisi'nin ve uluslararası komünist hareketin kutsal yasası oldu. Büyük ideolojik mücadele 1920'lerin ortasında şiddetlendi, fakat o zaman da yasanın hazmedildiğine dair hiç bir kuşku uyandırmayacak şekilde sonuçlandı. Sayısız Bolşevik ve yabancı komünist en ufak bir sapma durumunda Stalinist aforoza uğradı veya bunu hayatlarıyla ödedi. Bu yüzyılın ikinci çeyreği, komünizmin tarihsel olaylarını tek ülkede sosyalizm çağı olarak kaydetti.

Bu nedenle Bay E.H. Carr *History of Soviet Russia* (Sovyet Rusya Tarihi) kitabının ikinci bölümüne *Socialism in One Country* (Tek Ülkede Sosyalizm) başlığını vermekte haklıdır. Bu konuyu, biri yakın zamanda çıkan üç kitapta ele almayı amaçlıyor. Kitap Bay Carr'ın çalışmasından beklenen bütün değerleri taşıyor: keskin analiz ve yorum, ifade açıklığı, kapsamlı ve ağır bir tarihsel olgular yapısı. Kitap, özlerini Stalin'in doktrininde bulan başlıca koşulları ve trendleri detaylı bir incelemeye tâbi tutuyor.

Bu koşullar nelerdi? Rus devriminin tecrit olma-

1 Edward Hallett Carr'ın *Socialism in One Country, 1924-1926* (c. I) adlı kitabının (Londra, 1958) eleştirisi. 3 Kasım 1958'-de Üçüncü Program'da yayımlandı.

sı; Bolşevikler'in komünizmin batıda yayılacağı umutlarının boşa çıkması; Rusya'nın geçmişten devralınmış geriliği ve yoksulluğu; dünya savaşı, devrimci karışıklık ve iç savaşın mirası; eski toplumsal yapının çökmesi; oluşum halindeki yeni toplumsal yapının umutsuzluk verici yavaşlığı; bütün toplumsal sınıfların bezginliği ve tükenmişliği; ve bir ulusun uğradığı bu sarsıntılı kaosun üzerinde, kaosu kavramak, düzene ve biçime sokmak için mücadele eden Bolşevik Devlet ve Parti mekanizmaları.

Burada, Bay Carr'ın sözleriyle, «süreklilik ve değişimin birbirine karşıt ilkeleri arasındaki gerilim» gözler önüne seriliyor ve bu «tarihin temeli»ni biçimlendiriyordu. Ekim Devrimi Rusya'nın kaderinde derin ve dramatik bir kopuşu belirledi:

«Geçmişin mirası asla bu kadar keskin, bu kadar kapsamlı veya kışkırtıcı biçimde reddedilmemişti; evrenselliğe asla bu kadar uzlaşmaz biçimde sahip çıkılmamıştı; önceki devrimlerin hiç birinde süreklilikte böylesine mutlak bir kopuş görülmemişti...

«Fakat şimdi gelenek değişimin antidotu olarak kendi gücünü açığa vurmaya başlıyor... gelenek olaysız zamanlarda uykuda olan... bilincine ancak değişime karşı bir direniş gücü olarak vardığımız bir şeydir... Bu nedenle devrimin gelişimi içinde değişim ve süreklilik unsurları, yeni ve istikrarlı bir sentez kurulana kadar, bazen çelişerek, bazen birleşerek yan yana savaşırlar... Genellikle, devrimin başlangıçta yaptığı etkiden zaman içinde uzaklaşıldıkça süreklilik ilkesi değişim ilkesi karşısında kendini daha büyük bir kesinlikle kanıtlar.»

Bu açıdan Bay Carr devrim sonrası Rusya'nın, aile hayatı, Grek Ortodoks Kilisesi'nin pozisyonu, edebiyat akımları, yasal kurumlar, hükümet, parti ve sınıf mekanizmaları, ekonomik ve toplumsal geriplanları gibi çeşitli yönlerini geniş çapta inceler. Bu belirli dönem içinde her yerde daha ileri devrimci değişime direnen gücü gösterir. Her yerde, geçmiş ve

şimdiki zaman, gelenek ve devrim, Marksizm ve yerel Slavofil ve Populist ideolojiler, sosyalist fikirler ve Mesihî Rus arzuları, Stalinizm'de ve tek ülkede sosyalizmde garip bir karışım oluşturana kadar iç içe geçer ve birleşir.

Değişim ve süreklilik ya da devrim ve gelenek arasındaki bu gerilim şimdi kuşkusuz Rusya'nın yakın zamanlardaki bütün tarihine nüfuz ediyor. Bunu sorgulamak niyetinde değilim - Stalinizm çalışmalarımda bu soruna karşı büyük bir dikkat gösterdim. Fakat değişim ile süreklilik arasındaki denge nasıldır? Kuşkusuz kritik mesele budur. Tarihçinin bu denklemin iki yanından hangisine ağırlık vereceği, elbette, konuya hangi noktadan yaklaştığına bağlıdır. Sahte devrimci doktriner, konuyu, Marksist gerçekçiden farklı biçimde ele alacaktır; ve Marksist gerçekçi de tutucudan. Bay Carr'ın devrime yaklaşımı açık fikirli ve sempatik olsa da öncülleri, bence, esas olarak tutucudur. Süreklilik unsurunu abartma eğilimindedir; sık alıntı yaptığı Tocqueville veya Sorel'in Fransız devrimini ele alırlarken sürekliliği abarttıkları gibi.

Ne var ki, Tocqueville ve Sorel sadece burjuva mülkiyet biçiminin feodal mülkiyet biçiminin yerini aldığı bir devrim ile ilgileniyorlardı; ve özel mülkiyet devrim öncesi ile devrim sonrası Fransa arasında, biçim bakımından değişmiş olsa da süreklilik taşıyordu. Rus Devrimi özel mülkiyeti, önce kalıntı halindeki feodal mülkiyeti, sonra burjuva mülkiyetini ve nihayet köylü mülkiyetini kökünden söktü. Toplumsal değişim dürtüsü bu yüzden daha derin ve daha güçlü oldu. Bu nedenle Bay Carr, «Devrim bir kez kendini otorite koltuğuna... yerleştirdiğinde daha ileri devrimci değişim çağrısında bir duraklama zorunlu oldu,» derken, bana, tutumunu abartıyor gibi gelmektedir. Hatırlatmalıyım ki, Sovyet toplumu en yıkıcı altüst oluşu, devrimin «kendini otorite koltuğuna yerleştirmesi»nden çok sonra, ancak 1929 ile 1932 yıl-

ları arasında çiftçiliğin zorunlu kollektifleştirilmesi sırasında yaşadı. Ayrıca, «devrimin başlangıçta yaptığı etkiden zaman içinde uzaklaşıldıkça süreklilik ilkesi(nin) değişim ilkesi karşısında kendini daha büyük bir kesinlikle kanıt(laması)» kaçınılmaz bir tarih yasası değildir. Sovyet Rusya hem tecrit edilmiş hem de az gelişmişken bu yasanın olağandışı bir güçle kanıtlandığı, kuşkusuz, doğrudur. Ama bugün için doğru mudur? «Ekim Devrimi'nden zaman içinde uzaklaşıldıkça» sürekliliğin değişim karşısında kendini daha güçlü biçimde kanıtladığını hâlâ düşünmeli miyiz? Rus Devrimi'nin dinamik gücü önceki devrimlerle aynı tarzda kendini harcıyor mu? Ben böyle düşünmüyorum.

Stalin döneminin son yıllarında komünizmin yayılışını, özellikle Çin'de kazandığı zaferi, Stalin sonrası yıllarda Rusya'da sağlanan gelişmeleri geleceğin belirtileri olarak kabul edersek, tam tersinin doğru olduğu görülür: Ekim Devrimi'nden daha ileri gidiyoruz ve bunun etkisi daha güçlü oluyor. Devrim dinamiğinin, kendini tüketmek bir yana, daha da büyüdüğü görülüyor. Gerçekte Rus geleneğinin kalıpları tarafından üstünün örtüldüğü bir dönemden sonra devrim dinamiği çok daha güçlü biçimde ortaya çıkıyor - sanayileşme ve kitle eğitimi eski Rus geleneğinin mutlak temellerini dağıttı. Günümüz Rusyası için şu söylenemez: *plus ça change, plus c'est la même chose**. Daha çok şu söylenebilir: *plus c'est la même chose, plus ça change***.

Ne var ki, Bay Carr'm genel tarih perspektifi tartışmalıyken, kendisi 1920'lerin ortasında Rusya'ya hâkim olan tutucu ruh halinin altını çizmekte kesinlikle haklıdır. Süreklilik, devrimci değişime tepki ve bir tür Sovyet izolasyonizmi gerçekten bu dönemin temel düşünceleri idi. Bunların hepsi tek ülkede sosyalizm

---

* Değiştikçe aynı şey olarak kalır.

** Aynı şey olarak kaldıkça değişir.

doktrininin oluşturulmasına vardı. Lenin döneminin enternasyonalist devrimci arzularına karşı Bolşevik tepki ifadesini Stalin'in fikrinde buldu. Bay Carr, «Bolşevik liderler ileri derecede yayılan bir devrim görüntüsüne kapılmışlarken,» diyor, «niyetlerine rağmen, Rus devlet iktidarının kullanıcıları ve savunucuları, son tahlilde bir ulusal ordu olan şeyin örgütleyicileri, bir ulusal dış politikanın sözcüleri,» haline geldiler. Bu, bir geleneksel Rus *raison d'Etat*'sına sosyalist terimlerle kıyafet biçmeye çalışan «'tek ülkede sosyalizm'in psikolojik temellerini attı.» Gelenekçiliğin ve milliyetçiliğin yeniden sürgün vermesi proleter unsurun Rus siyasî yapısındaki zayıflığı ve köylülüğün geçici olarak, ancak önemli ölçüde güçlenmesi ile hız kazandı. Bu dönem, Bolşevik partinin *mujik* yanlısı bir politikaya bağlandığı, Ustriyalov gibi bir ideologun bile köylüden «Rus toprağının yegâne ve gerçek efendisi» olarak söz ettiği, Stalin ile Buharin arasındaki sözde bloğun en civcivli günleri idi. Bay Carr haklı olarak köylünün ufku, «kendi ekonomisinin sınırlarını aşmadı,» gözleminde bulunuyor. «'Tek ülkede sosyalizm, onun... arzularına mükemmel biçimde uyan... bir anlayış idi.»

Ne var ki, burada Hegelci *List der Geschichte,* tarihin şeytanî ironisi kendini gösteriyor. Koşullar insanları en beklenmedik yönlerde hareket etmeye zorluyor ve onların doktrinlerine en umulmadık içerik ve anlamlar veriyor. Böylece insanlar ve onların doktrinleri, tasarlamış olduklarına bazen taban tabana zıt amaçlara hizmet ediyor. Tek ülkede sosyalizm, Trotskiy'in sürekli devrimine muhalif olarak, Sovyetler Birliği'nin kendine yeterliliğini, özel ve hattâ kapitalist çiftçinin bir aslî unsur olarak kalmaya devam ettiği bir toplumsal çerçeve içinde kendine yeterli olduğunu ilan etti. Trotskiy kendine yeterlilik fikrini sorguladı ve kollektivist Devlet ile bireyci çiftçi arasındaki yaklaşan çatışmayı işaret etti. Stalin, Trotskiy karşısında galip geldi; fakat sonra kendini yenil-

giye uğrayan düşmanının öne sürdüğü ana politikaların bazılarını, kendi tarzında, uygularken buldu. Stalin tek ülkede sosyalizmi kendi bayrağına yazdı, çünkü bunun «köylünün çıkarlarına ve arzularına mükemmel biçimde uyduğu» görülüyordu ve çünkü, izlediği politikanın özü, iddiasına göre, kollektivist Devlet ile mülkiyet sever köylülük arasında uzun vadeli bir uzlaşmada yatıyordu. Ancak, aynı bayrağın, tek ülkede sosyalizm bayrağının altında Stalin *kulak*'ı bir sınıf olarak yok etmeye köylü mülkiyetinin kökünü sökmeye girişti. Sonunda Stalin'in de anladığı gibi devrim 1920'lerin toplumsal çerçevesi içinde kendine yeterliliği sağlayamaz, hattâ yaşayamazdı. Stalin görülmemiş derecede şiddetli bir darbeyle bu çerçeveyi parçaladı.

Sanayi politikasında da tek ülkede sosyalizm özgün olarak -1925-26'da- değişime direnmeyi, tedbirli ve ılımlı gelişme temposunu; Trotskiy ve Preobrajenskiy'in savundukları «ilkel sosyalist birikim» ve hızlı sanayileşmeye karşı olmayı temsil etti. Ne var ki, beş yıl sonra, 1929-30'da tek ülkede sosyalizm özünü değiştirmişti - bu kez yapılan, kesinlikle ilkel birikim ve zorunlu sanayileşme idi.

Ne var ki, tarihin ironisinin en yüksek mahareti Stalin döneminin kapanmasından sadece kısa süre önce gerçekleşti. Tek ülkede sosyalizmi kendi yasası olarak benimseyen parti uluslararası güvenliğe oynadı. Dünya devriminden vazgeçti ve Sovyetler Birliği'nin kutsal egoizmini yüceltti. Ancak, İkinci Dünya Savaşı'nın sonunda hâlâ tek ülkede sosyalizm bayrağını sallayan Stalin kendini yarım düzine yabancı ülkeye devrim taşırken, devrimi süngülerin ucunda taşırken ve tankların paletlerinde ihraç ederken buldu. Neredeyse devrimi bu şekilde yaymayı asla düşünmemiş olan Trotskiy'i bile aştı. Ve sosyalizmin kurucusu nihayet, hayatının son yıllarında, kuşkuyla ve biraz da endişeyle Çin komünizminin yükselişini gördü. Tek ülkede sosyalizm çağı böylece son buldu.

Bu kapanan bölüme bakıldığında Stalin doktrinin ne anlama geldiği bir kez daha sorulabilir. Otuz yıl kadar önce bu konuyu Moskova'da ve Avrupa komünist hareketi içinde saf anlamda bir teorik önerme olarak ciddiyetle tartıştığımızı hatırlıyorum: tek ve tecrit edilmiş bir ülkede sosyalizmi gerçekleştirmek gerçekten mümkün müdür? Hayır, derdi eski Leninistler. Onlar için sosyalizm sınıfsız ve devletsiz bir toplum, uluslararası işbölümü temelinde bir uluslararası toplum anlamına geliyordu. Bu eski Bolşevikler'e göre Sovyetler Birliği kapitalizmden sosyalizme *geçmekte olan* bir ulustu. Sovyetler Birliği'nin çeşitli alanlarda sağlayabileceği ilerlemenin farketmeyeceğini, bu ülkenin en azından tecrit olduğu süre boyunca geçmiş durumunda kalacağını savunuyorlardı. Stalinistler ve Buharinistler Sovyetler Birliği'nin sınırsız bir süre tecrit edilmiş durumda kalsa bile sosyalizmin nihaî kuruluşunu gerçekleştireceğini öne sürdüler. Aslında Sovyetler Birliği'nin tek ülkede sosyalizmin laboratuarı gibi bir duruma yazgılı olduğunu gönülsüzce kabul ediyorlardı.

Kim haklıydı? Olayların verdiği yanıt asla belirgin değildir ve kesinlikle, otuz yıl kadar önce ilerde gerçekleşeceği umulan yanıttan çok daha karmaşıktır. Tek ülkede sosyalizm bir teorik önerme ve olayların önceden tahmini olarak doğrulandı mı? Sovyetler Birliği tek başına sosyalizmi gerçekleştirdi mi? Stalin daha otuzların başında bunun gerçekleştiğini ilan etti. Bugün Moskova'daki ortodoks görüş hâlâ budur; ve bize Sovyet toplumunun şimdi sosyalizmden komünizme geçmekte olduğu söyleniyor. Peki sosyalizm nedir? Sosyalizm basit biçimde sanayinin toptan ulusallaştırılması olsaydı, Rusya, Ekim Devrimi'nin daha ilk yılında sosyalizmi gerçekleştirmiş ve 1920'lerin büyük tartışması bütünüyle geçersizleşmiş olurdu. Ancak tartışmanın devam etmesi, bu tartışmaya katılanların oldukça farklı bir sosyalizm anlayışına sahip olduklarını gösterir. Onlar için sosyalizm

hâlâ yüksek düzeyde gelişmiş bir sınıfsız toplum, en azından, çarpıcı toplumsal eşitsizliklerden ve politik zorlamadan kurtuluş anlamına geliyordu. Bu standarda göre Stalin'in -ve aslında Kruşçev'in- Sovyetler Birliği'nin sosyalizmi gerçekleştirdiği pek söylenemez. Sovyet toplumu hâlâ kapitalizmden sosyalizme geçmeye uğraşıyor. Bu yolda yirmi ya da on yıl öncesinden çok daha ilerde, ama yine de hedeften uzak; ve toplumsal ilişkilerinde hâlâ burjuva hayat tarzının güçlü unsurlarını taşıyor. Ayrıca Stalin'in ardında bıraktığı Sovyetler Birliği, tek ülkede sosyalizm tartışmasının işaret ettiği «tek ve tecrit edilmiş ülke» durumundan da çıkmıştı. Sanki tarih Sovyetler Birliği'ni tek ülkede sosyalizmin laboratuarı yapmayı reddetti ve bir zamanlar öylesine hararetle tartışılan doktrini unutulmaya terketti.

Fakat soyut bir teorik önerme olarak tek ülkede sosyalizm anlamını kaybetse de, modern bir mit ve bir ideoloji olarak dikkat çekici bir rol oynadı. Mit, Sovyet kitlelerin Stalin döneminin acılarına razı olmalarına yardım etti; ve ideoloji, Sovyetler Birliği'nin gerilik ve yoksulluktan sanayi gücüne ve büyüklüğe görülmemiş yükselişini sağlayan, neredeyse insan gücünü aşan çabalar için gerek kitlelerin gerekse hâkim gurubun moral bakımdan disipline olmasına yardım etti.

tarihin ironileri

"Değişim ve süreklilik ya da devrim ve gelenek arasındaki gerilim kuşkusuz Rusya'nın yakın zamanlardaki bütün tarihine nüfuz etmiştir. Tarihin şeytani ironisi dönüm noktalarında hep kendini gösteregelmiştir. Koşullar insanları en beklenmedik yönlerde hareket etmeye zorlamış ve öğretilerine en umulmadık içerik ve anlamları vermiştir. Böylece insanlarla öğretileri, bazen tasarlanmış olduklarıyla taban tabana zıt amaçlara hizmet edebilmiştir...

İkinci Dünya Savaşı sonlarında hâlâ tek ülkede sosyalizm bayrağını sallayan Stalin kendisini yarım düzine yabancı ülkede 'devrim taşırken', devrimi süngülerin ucunda taşırken ve tankların paletlerinde ihraç ederken buldu. Tek ülkede sosyalizm çağı böylece son buldu."

ISAAC DEUTSCHER

belge yayınları